

BS
2421
S885
H5

VAN
Hengel
Vijf
Briefen
over
le ben
de SU.

Handwritten: *Handwritten*

Class

Book

University of Chicago Library

GIVEN BY

Vergil V. Phelps.

Besides the main topic this book also treats of

Subject No.

On page

Subject No.

On page

van by Vergil v. Phelps.

VIJF BRIEVEN

OVER

DAS LEBEN JESU,

VAN Dr. D. F. STRAUSS.

100

100 100 100 100 100 100 100

100

100 100 100 100 100 100 100

100 100 100 100 100 100 100

⁵
VIJF BRIEVEN

CVSR

DAS LEBEN JESU,

KRITISCH BEARBEITET VON Dr. *D. F. STRAUSS*,
III AUFLAGE,

IN HET ALGEMEEN, EN OVER EEN GEDEELTE DER
LIJDENS-GESCHIEDENIS IN HET BIJZONDER.

DOOR

W. A. VAN HENGEL.

^{1.}
TWEEDE, VEEL VERMEERDERDE EN VERBETERDE UITGAVE.

TE *AMSTERDAM*, BIJ
JOH^s. VAN DER HEY EN ZON.
1847.

21-624

70-100-111-0-117
70-100-111-0-117
MARSHAL BOARDING

BS2421
5885H5

VOORBERIGT.

Reeds lang heb ik het wenschelijk geacht, dat mijne Brieven, die in het Maandschrift voor Christenen van den Beschaafden Stand, IIIde Deel, waren uitgegeven, onder het oog van een uitgebreider Publiek kwamen. In den vorigen zomer trachtte ik ze dan ook voor een tweeden druk gereed te maken; maar toen en later moest ik dezen arbeid tot de Kers-vacantie uitstellen. En nu ontbrak het mij niet aan den lust, om den vroeger door mij gekozen vorm geheel te veranderen. Een mijner leerlingen en vrienden, de Hoogleeraar VETH, had mij daartoe ook aange-

moedigd. Doch al spoedig ontdekte ik, dat het niet veel verschillen zou, of ik aan die aanmoediging gehoor gaf, dan of ik een nieuw Werk opzette, en dit veroorloofde mij de beperktheid van mijnen tijd in geenen deele. Ik moest derhalve tot het besluit komen, om, of de Brieven in den oorspronkelijken vorm voor de tweede maal uit te geven, of alles bij herhaling uit te stellen, totdat ik de handen ruimer hebben zou: en wanneer zou mij dit te beurt vallen, nu ik, bij het klimmen mijner jaren, mijne werkzaamheden onophoudelijk zie toenemen? Ten slotte oordeelde ik het dan beter, het mogelijke te doen, dan door de verschuiving van de zaak tot eene geschikter gelegenheid, te veroorzaken, dat zij misschien geheel achterbleef. Maar nu wilde ik ook geen' anderen arbeid, dan een' zeer verbeteren en vermeerderden in het licht zenden. Ik zocht dan niet alleen, door de beschaving van den stijl, mijne meening hier en daar duidelijker uit te drukken; maar ik hield mij ook,

en wel voornamelijk, bezig met dingen van hooger aanbelang. Op sommige plaatsen nam ik terug, wat mij voorkwam, dat ik te voren uit misverstand geopperd had. Meermalen trachtte ik de door mij geuite gevoelens, welke ik nog goedkeurde, sterker aan te binden. Inzonderheid voelde ik mij gedrongen, om over het een en ander uit te weiden, dat in de laatste jaren bijzonder ter sprake gekomen was. Of ik over den Bijbel, vooral over de Lijdens-geschiedenis onzes Heeren, nog eenig meerder licht verspreid heb, laat ik aan de beslissing van den Lezer over. Doch niemand zal het kunnen ontkennen, dat hier veranderingen en bijvoegsels te vinden zijn, waardoor deze Brieven met de behoeften des tijds overeenstemmen. Welk een onderscheid er tusschen de eerste en deze tweede uitgave zij, zal een ieder gemakkelijk zien kunnen, daar ik gezorgd heb, dat men al het nieuwe, met uitzondering van hetgeen alleen den stijl betreft, op de drukkerij tusschen twee haakjes zette.

Het is zoo, veel van dien aard moest er dan den voet der bladzijden geplaatst worden; en nu zal hier en daar de breedvoerigheid der aantekeningen geen fraai gezicht opleveren; maar ik troost mij daarmee, dat zij, die dit boekje in handen nemen, het minder tot uitspanning, dan tot onderzoek der allerbelangrijkste zaak lezen zullen. Daarover gebiede God zijnen zegen!

Leyden, 16 Januarij 1847.

W. A. VAN HENGEL.

EERSTE BRIEF (1).

Leyden, 10 April 1839.

Waarde Vriend!

Er is geen twijfel aan, of gij hebt den Heer K.... een' goeden raad gegeven. Ik ken hem wel als een' man van scherpzinnig oordeel en onge-meene belezenheid; maar wat zal ik zeggen? Dat hij geen *Theologant* is? Als hij er mij over sprak, ja, buiten eenige bedenking, hij mogt het kwalijk nemen, of niet. Het is waarlijk geene aanmatiging van onzen kant, wanneer wij er voor uitko-

(1) De openlijke uitgave dezer Brieven scheen van mij te vorderen, dat ik de titels der boeken, die ik had aangehaald, aan den voet der bladzijden vermeldde. Dit heb ik dan ook gedaan. Van andere aanteekeeningen heb ik mij wegens tijdsgebrek moeten onthouden, ofschoon het mij aan geene stof haperde. Doch tot gemak van Lezers, die in de oude talen onbedreven zijn, moest er ook gezorgd worden, om voor het *Grieksch*, waarmede men in brieven aan geleterden niet karig is, zooveel mogelijk, *Nederduitsch* te stellen. [Bij deze tweede uitgave mijner Brieven heb ik dit ook in het oog trachten te houden. En als het *Grieksch* niet gemist kon worden, heb ik het, zoo vaak dit geschieden kon, in het *Nederduitsch* vertaald, of aan den voet der bladzijde geplaatst, waar het niet ligt iemand hinderen zal.]

men, dat menschen buiten onzen stand zich met een boek, als dat van *Doct. STRAUSS*, niet moeten ophouden. Waartoe zou zulks dienen? Tot uitspanning? Zeker zal niemand het in de gedachten nemen, dit nopens een Werk te zeggen, zoo geheel wetenschappelijk, en waarbij men alle scherpte van het verstand noodig heeft. Om te leeren dan? Maar die de meeste vakken der Godgeleerdheid niet van den grond aan beoefend heeft, durf ik wedden, dat vele van 's mans redeneringen slechts ten halve verstaat. En dan komt het moeilijkste nog aan, het wikken en wegen met behulp van al die kundigheden, welke hier vereischt worden: dan staat men zonder bedrevenheid in de Kritiek, Uitlegkunde, Geschiedenis, Wijsbegeerte, wat niet al meer? elk oogenblik verlegen. Ik vooronderstel nu nog, dat men bij het lezen van dit boek winnen kan. Maar hoe? Als er voor hem, die zich daaraan waagt, zonder er voor berekend te zijn, eens niets te winnen en veel te verliezen ware? Als hij gevaar liep van zijne nieuwsgierigheid te voldoen ten koste van zijn geloof aan hetgeen hem tot dus verre heilig is? *Ik wil openlijk bekennen*, schrijft ULMANN aan STRAUSS, *dat het lezen van uw geschrift bij mij eene onrust verwekte, waarvan ik eenen tijd lang niet vrij kon worden* (1). Wanneer zulk een man dat nu van zich zelve schrijft; dan mogen zij, die onbevoegd en ongeroepen zich in deze zaak inmengen, voor de gevolgen vreezen. Daarom, mijn Vriend! in eene Gemeente, als de uwe, zullen er misschien meerderen zijn, die er u over spreken;

(1) *Historisch oder Mythisch?* S. 171, 172.

maar waarschuw ze toch, bij tijds! Aan menschen, zoo als de Heer κ., die raad hooren willen, zult gij groote dienst doen. Is er deze en gene, die zich niet gezeggen laat; dit mogen zij zelve dan verantwoorden. Het zal meestal daarop uitkomen, dat zij, ongenegen om twee dikke boekdeelen door te lezen, slechts van eenige afzonderlijke stukken kennis nemen, en zich in hunne verblindings of aanmatiging daarvan bedienen als van den sleutel om alle raadsels op te lossen (1).

Mogelijk zal ik bevreemding bij u verwekken; maar ik ga verder. Gij meldt mij, dat dit boek in uw leesgezelschap is en weldra tot u komt; dan hebt gij plan het eens regt onder handen te nemen; doch ik zeg zonder omwegen: lieve v. r.....! doe dat niet! Leest gij de Voorrede en den Inhoud, en bladert gij het Werk eens door, dat is al overgenoeg. Laat het daar toch bij blijven! Niet, dat ik u met menschen als de Heer κ. gelijk stel. Gij hebt goed gestudeerd en het in de kennis der Godgeleerde wetenschappen vrij wat verder gebragt dan de meesten uwer tijdgenooten, die met u op de Akademie waren. Ook hebt gij sedert uw vertrek de studie zooveel mogelijk aangehouden. Als gij daarvoor niet algemeen bekend stondt, zou ik zeggen, dat uwe brieven het steeds uitwijzen. Twijfel er dus ook niet aan, of ik reken u onder de zoodanigen onzer kweekelingen, die zoo ligt geen gevaar loopen! Zelfs zou ik u tot het lezen van STRAUSS opwekken, omdat.... ja, om meer dan ééne reden. Nu zeg ik alleen: omdat

(1) Woorden van RÖCKEL, *Das Leben JESU, ein Erbauungsbuch. Vorwort.* S. V.

hij, die zich verdedigen kan, niet schromen moet, den vijand in het aangezicht te zien. Maar, mijn Vriend! hebt gij er den tijd toe, om het naar behooren te doen? Onlangs klaagdet gij mij, dat uwe menigvuldige werkzaamheden u dagelijks niet veel meer dan een paar uren voor u zelve overlieten. Als gij nog eenige jaren ouder in de dienst zijt, zal dit wel wat veranderen; maar thans kan ik het ligt begrijpen, vooral van iemand, die zijne beroepspligten zoo gemoedelijk en getrouw waarneemt en bovendien nog eene menigte bijzaken te verrigten heeft. Doch gesteld, gij hadt een vierde van elken dag en nog meer tot uw gebruik, en al die tijd werd voor dit boek gehouden; mogelijk zoudt gij het dan uitlezen, ofschoon het, volgens de *derde uitgave* (1), ruim vijftienhonderd en vijftig bladzijden beslaat, vrij dicht ineengedrukt. Maar, ik bid u, wat zoudt gij daarbij gewonnen hebben? Dat gij u allerlei bedenkingen tegen de geloofwaardigheid van den Bijbel niet alleen, maar ook tegen den Goddelijken oorsprong van het Christendom in het hoofd hadt gehaald? Dat gij u buiten staat hadt gesteld, om het Euangelie met die warmte te prediken, waarmede gij voor de Gemeente doorgaans het woord voert? Dat gij, maar wrange vruchten van zulk eenen arbeid genoeg opgeteld! Die *Hegelians van de linkerzijde der school* worden wil-

(1) [Ook de *vierde uitgave*, ten jare 1840 in het licht gekomen, maakt, ofschoon beknopter dan de vorige, twee dikke boekdeelen uit. Dat ik, bij de *tweede uitgave* mijner Brieven, ook op deze acht heb geslagen, zal ik niet behoeven te zeggen.]

len, laat die STRAUSS lezen; doch die hun geloof aan God, en CHRISTUS, en eene betere wereld te lief hebben, om het op het spel te zetten, moeten het niet doen: ten zij hun, bij het bezit der noodige kundigheden, de volle ruimte van tijd overschiet, om 's mans redekavelingen naauwkeurig te toetsen.

Weet gij nu wel, Vriendlief! waarom deze regels mij uit de pen vloeiden? Ik had die plaats van uwen brief voor den geest, waarin gij u over STRAUSS uitliet. Herinnert gij het u nog? Gij verblijddet u, dat STRAUSS zijn gevoelen over het *Euangelie van JOANNES* in de *derde uitgave* van zijn Werk herroepen had; gij hieldt zijn geschrift, nu althans, voor min gevaarlijk, en spraakt van eene stille hoop, dat de man, die zóó verre reeds gekomen was, vroeg of laat nog wel een steun van het Christendom worden kon. Zóó heb ik dezen en genen ook hooren oordeelen: en geen wonder, daar er over de zaak ook in *Journalen* luide geroepen is. Doch dit noopt mij, om u hierbij eens opzettelijk bezig te houden. Ik zie de zaak bij lange na zoo gunstig niet in, en welligt breng ik iets in het midden, waarvan gij voor u zelve, ook bij anderen, partij kunt trekken. In allen gevalle weet ik, welk een genoeg ik u doe, met u mijne gedachten mede te deelen.

Ik beschouw dan ook de verklaringen, welke STRAUSS in de *Voorrede* voor de *derde uitgave* van zijn *Leben JESU* aflegt, voor een zeer merkwaardig verschijnsel. Hij gaat daar de rij zijner tegenschrijvers door, die hem nopens punten van meerder of minder gewigt tot andere overtuiging gebragt hebben. Bijzonder prijst hij DE WETTE EN NEANDER,

als die hem, bij het vernieuwde onderzoek van *het Euangelie van JOANNES*, zóó hebben voorgelicht, dat hij nu over de kracht zijner vorige bedenkingen tegen deszelfs echtheid en geloofwaardigheid aan het twijfelen is geraakt. Al verder bekent hij te dien aanzien met eenzijdigheid te werk te zijn gegaan, toen hij zijn geschrift voor het eerst ter uitgave zamenstelde. Zelfs komt hij er ten slotte toe om te zeggen, dat zijn boek nu, wat de eenheid betreft, verloren heeft, als men het met deszelfs vroegere houding vergelijkt. In het *Tijdschrift Waarheid in Liefde* (1) staat dit een en ander als een bewijs van de zegepraal der waarheid vermeld. Tevens wordt er in opgemerkt, dat de veranderingen, welke de denkwijze van den Schrijver ondergaan heeft, niet alleen door het geheele Werk heen in kleinigheden gezien worden, maar ook in de beschouwing van JEZUS als *Messias* en van het gewigt zijner persoonlijkheid voor het Christelijk geloof en de Christelijke Godgeleerdheid, en dus in twee voorname stukken. Ook verheugt men er zich over, dat hij nu de onbestaanbaarheid van zijn stelsel voor iederen openlijk heeft ten toon gespreid. Komt dat *Tijdschrift* tot u, gij zult het opstel evenzeer met genoegen lezen als hetgeen daarin op andere plaatsen over STRAUSS gevonden wordt. Vooral moet gij op het laatst aangeroerde punt letten. Die het toch mogelijk noemt, dat het *Euangelie van JOANNES* werkelijk door dien Apostel van JEZUS geschreven is, noemt het ook mogelijk, dat hier de leerling spreekt, die steeds getuige is geweest van hetgeen

(1) *Jaargang* 1839. Bl. 197 volg.

de Meester bij zijn verkeer op aarde onderging, en deed, en predikte. En spreekt hier die leerling, dan kunnen de levensberigten, welke wij van hem ontvangen, onder geen kleed van Mythologie verborgen liggen. Al nam men aan, dat er vijftig jaren verloopenen waren, eerdad hij het gebeurde te boek stelde, dan ware dit nog niet te denken, of men moest hem voor een' volslagen dwaas, of voor een' boozen bedrieger aanzien. Om kort te gaan, zoo maar één van de Euangeliën, en wel bijzonder dat van JOANNES, echt is; dan mag men zich wenden of keeren, waarheen men wil, maar het standpunt van STRAUSS kan men niet inhouden. In de meergemelde *Voorrede* zegt hij, dat hij de antwoorden, die hij aan de voornaamste zijner tegenschrijvers te geven had, nu in zijn *Leben JESU* ingevlochten, en daardoor de verdere voortzetting zijner *Streitschriften* overbodig gemaakt heeft. Zou hij mogelijk gevoeld hebben, dat zijn grond nu te wankel was geworden, om zich daarop aan een' beslissenden strijd te wagen?

Doch ik moet u waarschuwen, mijn Vriend! om uit dit alles toch niet te veel te besluiten. Bij al zijne toegeeflijkheid, verklaart STRAUSS uitdrukkelijk, dat hij daarom het *Euangelie van JOANNES* nog niet voor echt houdt. Uitdrukkelijk spreekt hij over de kenteekenen van het geloofwaardige en ongelooflijke, welke zich in dat merkwaardig Euangelie voordoen. En als hij er ten slotte voor uitkomt, dat zijn boek nu wel aan eenheid verloren, maar aan waarheid gewonnen heeft; dan zegt hij geen ander verliezen en winnen toe, dan die de vergelijking van dit boek, zoo met Wer-

ken, welke van een tegenovergesteld oogpunt uitgaan, als met de vorige uitgave oplevert. Laat hem nu daardoor zijne eigene zaak bederven, daar het niets meer dan dwaalbegrippen, of althans onzekere gissingen zijn, die men uit een beginsel afleidt, hetwelk men niet kan volhouden; hij toont er zich echter verre van verwijderd, om zijne Mythische verklaringwijze op te geven. En als wij hem nu bij de ontwikkeling van zijn gevoelen volgen, blijkt dit uit geheel zijn geschrift. De meeste berigten der Euangelisten blijven bij hem deels vertellingen, die uit de toepassing der Joodsche begrippen nopens den *Messias* op JEZUS en uit de indrukken, welke Hij door zijn' persoon, zijne werken en lotgevallen gemaakt heeft, onder de eerste Christenen op eene onschuldige wijze ontstaan zijn; deels verhalen van wezenlijk gebeurde zaken, maar met bijvoegselen van denzelfden aard verbonden. Zoo wel bij JOANNES vindt hij die, als bij de drie anderen. Verlangt gij eenige proeven? *Het wonder op de bruiloft te Kana* (Hoofdstuk II: 1—11) beweert STRAUSS nog altijd, dat men zonder eenigen geschiedkundigen grond aan JEZUS heeft toegeschreven, omdat men de waterverandering van MOZES en de Profeten op den *Messias* schijnt te hebben overgebracht, en wel met die wijzigingen, welke de aard der zaak vorderde. De *genezing van den kranke te Bethesda* (Hoofdst. V: 1 volg.) houdt hij voor iets, dat werkelijk kan gebeurd zijn, maar zich althans in meer dan één opzicht anders moet hebben toegedragen. Op veel lager trap van geloofwaardigheid staat bij hem het bericht van *de genezing des blindgeborenen* (Hoofdst. IX), waarin hij zelfs een

spoor van de onechtheid des Euangelies meent te zien. Het verhaal nopens *de opwekking van LAZARUS* (Hoofdst. XI) verklaart hij voor het in zich zelf meest onwaarschijnlijke en tevens minst bewezene der drie soortgelijke verhalen bij de Euangelisten; terwijl hij aan het slot zijner redeneringen over hetzelfde zegt: » Verderziende Godgeleerden hebben reeds lang opgemerkt, dat de opwekkingen van dooden in het Nieuwe Testament niets anders dan Mythen zijn, ontstaan uit de neiging der eerste Christengemeente, om haren *Messias* met het voorbeeld der Profeten en het Messiaansche Ideaal te doen overeenkomen." Uit *het lijden van JEZUS in Gethsemané* (Matth. XXVI: 36 volg. Marc. XIV: 32 volg. Luc. XXII: 40 volg.) en zijne *verheerlijking op den berg* (Matth. XVII: 1 volg. Marc. IX: 2 volg. Luc. IX: 28 volg.) oordeelt hij verder, dat de schrijver van dit Euangelie *één voorval* gemaakt heeft, hetwelk hij op eene zeer ongeschikte plaats (Hoofdst. XII: 27 volg.) invoegde. Zelfs *de afscheidsredenen van JEZUS en het gebed*, waarmede die besloten worden (Hoofdst. XIV—XVII), acht hij, ja wel, eenige echte bestanddeelen te hebben, maar nogtans grootendeels het werk van iemand te zijn, voor wien de dood van JEZUS eene reeds voorgevallen gebeurtenis was, welker verschrikkelijkheid zich in de zegenrijke gevolgen en de aandachtige beschouwingswijze der Gemeente zachtelijk had opgelost. Zie daar dan eenige proeven! Wat dunkt u? is het aan deze te zien, dat STRAUSS nopens het *Euangelie van JOANNES* zooveel gunstiger begrippen gekregen heeft? Tegen de geloofwaardigheid van dit boek druischt al wat hij

in het midden brengt, immers regelregt aan. Maar met het grootste deel zijner bedenkingen is deszelfs echtheid, al laat hij die zelf rusten, ook onbestaanbaar. Voorts heb ik daar, waar ik mij de moeite gaf deze *derde uitgave* met de twee vorige te vergelijken, zulk eenen invloed van 's mans veranderde denkwijze omtrent het Euan-gelie niet gezien, als ik wel verwacht had. Dit trof mij vooral ook te dier plaatse, waar hij JESUS als *Messias* beschouwt en van de waarheid bij lange na zoo verre niet afwijkt, als hij vroeger heeft gedaan (1). Doch hoe dit ook zij, en welk eene meerdere gematigdheid hij ook hier en daar in zijne begrippen ten toon spreide; over het geheel genomen staat hij nog altijd op hetzelfde Mythisch standpunt, van waar hij het eerst de geschiedkundige trouw der Euangeliën heeft aan-gevallen.

Gij ziet derhalve, hoe weinig er, door de toenadering van STRAUSS, eigenlijk voor de zaak van het Christendom nog gewonnen zij. Maar gesteld eens, hij ware nu van een geheel ander beginsel uitgegaan; wij zouden dan met hem nog maar half tevreden kunnen zijn, zoolang hij de zwa-righeden niet oplost, die hij zoo tegen de echt-heid, als vooral tegen de geloofwaardigheid der Euangeliën in het midden heeft gebragt. Ik ken inderdaad geen boek, waarin dit bolwerk van ons geloof met zulk eene hevigheid is aangetast. En verwonderde ik mij eerst, dat er zoo vele beroemde mannen in *Duitschland* als om strijd ter verdediging waren toegesnel en nog toesnel-

(1) I. B. S. 526 ff.

den; die verwondering hield op, nadat ik er maar een weinig in gelezen had. Ik weet wel, als men dezen en genen hoort, heeft STRAUSS niet veel meer gedaan, dan oude tegenwerpingen, die honderdmaal wederlegd zijn, met zekeren toestel van geleerdheid op te warmen. Anderen geven wel toe, dat zijne aanvallen stouter en sterker zijn, dan die men elders te verduren heeft gehad; maar zij achten het noodeloos, op zulke redkavelingen van het ongeloof te antwoorden, daar de waarheid zich zelve genoeg verdedigt. Hierin komen beiden dan overeen, dat zij op dit boek met een' blik van minachting nederzien. Maar ik verzeker u, die zulks doen, hebben het niet met aandacht gelezen, of zijn geheel en al onbevoegd om er over te oordeelen. O, het valt zoo ligt, uit de hoogte met magtspreuken te scherpen! En als iemand van eenig gezag daarin voorgaat, napraters zijn er in de wereld, bij honderden en duizenden! Hoor eens, v. p.....! Het is er verre af, dat alles nieuw zou zijn, wat in dit boek te berde wordt gebragt. Integendeel worden er niet zelden van die oude tegenwerpingen in aangetroffen, welke voldoende wederlegging men elders vinden kan. Menigmaal laat STRAUSS zich ook door de weelderigheid van zijn vernuft tot het maken van gissingen verleiden, welke inderdaad hoogst onwaarschijnlijk zijn. Somwijlen stoot men zelfs op redeneringen, waarmede men zich niet begrijpen kan, dat een zoo scherpzinnig man zich behelpen durft. Dit was reeds het natuurlijk gevolg van zijn ontwerp, om de Euangeliën naar de rij door te gaan en van alle

voornamen stukken te bewijzen, dat zij als Mythen behooren verklaard te worden, die bij de oudste Christenen uit de toepassing van het Oude Testament op JEZUS en uit de ingenomenheid met zijn persoon ontsproten zijn. De aard van zulk een ontwerp moest hem van tijd tot tijd wel in den drang brengen, om of gapingen over te laten, of denkbeelden te opperen, die geen steek houden. Zoo is hij dikwijls van vermetelheid niet vrij te spreken, wanneer hij, op grond van bedenkingen, die alleen uit de menschelijke kortzigtigheid ontleend zijn, stout en sterk beweren durft, dat JEZUS de wonderen en voorzeggingen, welke aan Hem worden toegeschreven, volstrekt niet gedaan kan hebben. Wie onpartijdig naar waarheid zoekt, zal dit alles gereedelijk erkennen. Maar pas nu op, mijn Vriend! dat gij u daarmee niet in slaap wiegt! Desnietteenstaande zie ik nergens de bedenkingen tegen de geloofwaardigheid der Euangeliën, die eenigen grond schijnen te hebben, met zulk eene kracht van redenering voorgesteld; nergens de zwakheden van vroegere en latere Godgeleerden en Uitleggers zoo helder aan het licht gebragt; nergens de Mythische opvatting der verhalen op een' zoo vasten voet aangedrongen, als in het boek van dezen Duitschen Schrijver. Inzonderheid moet ik u opmerkzaam maken op de zwaarigheden, welke STRAUSS uit de onderlinge vergelijking dezer schriften ontleent. Gij weet het, hoe menige proeve er genomen zij, om eene *Harmonie* van dezelve te maken, dit mogt niemand nog regt gelukken. Er bleef steeds een aantal plaatsen over, die zich niet anders dan

op eene gedwongen wijs vereffenen lieten (1). Nu bedient de Schrijver zich van die ervaring, om te zeggen, dat de vereffening onmogelijk is, dewijl ons in die boeken allerwegen vertellingen zonder geschiedkundigen grond worden medegedeeld. Hetgeen men met den naam van schijnstrijdigheden bestempeld heeft, beweert hij, dat wezenlijke tegenstrijdigheden zijn, waarvan de eene de andere omverwerpt. Zoo hij ergens in zijne kracht is, dan is hij het bij de behandeling van dit punt: en zulks te meer, daar hij niet minder van uitlegkundig, dan van wijsgeerig betoog zijn werk maakt, om zijn pleit te voldingen (2).

(1) [Ten vorigen jare verscheen de *Overeenstemming der Euangelisten*, ontworpen door B. VAN WILLES, Th. Dr., in leven Predikant te Lekkerkerk, en naar de vroegere proeve en den nagelaten arbeid des overledenen, afgewerkt door C. E. VAN KOETSVELD, Predikant te Schoonhoven. *Eerste aflevering*. Wat ik boven gezegd heb, vrees ik, dat op dezen arbeid ook wel toepasselijk zijn zal. Op het tot dus verre geleverde zijn er bij mij inderdaad reeds gewigtige aanmerkingen opgekomen. Maar aan den anderen kant mag ik niet verzwijgen, dat dit iets beters belooft, dan er in de eerste uitgave dezes Werks gevonden wordt. Niet alleen treft men hier het een en ander aan, hetwelk over sommige plaatsen der Euangeliën licht verspreidt, maar ook schijnt de grondslag, waarop alles gebouwd wordt, vaster te zijn, dan de bekwame VAN WILLES te voren gelegd heeft. Als mijne stem iets vermag, dan diene zij om den verdienstelijken VAN KOETSVELD tot het voortzetten zijner onderneming aan te moedigen.]

(2) [Dat ik STRAUSS voor eene partij houde, welke niet gemakkelijk te overwinnen is, heb ik met anderen, ook met VAN OOSTERZEE gemeen, die, in zijn Geschrift: *het Le-*

Ik sprak daar weér zoo wel over de *derde uitgave*, als over de twee vorige. En blijft gij dan nog bij uw gevoelen, dat het lezen van dit geschrift, althans nu, min gevaarlijk is? Houdt gij het er dan nóg voor, dat STRAUSS werkelijk reeds op den weg is, om vroeg of laat weér een Christen te worden? Dat de Euangelisten ten aanzien der Geschiedkunde, Tijdrekenkunde of Aardrijkskunde hier en daar gedwaald hadden, zou mij minder bekommeren, omdat ik zeggen zou, dat zij van eene geleerde opvoeding verstoken zijn geweest. Ook zou het minder zwaarigheid voor mij hebben, zoo zij elkander nopens dingen tegenspraken, die buiten het eigenlijk gezegde leven van JEZUS omgaan (1). Maar over zeer gewigtige bijzonderhe-

ven van JEZUS. (I. D. 1 st. bl. 186), deze juiste aanmerking maakt: »De wetenschappelijke waarde van zijn Werk is minder daarin gelegen, dat hij iets geheel nieuws heeft geleverd, dan wel, dat hij een beginsel, hetwelk tot nog toe slechts gebrekkig was ontwikkeld, tot een consequent stelsel verheven, zeldzame kennis der Litteratuur van het vak ten toon gespreid, en de bedenkingen, reeds vóór hem tegen de letterlijke geloofwaardigheid der Evangelische geschiedverhalen geopperd, nader bepaald, scherper uiteen gezet, met fijner tact vereenigd, en vooral de zwakke zijde zijner tegenstanders met scherpziannigen blik bespied heeft.»]

(1) [Ik maak geene bedenking, om met BLEEK in te stemmen; als hij zich in een Werk, hetwelk ik later zal aanhalen, onder die Godgeleerden rangschikt, welke de Evangelische Geschiedenis, als den grond van onze Christelijke belijdenis, in haar geheel voor geloofwaardig houden, ofschoon zij tevens erkennen, dat het in de berigten der Euangelisten aan tegenstrijdigheden en geschiedkundige onnaauwkeurigheden niet ontbreekt.]

den van dat leven onzes Heeren onderling, of ook wel met zich zelve in tegenspraak, en evenwel geloofwaardig te zijn! Ik zou u beleedigen, zoo ik u toonen wilde, dat dit niet te rijmen is. Doch let nu verder! Bij mij, dit verklaar ik u ongeveinsd, hebben al de redeneringen van STRAUSS dien invloed niet, dat mijn geloof aan de Goddelijkheid van het Christendom er door verloren gaat. Eene Godsdienst, die door twaalf onaanzienlijke Joden, op bevel van een' gekruisigden Meester, ingesteld en van uit *Palestina* wijd en zijd over de wereld verbreid is; die achttien-eeuwen lang over de gemoederen van groot en klein geheerscht, en eene reeks van barbaarsche volken tot de Godsdienstige en zedelijke beschaving gebracht heeft, kan in geene Mythologie, maar moet in de Geschiedenis haren grond hebben. Zie daar eene van de redenen, welke mij in dit geloof bevestigen! Dit heb ik met NEANDER (1), ULLMANN en vele anderen gemeen; en als ik derzelver schriften lees, dan vind ik daarin niet zelden eene kracht van betoog, die mij doet uitroepen: neen! zulke boeken, als de Euangeliën, kunnen geen samenweefsel van ijdele vertellingen zijn! Doch daarbij wenschte ik wel, dat zulke achtbare mannen zich aan de waarheidsliefde niet verplicht hadden gerekend, om nu en dan met stellingen voor den dag te komen, waardoor zij aan hunne tegenpartij te veel toegeven. Daarenboven blijven de meesten, die hier als verdedigers van het Christendom optreden, gelijk zij zelve erkennen, bij het algemeene staan; of roeren zij ook bijzonder-

(1) *Das Leben JESU CHRISTI. Neuer unveränderter Druck.*

heden aan, dan zetten zij tegen de bedenkingen wel eens wederleggingen over, waarbij men nog meer verlegen raakt. Ook in de nieuwste *Commentariën*, neem eens van THOLUCK (1), of OLSHAUSEN (2), of ook van LÜCKE (3), dien ik anders op hoogen prijs stel, zie ik dikwijls te vergeefs naar inlichtingen om, welke mij de zwaarigheden oplossen (4). Zoo staat het derhalve thans, indien ik mij niet bedrieg: die onpartijdig de waarheid zoekt, zal redenen genoeg vinden, om de geloofwaardigheid der Euangeliën te erkennen; maar wendt hij zich nu tot STRAUSS, dan zullen hem vele vragen worden voorgelegd, waarop hij met onrust voor zich zelven verklaren moet, dat hij niet voldoende weet te antwoorden.

Zegt gij mogelijk: ja, maar er kunnen wel vragen gedaan worden, waarop zich te dezen tijde geen antwoord meer geven laat? dit stem ik u volkomen toe. De Euangeliën deelen ons nopens het leven van JEZUS slechts een kort verslag mede, en dat niet zelden bij stukken en brokken, welke

(1) *Comment. zu dem Euangel. Johannis. V umgearb. Auflage.*

(2) *Biblischer Comment. über Sämmtliche Schriften des N. T. II. u. III. verbess. Auflage.*

(3) *Comment. über das Euangel. des Johannes. II umgearb. Auflage.* [Veel meer voldoening geeft de *Dritte Auflage*, welke na het schrijven van dezen Brief in het licht verschenen is; maar dat ook daarin nog wel iets te wenschen is overgebleven, zal beneden, vertrouw ik, duidelijk blijken.]

(4) Andere, zoo als die van DE WETTE (*Kurzgefasstes Exeg. Handb. zum N. T.*) maken de zwaarigheden hier en daar nog grooter.

men thans niet meer zoo tot één kan brengen, dat er geene zwaarigheden overblijven. Doch hoe zeldzaam de gevallen zijn, waarin er aan het wegnemen van die zwaarigheden niet meer te denken is; des te minder aanleiding zeker, om de geloofwaardigheid dezer geschriften in twijfel te trekken. En nu vertrouw ik voor mij, dat er in dezelve een vrij aanmerkelijk getal plaatsen voorkomt, bij welke men tot dus verre verlegen heeft gestaan, zonder dat zij werkelijk zoo onverklaarbaar waren. Bijzonder doel ik weér op de, mijns bedunkens, meest aanstootelijke, waarin de Euangelisten zich zelven of elkander schijnen tegen te spreken. Dat STRAUSS daarom de berigten dezer schrijvers gewrochten der verdichting noemt, hetzij aan de geschiedenis vastgeknoopt, hetzij geheel en al buiten dezelve omgaande, laat ik voor zijne rekening: maar, zal ik zeggen, wat mij op het hart ligt, dan moet ik hem bij het aanwijzen der tegenstrijdigheden, welke zich, naar zijne meening, in die berigten opdoen, in de eene en andere opmerking menigmaal gelijk geven. Hij staat bij de struikelblokken stil, waarover anderen luchtig heenspringen, in plaats van ze weg te nemen. Doch meer toont hij niet, dan dat men die tot dus verre heeft laten liggen, of, met andere woorden, dat al wat Godgeleerden en Uitleggers van onderscheidene partijen nog geschreven hebben, tot oplossing der zwaarigheden ongenoegzaam is. Stel nu eens, dat dezen ongelukkig voorbij hebben gezien, hetgeen er tot verklaring der verschillen vereischt wordt; dat er andere wegen zijn in te slaan, dan die men tot nu toe

gekozen heeft! En vreemd zal dit u niet voorkomen, daar het u bekend is, welk eenen invloed *de kracht der overlevering ook in de Uitlegkunde* heeft gehad, zoodat men van het eene geslacht tot het andere dikwijls blindelings aannam, hetgeen mannen van naam gezegd hadden, en daarvan zelfs regels maakte, naar welke men tot op onze dagen toe bij de uitlegging zelve te werk ging. Het kon dan ook wel zijn, dat STRAUSS ons, buiten zijn weten, er den stoot toe gegeven had, om ons van die banden der overlevering los te scheuren, en de waarheid te zien, die zich zoo lange voor de oogen verborgen had. In dit geval zouden wij ons over de verschijning van dit boek wezenlijk te verblijden hebben, als waardoor aan de zaak van het Christendom in de gevolgen veel grootere dienst gedaan was, dan eertijds door de schriften van Naturalisten en Deïsten.

Verbeeld u niet, mijn Vriend! dat ik u met mogelijkheden ophoude, die uit de lucht gegrepen zijn. Ik sprak vooronderstellenderwijze, zoo als ik gewoonlijk doe, wanneer ik bijzonderheden opper, die tegen het algemeene gevoelen inloopen. Anders zou ik geene zwarigheid hebben gemaakt om te zeggen, dat ik hier de waarheid aan mijne zijde heb. Het is omstreeks twee jaar geleden, dat ik mij verpligt rekende, het Werk van STRAUSS aan een meer gezet onderzoek te onderwerpen. Nu gebeurde het mij wel, dat er tegen de vereeniging der Euangeliën bedenkingen door hem gemaakt werden, die ik mij niet in staat zag op te lossen. En dan streefde ik mij met de hoop, dat mannen van meer kunde en oordeel vroeg of laat vinden

zouden, hetgeen mij verborgen was gebleven. Doch dit was geene hoop, die ik op lossen grond bouwde. Zij ging van eigene ervaring uit. Van tijd tot tijd waren mij plaatsen voorgekomen, waarin ik zoo gelukkig meende te zijn, van werkelijk iets beters te ontdekken, dan hetgeen tot dus verre in omloop was geweest. Hoe dikwijls wenschte ik dan de handen tot voortzetting van dit onderzoek ruim te hebben, om eenige vruchten eener naauwgezette toetsing van dit boek, en wel bij vervolg, uit te geven! Maar dan moest ik den arbeid aan de *Geschiedenis der Beschaving*, waaraan nog twee deelen ontbreken, op nieuw uitstellen: en daartoe ben ik met mijn plan te zeer ingenomen. Ik wil dan van nu af al den tijd, dien ik van mijne beroepsbezigheden kan uitsparen, daaraan toewijden: en intusschen ten aanzien der Euangeliën van anderen wachten, hetgeen ik niet doen kan. Vergenoeg u dus daarmede, dat ik u eene enkele proeve geve van hetgeen ik in deze letteren bedoeld heb! Doch ik zie, dat de brief reeds een klein boek geworden is: gij zult mij dan wel verschoonen, dat ik er nu niet meer bijvoege. Zoodra mogelijk zal ik u nader schrijven.

[Bijkans acht jaren zijn er verlopen, sedert ik bovenstaanden Brief schreef. In dien tusschen-tijd mogt het mij gelukken, mijne *Geschiedenis der Beschaving*, van welke ik daarin melding maakte, te voltooijen, en bovendien het een en ander, betrekkelijk andere vakken van wetenschap, in het licht te geven, waardoor ik vertrouw aan het

Publiek geene ondiensd gedaan te hebben. *Doct. STRAUSS* had reeds te voren veel meer tegenspraak gevonden, dan de gelegenheid medebragt, dat ik in mijn schrijven aanroerde, ook bij dezulken, die, even als hij, op het Mythisch standpunt stonden. Hij zelf toonde weldra, in zijne *vierde uitgave* van *das Leben Jesu*, met welk eene ijdele hoop men zich, bij het lezen der *derde*, gevleid had, als men meende, dat de man, die zóó verre reeds gekomen was, vroeg of laat nog wel een steun van het Christendom worden kon. In de *Voorrede* verklaarde hij, dat hij, bij de bearbeiding van die uitgave, schier daarvan alleen zijn werk had gemaakt, om terug te nemen, wat hij in de *derde* had toegegeven; of, opdat ik mij van 's mans eigene woorden bediene, om de scharen, welke niet de vijand in zijn kostelijk zwaard ingehouwen, maar hij zelf er in geslepen had, er weder uit te werken. En evenwel verflaauwde langzamerhand het geroep, dat er door zijnen aanval op de *Euangeliën* in de wereld ontstaan was. Zelfs scheen men het er hier en daar voor te houden, als ware er genoeg gedaan, om den stouten bestrijder van de geschiedkundige waarheid des Christendoms te wederleggen. Doch aan de tegenschriften, die mij onder het oog kwamen, bleef inderdaad dat gebrekkige aankleven, waarvan ik in bovenstaanden Brief gewaagd heb. Dit betrof bijzonder ook de pogingen, om de berigten, die het Nieuwe Testament ons omtrent het leven van *JESUS* geeft, zoo te verklaren, dat het onderling verschil der Euangelisten ophoude. Geen wonder, dat *STRAUSS* het waagde,

om, van de grondbeginselen uitgegaan, die hij in zijn *Leben JESU* ontwikkeld had, eene *Christliche Glaubenslehre* (1) te schrijven. Geen wonder, dat anderen, op zijn voetspoor, nog verder afdwaalden. Wie kent de namen van BRUNO BAUER (2) en LÜDWIG FEUERBACH (3) niet? Den laatstgenoemde, die zich niet ontzag alle Godsdienst weg te nemen, vergeleek men nu met de *Bergpartij* der Franschen ten tijde der Omwenteling, terwijl men STRAUSS aan het hoofd der meer gematigde *Gironde* stelde (4). Doch de strijd (zal ik zeggen: *om leven of dood*?) werd in de laatste jaren op een nieuw grondgebied overgebracht. Er is eene school opgekomen, die niet langer bij de *negative* of *ontkennende kritiek* staan blijft, maar zich ook met eene *positive* of *stellige kritiek* bezig houdt. Terwijl zij beweert, dat de Euangeliën en de meeste overige stukken van het Nieuwe Testament na den tijd der Apostelen vervaardigd zijn, tracht zij op geschiedkundigen grond aan te wijzen, hoe men eerst tot verdichting van onechte schriften,

(1) *Die Christliche Glaubenslehre in ihrer geschichtlichen Entwicklung und im Kampfe mit der modernen Wissenschaft dargestellt*. Tübingen u. Stuttgart, 1840, 1841.

(2) *Critik der Evang. Geschichte der Synoptiker*. I. u. II. *Ausgab.* om van zijne andere geschriften niet te gewagen.

(3) *Das Wesen des Christenthums*. II *Aufl.* 1843. *Das Wesen des Glaubens im Sinne Luthers*. 1844. De- zelfde stoutheid vindt men met groote oppervlakkigheid in het geschrift van FR. FEUERBACH, *Die Religion der Zukunft*, 1843.

(4) ZELLER, *Theologische Jahrbücher*. II B. S. 91.

en vervolgens tot derzelver aanneming in de Kerk als echte, vervallen is. Die zonderlinge verschijnselen tracht zij daaruit te verklaren, dat het allereerste Christendom uit niets anders bestaan heeft dan *Ebionitismus*, hetwelk langzamerhand tot *Catholicismus* is overgegaan. Dat ik hier de *Tubingsche school* bedoele, zal een ieder mijner Lezers, die van den hedendaagschen stand der Godgeleerdheid niet onkundig is, uit zich zelven begrijpen. De rigting van die school kan men reeds vrij duidelijk leeren kennen uit ZELLER's *Theologische Jahrbücher*, door mij aan den voet der vorige bladzijde aangehaald. Aan het hoofd staat Doct. VON BAUR, Hoogleeraar aan *Tübingen's* Akademie en vervaardiger van onderscheidene schriften, welke de gemelde strekking hebben (1). Doch bij niemand komen de begrippen, welke deze partij zich van den oorsprong des Christendoms gevormd heeft, zoo helder aan den dag, als bij Doct. A. SCHWEGLER, een' zijner leerlingen (2). Vraagt de een of ander, hoe de Schrijvers van die school tot zulke *resultaten* gebragt zijn, eene der oorzaken ligt in de stoute vooronderstellingen en gewaagde gissingen, welke zij tot grond leggen. Daarenboven gaan zij dikwijls ge-

(1) Onder anderen komt hier in aanmerking het geschrift: PAULUS, der Apostel JESU CHRISTI. *Sein Leben und Wirken, seine Briefe und seine Lehre. Ein Beitrag zu seiner kritischen Geschichte des Urchristenthums*, von Dr. F. C. BAUR, u. s. w. Stuttgart 1845.

(2) *Das Nachapostolischer Zeitalter in den Hauptmomenten seiner Entwicklung*. Tübingen, 1846. I u. II B.

noeg uit van hetgeen STRAUSS en zijne medestanders, in plaats van te bewijzen, ligtvaardig hebben aangenomen, waar zij die opvattingen van den Bijbel of van andere oorkonden der oudheid volgden, welke door middel der Overlevering tot ons gekomen zijn. Wij zouden ons echter grove-lijk bedriegen, zoo wij al, wat hier gevonden wordt, voor deelen van een los opgeslagen ge-
bouw hielden, dat gemakkelijk kan worden om-
vergehaald. De *Tubingsche school* is buiten twij-
fel eene geleerde school, bij welke het evenmin
aan oorspronkelijkheid, als aan navorschingen
ontbreekt, waaruit wij inderdaad leeren kunnen.
Hare *Paradoxen* schijnen, oppervlakkig beschouwd,
meermalen zooveel voor zich te hebben, dat het,
ook bij diepzinnig onderzoek, moeite kost, tus-
schen de waarheid en de onwaarheid de regte
schifting te maken. En dit heeft zij bijzonder
eigen, dat men tot eene juiste beoordeeling van
hare stellingen, zoo wel ten aanzien van de boe-
ken des Nieuwen Testaments, als omtrent het
Christendom der twee of drie vroegste eeuwen,
eene meer dan gemeene bedrevenheid in de *Pa-
tristica* bezitten moet. Wat ik in bovenstaanden
Brief gezegd heb, om het lezen van Werken, als
dat van STRAUSS, aan de zoodanigen af te raden, die
tijd en bekwaamheid missen, om alles naauwkeurig
te toetsen, rekene men derhalve ook hier van
toepassing! Neen, ook zulk eene lectuur late men
voor hen over, die van jongs af de Godgeleerd-
heid, in haren wijden omvang, hebben nagegaan.
Onder anderen noem ik het beklagelijk, als de
kweekelingen onzer Hoogescholen zich daarmede

ophouden, in plaats van de *Kritiek en Exegese der Bijbelschriften*, de Werken der *Kerkvaders*, de *Kerkelijke Geschiedenis*, en andere; daaraan verknochte vakken van wetenschap, met die grondigheid te beoefenen, waardoor alleen men ter onderscheiding van waarheid en onwaarheid in staat wordt gesteld. Het was dan niet zonder gewichtige reden, dat ik in dit Akademiejaar een Collegie opende over *de gelijkheid en ongelijkheid der Schriften van het Nieuwe Testament aan zich zelve en aan andere, ten aanzien van de daar voorkomende verhalen, leerstellingen en karakters*. Intusschen was dit mijn onderwijs niet alleen daartoe ingerigt, om de gevoelens der *Tubingsche school*, vooral van VON BAUR en SCHWEGLER, te toetsen, maar ook om tevens in aanmerking te nemen, wat STRAUSS met zijne navolgers in het midden had gebragt. Doch ik werd nog door iets anders gedrongen, om mij aan het geven van die lessen toe te wijden. Ik wilde niet alleen de aandacht mijner leerlingen vestigen op de misslagen, die aan deze Schrijvers reeds elders waren aangewezen; maar het was mij ook te doen, om, waar ik kon, te verbeteren, wat de verdedigers van de echtheid en geloofwaardigheid der schriften van het Nieuwe Testament, of van het Christendom in het gemeen, tegen de nieuwste bedenkingen hadden overgesteld. Ofschoon ik, namelijk, voor niemands verdiensten de oogen sluiten wil, kan ik, eerlijk gesproken, toch niet zeggen, in allen opzichte voldaan te zijn over de wijze, waarop men die taak, ook in de laatste jaren, heeft zoeken te vervullen. Sommigen gingen denzelfden

gang als te voren, en, schier alles verwerpende, wat den schijn van nieuwhed heeft, sprongen zij, met de *Euangelische Kirchenzeitung*, steeds in de bresse, om ook voor gevoelens te strijden, welker ongegrondheid aan alle onbevooroordeelden reeds lang gebleken was (1). Die met meerdere onpartijdigheid den weg van wetenschappelijk onderzoek schenen in te slaan, behielpen zich zelve, in plaats van tot den grond der geschillen door te dringen, ook maar al te dikwijls met losse vooronderstellingen en gissingen, die slechts bij de oppervlakkigheid goedkeuring vinden kunnen. Dit betreft ook de pogingen, om de uiteenloopende berigten der Euangelisten omtrent het leven van JEZUS, tot overeenstemming te brengen. Niet zelden gaat men hierin van *Theoriën* uit, welke niet volgehouden kunnen worden, zonder dat men tot ijdele kunstenarijen de toevlugt neemt. En wat ik van het volgen der *Exegetische Traditie*, waar men die tot ontdekking der waarheid verlaten moet, in bovenstaanden Brief gezegd heb, heeft de ervaring mij geleerd, dat ook op menig' Schrijver van den laatsten tijd toepasselijk is. Het een en ander zullen wij te meer beklagen, als wij opmerken, dat de bedenkingen, die er tegen de echtheid en geloofwaardigheid der Euangeliën geopperd worden, een harer voornaamste steunsels daarin vinden, dat die schriften zoo dikwijls het voorkomen hebben van, of elkander,

(1) Men zie bijv. het opstel: *Die kritische Schule Dr. BAUR'S in ihrem Verhältnisz zur Kirche.* XXXIX B. N°. 52 ff.

of andere oorkonden, regelregt of zijdelings, en wel omtrent stukken van het hoogste aanbelang, tegen te spreken. Om iemand bij name te noemen, behoef ik zeker voor hem, die geen vreemdeling in de hedendaagsche Godgeleerdheid is, niets meer te doen, dan te gewagen van EBRARD. Doch hoeveel deze, bij de beschouwing van de verhalen des Nieuwen Testaments omtrent het leven van JEZUS (1), al te wenschen overlaat, kan men ligtelijk uit het verslag opmaken, hetwelk BLEEK (2) van 's mans arbeid gegeven heeft, en dat verslag is, mijns inziens, nog veel te gunstig. WIESELEERS bijdrage tot verdediging der Euangeliën (3) bezit zeker meerdere waarde; maar ik twijfel toch zeer, of zij door menigeen in ons Vaderland niet te hoog geschat wordt. Althans meende ik voor mij daarin, zonder dat ik het Werk nog in allen deele toetsen kon, een aantal leemten of misslagen te ontdekken, waaronder sommige waren, die stukken betroffen, welke met het geheel min of meer in verband stonden; en wanneer ik, uit mistroutwen jegens mij zelven, den scherpzinnigen DE WETTE (4) raadpleegde, bevond ik niet zelden,

(1) *Wissenschaftliche Kritik der Evangelischen Geschichte*. 1842.

(2) *Jahrbücher für wissenschaftliche Kritik*. 1844, 1845. De beoordeeling is herdrukt in 's mans *Beiträge zur Einleitung und Auslegung der Heiligen Schrift*. I B. 1846.

(3) *Chronologische Synopse der vier Evangelien*.

(4) Ik bedoel hier de derde uitgave van 's mans *Kurzgef. Exeg. Handbuch*.

dat zijn oordeel met het mijne overeenstemde. Nu gewaagde ik van dezen nieuwen tijdrekenaar hier te eerder, omdat er beneden meermalen iets zal voorkomen, dat ik niet laten kan, te zijner wederlegging, aan het vóór acht jaren geschrevene toe te voegen. Maar ik zal ook EBRARD en wel meerderen moeten tegenspreken, die in den laatsten tijd hunne pogingen hebben aangewend, om de echtheid en geloofwaardigheid der Euangeliën te handhaven. En uit die teregtwijzingen, zoo wel als uit andere proeven, zal het, gelijk ik vertrouw, den oordeelkundigen Lezer blijken, dat er, na de *eerste uitgave* der volgende Brieven, niets in het licht is gekomen, hetwelk deze *tweede* overbodig maakt.]

TWEEDE BRIEF.

Leyden, 18 April 1839.

Nog eer, dan ik voorzien had, toon ik u, lieve Vriend! dat ik woord houde. De proeve, die ik u beloofd heb, betreft een gewichtig gedeelte, meen ik, uit de Lijdens-Geschiedenis, en wel, in de eerste plaats, de verhalen van MATTHEUS, Hoofdst. XXVI: 59—68, MARCUS, Hoofdst. XIV: 55—65, en LUCAS, Hoofdst. XXII: 63—71. Gij herinnert u de verschillen, welke er in die verhalen tusschen de Euangelisten bestaan. De twee eersten berigten, dat de leden van den Joodschen Raad des nachts bijeen zijn geweest; de derde doet hen in den morgenstond zamenkomen. Volgens genen wordt JEZUS zoowel door de Overheden, als door hunne onderhoorigen, mishandeld; volgens dezen wordt zulks alleen door de onderhoorigen gedaan. Dáár volgt het mishandelen op de verklaring, dat hij des doods schuldig is; hier geschiedt het, eer men het onderzoek van zijne zaak nog heeft aangevangen. Andere verschillen zullen in het vervolg wel uitkomen: thans ga ik ze voorbij. Ook laat ik het nog rusten, dat MATTHEUS en MARCUS van valsche getuigen spreken, die tegen JEZUS zijn opgetreden, terwijl men daarvan bij LUCAS geen gewag gemaakt vindt. Dit wil ik er bijvoegen, dat de geopperde bijzonderheden bij STRAUSS, ook in de *derde uitgave* van zijn *Leben Jesu*, niet onopgemerkt

blijven. En raadpleegt men de uitleggers, die de zwaarigheden pogen weg te nemen; men moet zich of met halve antwoorden behelpen willen, of hunne schriften onvoldaan uit de handen leggen (1).

Ware het uitgemaakt, of JESUS in ééne vergadering der Joodsche Overheden, dan wel in twee op elkander volgende, verhoord en veroordeeld zij geworden; dit zou, verbeeld ik mij, ons den weg wijzen, om ook de meeste der andere vragen, waartoe deze verhalen der Euangeliën aanleiding geven, te beantwoorden. Maar wat zal ik zeggen? Voor beide deze gevoelens worden redenen bijgebracht, die inderdaad aannemelijk zijn. In beide, zal een onpartijdige erkennen moeten, dat eenigermate de waarheid ligt opgesloten. En evenwel kunnen beide, zoo als men ze tot dusverre heeft voorgesteld, nevens elkander niet bestaan. Het eene of het andere moet gekozen worden. Doch welke keuze men doe, er blijven altijd moeilijkheden over, waaruit men zich niet redden kan, ten zij men min of meer de geloofwaardigheid der Euangelisten, of althans van één' derzelven, opgeve. Aan welk gevoel gij toegedaan zijt, weet ik niet; doch voor eenige oogenblikken wil ik eens vergeten, dat ik aan iemand schrijf, die over de Lijdens-geschiedenis reeds menigmaal gepredikt,

(1) [Hetzelfde geldt omtrent de *vierde uitgave* van *das Leben JESU*, en omtrent de uitleggers van de acht laatste jaren, die te mijner kennis gekomen zijn. Zelfs moet ik zeggen, dat sommigen der verdedigers, zoowel als der aanvallers, de beslissing van het geschil, in dien tusschentijd, nog moeilijker gemaakt hebben. Beneden zal dit, hoop ik, bij de stukken blijven.]

en dus ook den staat van dit verschil met zijne gewone naauwkeurigheid onderzocht heeft. Welligt, dat ik u ook wel het een en ander mededeelde, hetwelk elders door u niet gevonden, noch onder uwe aandacht gekomen is.

Nemen wij aan, dat de Raadsheeren alles in *éene vergadering* hebben afgedaan; dan is de vraag, wanneer die vergadering gehouden zij. *In den nacht?* Dit heeft vóór eenige jaren iemand onder ons met vele kennis van zaken trachten te bewijzen (1). Zoo wordt het ook door GROTIUS en meer anderen verstaan. En dan vooronderstelt men doorgaans, dat die vergadering tot aan den morgenstond geduurd heeft. Maar dit kan men niet aannemen, of men moet het berigt van LUCAS, op het zachtst uitgedrukt, onnaauwkeurig noemen. Hij zegt letterlijk: *Als het dag geworden was, vergaderden de Ouderlingen des volks, en de Overpriesters, en de Schriftgeleerden*; en nu verhaalt hij, dat JEZUS voor hen werd gebragt, en zij hem vehoorden en veroordeelden. Daarenboven staat men dan verlegen met hetgeen die Euangelist ons nopens de mishandeling van JEZUS door de onderhoorigen meldt. Men is dan toch verplicht, dit achter het voorgevallene in den Raad te brengen. Doch veroorloven de bovenstaande woorden: *als het dag geworden was* enz. dit wel? Kan men uit plaatsen, waar de tijdorde niet in acht genomen wordt, wel een besluit tot plaatsen trekken, waarin zulk eene duidelijke tijdsbepaling voorkomt? Nog veel meer is er tegen het gevoelen,

(1) *Christelijk Maandschrift voor den Beschaafden Stand.* II. D. Bladz. 121 volg.

dat de vergadering niet in den nacht, maar *in den morgenstond* gehouden is. Of zal men uit de verhalen van MATTHEUS EN MARCUS, als men die onbevooroordeeld leest, wel iets anders kunnen opmaken, dan dat de Raadsheeren althans een gedeelte van den nacht aan het onderzoek der zaak besteed hebben? Eerst laten zij die Oversten des volks in het paleis van CAJAFAS bijeen komen. Dan brengen zij PETRUS naar dat paleis. Vervolgens gewagen zij van 's Heilands verhoor, veroordeeling, mishandelingen. Daarop volgt alles, wat 's Meesters verloochening door den leerling betreft. En nu vangt Hoofdst. XXVII bij MATTHEUS, volgens onze gewone vertaling, aldus aan: *Als het nu morgenstond geworden was, hebben al de Overpriesters en de Ouderlingen des volks zamen raad genomen tegen JEZUS, dat zij hem dooden zouden.* In de hoofdzaak komen de woorden van MARCUS XV: 1 met deze overeen. Wat dunkt u? Onderscheiden deze Euangelisten hier den *morgenstond* niet zoo duidelijk van den *nacht*, dat zij niet geweten moeten hebben, wat zij schreven, indien er in den nacht geen verhoor van JEZUS heeft plaats gegrepen? Ook is het, ziellkundig beschouwd, hoogst onwaarschijnlijk, dat mannen, die des avonds het vooruitzicht hadden, dat zij nu hunnen wensch vervuld zouden zien, en het voorwerp van hunnen haat in handen krijgen, het tot de aankomst van den dag hebben uitgesteld, om de zaak te beslechten. En dit klinkt te vreemder, daar er, gelijk STRAUSS wél opmerkt, volgens LUCAS (XXII: 52), Overpriesters en Ouderlingen bij de bende geweest zijn, die JEZUS in *Gethsemané* gevangen nam. Ik spreek er nu nog niet van, dat

de vrees voor het ontstaan van oproer, zoo alles niet in stilte afliep, de Raadsheeren wel moet gedrongen hebben, om zich van den nacht te bedienen. Dit gevoelen moge derhalve bij groote uitleggers, zoo als KALVIJN, bescherming vinden, en nog zeer onlangs door HASE (1), NEANDER en anderen zijn voorgestaan, gij ziet, het is niet te verdedigen.

Maar zullen wij nu daarom aan het andere gevoelen, dat ter verhooring en veroordeeling van JEZUS *twee vergaderingen* gehouden zijn, de voorkeur geven? Hier te lande, weet gij, wordt dit door velen aangenomen (2), En dat het ook nog

(1) *Das Leben JESU. II Aufl.* [Ook WIESELER meent, dat de Raadsvergadering, waarin JEZUS verhoord werd, des morgens ten drie ure, en misschien nog een weinig vroeger, geopend is; maar dit laat zich ook niet overeenbrengen met de woorden van LUCAS: *als het dag geworden was*. En te vergeefs tracht de geleerde man in het verhoor van JEZUS voor de Joodsche Overheid twee handelingen (*Luc. XXII: 54—65 en XXII: 66—71*) te onderscheiden, daar er in de eerstgenoemde verzen letterlijk niets van zulk een verhoor voorkomt.]

(2) [Evenwel weet ik van sommigen, die, door het lezen mijner *Brieven*, tot andere gedachten gebragt zijn. DA COSTA keurt het, in zijne *Voorlezingen over de verscheidenheid en de overeenstemming der vier Evangelien*, II D. ook af, *twee vergaderingen* aan te nemen. Doch wil hij, dat MATTHEUS en MARCUS, daar zij tusschen de verhooring en veroordeeling van JEZUS en deszelfs overlevering aan PILATUS, de verloocheningen van PETRUS plaatsen (de een Hoofdst. XXVII: 1, de ander Hoofdst. XV: 1) den draad met een kort *resumé* hervat hebben; dan beweert hij, mijns bedunkens, iets, dat uit het oorspronkelijke volstrekt niet is af te leiden.]

in *Duitschland* voorstanders vindt, blijkt uit de *Commentariën* van STEIN (1), OLSHAUSEN, DE WETTE (2). Men stelt dan gewoonlijk, dat de eerste vergadering eene voorloopige, de tweede eene beslissende is geweest. Doch de zwarigheden worden hier nog grooter. Wanneer men de drie Euangeliën onderling vergelijkt, dan moet men blind zijn, om niet duidelijk in te zien, dat het berigt van LUCAS hoofdzakelijk op dezelfde punten nederkomt, als hetgeen wij bij MATTHEUS (XXVI: 59—68) en bij MARCUS (XVI: 55—65) aantreffen. Maar hoe kan men het nu waarschijnlijk achten, dat er des morgens eene vergadering gehouden is, waarin de vraag, die aan JEZUS gedaan werd, het antwoord, dat hij daarop gaf, en de uitspraak der Raadsheeren hoofdzakelijk op dezelfde punten nederkwamen, die reeds in den nacht waren aangeroerd? Dan alleen zou dit nog iets voor zich hebben, wanneer men het zoo kon voorstellen, dat er des morgens sterker dan des nachts gesproken was: maar nu is het geval juist omgekeerd. De Hoogepriester bezweert JEZUS niet, maar gezamenlijk vragen hem de Overheden, als of er uit zijnen mond nog niets gehoord ware: *Zijt gij de CHRISTUS*, of, gelijk er in het oorspronkelijke staat: *Indien gij de CHRISTUS zijt, zeg het ons!* Van zijnen kant antwoordt

(1) *Kommentar zu dem Euangelium des Lukas.*

(2) Op *Matth.* XXVI: 66 en *Luc.* XXII: 63—65. Doch in de aantekening op *Matth.* XXVII: 1 wordt de zaak op eene eenigzins andere wijze voorgesteld. [Ook in de *derde uitgave* neemt hij aan, dat des nachts het vonnis over JEZUS geveld, en er des morgens over deszelfs uitvoering beraadslaagd is.]

hij, even als of hij nog geene belijdenis gedaan had: *Indien ik het u zegge, gij zult het niet gelooven*, of, zoo als ik meen, dat er vertaald moet worden: *Indien ik het u al zeide, gij zoudt het immers niet gelooven*. Ook gewaagt hij nu niet van zijn *komen op de wolken des hemels*, maar alleen van zijn *zitten aan de regterhand Gods*. Vervolgens laten de Raadsheeren het berusten bij de verklaring, dat hij zich zelve veroordeeld heeft, zonder dat zij nu eenparig roepen: *Hij is des doods schuldig!* Hoe zonderling, dat de zaak in eene tweede vergadering, waarin zij niet voorloopig behandeld, maar volkomen beslist werd, op zulk eene wijze zal zijn afgeloopen! Daarvan sprak ik nu nog niet, dat LUCAS aan de Overheden des volks de vraag: *Wat hebben wij nog getuigenis noodig?* in den mond legt. Zóó toont hij immers ontegenzeggelijk, dat hij berigt van eene vergadering geeft, waarin ook getuigen gehoord zijn (1). Maar, eilieve! zou men zich daartoe des morgens weér verleidigd hebben, nadat men het des nachts te vergeefs ondernomen en eindelijk overbodig genoemd had, daar er door JEZUS zelve zulk eene onbewimpelde belijdenis was afgelegd, als men ooit verlangen kon? Die dit gelooven wil, geloove het: mijns inziens blijkt het zonneklaar, dat LUCAS hier dezelfde vergadering bedoelt, in welke de Voorzitter van den Raad, volgens MATTHEUS en MARCUS, aan zijne medeleden genoemde vraag gedaan heeft. Men moet zich

(1) [Zonder dit te bedoelen, bevestigt hij dus ook de waarheid der berigten, door MATTHEUS en MARCUS omtrent het verhoor der getuigen gegeven.]

dus in allerlei bogten wringen, wanneer men LUCAS van eene tweede vergadering spreken doet. En tegen het gevoelen, dat JEZUS des nachts verhoord en des morgens veroordeeld is, geldt dit even zeer als tegen de meening van hen, die het zoo voorstellen, alsof er des nachts slechts een voorloopig onderzoek, maar des morgens eene volkomen beslissing heeft plaats gegrepen.

Ik weet wel, met hoe veel vertrouwen zich menigeen op de aantekeningen, die wij *Matth.* XXVII: 1 en *Marc.* XV: 1 vinden, als bewijs voor eene tweede vergadering beroept, waarin JEZUS of nader verhoord, of veroordeeld is geworden. Maar ga, bid ik u, mijn Vriend! deze plaatsen eens aandachtig na! Het zal u duidelijk blijken, dat zij, die de Euangelisten van een verhoor, of van eene veroordeeling, of van beide laten spreken, er willekeurig dingen invoegen, waaraan de schrijvers zelve geen oogenblik gedacht hebben. Of zullen misschien de woorden van MATTHEUS, die door onze Overzetters vertolkt zijn: *dat zij hem dooden zouden*, het slaan van het vonnis aanduiden? Als gij het oorspronkelijke inziet, zult gij mij wel toestemmen, dat wij hier lezen moeten: *om hem te dooden*, of *opdat zij hem dooden zouden*. Dit zegt daar zooveel als: *opdat zij hun plan zouden ten uitvoer brengen*. Of hebt gij nog eenige bedenking? Vergelijk dan de plaats van MARCUS! Dáár worden de beraadslagingen van de Overpriesters, Ouderlingen en Schriftgeleerden, vooral volgens den Griekschen tekst, alernaauwst verbonden met het vervoer van JEZUS naar PILATUS. Men overleide dus met elkander, wat er nu te doen stond, en eindelijk besloot men,

aan den Romein op te dragen, hetgeen men zelf niet kon of durfde ondernemen. Zóó begrijpen het GROTIUS, KUINOEL (1) en anderen, en, onder de schrijvers eener *Harmonie*, MAKNIGHT (2), die hier wel waardig is gelezen te worden. En STRAUSS geeft althans toe, dat men die opvatting volgen kan: Doch al nam iemand in deze zoo eenvoudige verklaring geen genoegen, waar staat dan in de genoemde verzen nog iets van eene bijeenroepen vergadering? Onze gewone Overzetting zegt, dat de hoofden des volks *zamen raad hielden* of *raad namen*. Dit leest gij ook in het Grieksch, zoowel bij den eenen Euangelist, als bij den anderen. En nergens elders treffen wij de dáár voorkomende spreekwijze aan, of zij moet op dezelfde wijze vertaald worden. Ja, in de meeste plaatsen, waarin zij voorkomt, kan men aan eene opzettelijk zaamgeroepen *vergadering van den Raad* niet eens denken: zoo als *Matth. XII: 14. XXII: 15. Marc. III: 6*, waar alleen van *de Pharizeën*, of *de Pharizeën met de Herodianen* gewag wordt gemaakt. De Overheden *beraadslaagden* dan nu alleen over den weg, dien zij hadden in te slaan, om JEZUS te doen sterven. Mogelijk zegt gij: ja, maar, volgens MATTHEUS, *al de Overpriesters en de Ouderlingen des volks*; of, gelijk er bij MARCUS staat: *de Overpriesters met de Ouderlingen en de Schriftgeleerden en de geheele Raad!* Daaruit wilt gij dan zeker besluiten, dat er des morgens eene vergadering gehou-

(1) *Comment. in libros N. T. hist.* Ed. IV.

(2) *Comment. Harmonic. in IV Evang.* ed. RUCKERSELDER.

den is, welke vollediger was, dan die des nachts had plaats gehad. Ai! laat u door den klank der woorden niet bedriegen! Dezelfde Euangelisten spreken ook in de voorgaande Hoofddeelen (*Matth. XXVI: 57, 59. Marc. XIV: 53, 55*) van *al de Overpriesters, en de Ouderlingen, en de Schriftgeleerden, en den geheelen Raad*. Hoe wij dit te verstaan hebben, is nu om het even: zooveel blijkt er buiten allen twijfel uit, dat die uitdrukkingen niemand helpen kunnen, om de eene vergadering van de andere te onderscheiden. [Of zou misschien iemand daarop dringen, dat zich MATTHEUS (Hoofdst. XXVII: 1) van het woord *allen* bedient? zoo zou ik hem verzoeken op te merken, dat het lidwoordje *de* zoowel voor *Ouderlingen*, als voor *Overpriesters* staat. En laat hem dan eens navorschen, of daaruit niet volgt, dat er wel van *al de Overpriesters*, maar niet van *al de*, neen, alleen van *de Ouderlingen*, die, namelijk, boven (Hoofdst. XXVI: 57, om vs. 59 niet te noemen) vermeld zijn, gesproken wordt! Of MATTHEUS daardoor stilzwijgend te kennen geve, dat al de Ouderlingen er niet geweest zijn, die er zijn konden, moge hij zelf nu beslissen. Dit voeg ik er bij, dat, indien de onderscheiding van *de Ouderlingen* en *al de Ouderlingen* gegrond is, wij ons ook bij het berigt van MARCUS (Hoofdst. XIV: 53) wel *al de Overpriesters*, maar slechts *de Ouderlingen en de Schriftgeleerden*, zoo velen er zijn zaamgekomen, moeten voorstellen (1). Wat de uitdrukking van

(1) De Evangelisten zeggen: πάντες οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι. Nu kan dit πάντες (allen) of alleen tot

dien Euangelist *de geheele Raad* (Hoofdst. XV: 1. Verg. XIV: 55 en *Matth.* XXVI: 59) betreft, hoe weinig deze ons noodzake, om het verhaal zoo

het naastvolgende ἀρχιερεῖς (*Overpriesters*), of ook tot het meer verwijderde πρεσβύτεροι (*Ouderlingen*) betrekkelijk worden gemaakt. Het is hier dus de vraag, of de wetten van het spraakgebruik te dezen aanzien iets bepalen; dan of een ieder hierin naar goedvinden hebbe kunnen handelen. In het laatste geval zou men mogelijk het woord *allen*, naar den stijl van den eenen schrijver alleen met het naastvolgende, naar den stijl van den anderen ook met het meer verwijderde verbinden moeten. De zaak verdient te naauwkeuriger onderzocht te worden, omdat WINER haar, ook in de *vijfde uitgave* van zijne *Grammatik des Neutestamentlichen Sprachidioms*, met stilzwijgen is voorbijgegaan. Men toetse en vergelijke dus, wat het Nieuwe Testament betreft, vooral *Marc.* I: 32 (*Matth.* VIII: 16), *Luc.* VI: 17, XII: 18, XV: 1, waar misschien gezegd wordt, dat *tollenaars van allerlei soort en rang van tijd tot tijd naderden* (ἤσαν ἐγγιζόντες); *Hand.* X: 12, waar denkelijk de ware lezing is: *al de viervoetige dieren en de kruipende dieren der aarde*, zoo als ook TISCHENDORF (*Nov. Test. Graece*) heeft uitgegeven; *2 Thess.* I: 4, waar men op de verwisseling van het vrouwelijke met het mannelijke te letten heeft; *Openb.* XVIII: 14, waar de woorden: *en al wat lekker was*, of *en al de lekkernijen* mogelijk aan het voorgaande zijn vast te knopen; XIX: 5, waar het mij niet verwonderen zou, indien door *gij*, die hem vreest, andere personen bedoeld worden, dan door *al zijne dienstknechten*. Maar tot welk eene slotsom men bij dit onderzoek gerake, MATTHEUS schijnt het gewoon te zijn geweest, het lidwoord *de* niet te herhalen, als hij het woord *allen* zoowel tot het meer verwijderde, als tot het naastvolgende bragt, gelijk men zien kan Hoofdst. II: 4; IV: 24; XI: 28; XXI: 12. En ook

uit te leggen, als ware de vergadering geheel voltallig geweest, zonder dat er iemand gemist werd, leert ons de vergelijking van *Hand. V: 21*, waar wij in de gewone vertaling lezen: *De Hoogepriester en die met hem waren, gekomen zijnde, riepen den Raad zamen en al de oudsten der kinderen Israëls*, of waar eigenlijk geheel de Raad der oudsten aan het Sanhedrin wordt toegevoegd (1).]

elders treft men in die gevallen het lidwoord slechts eenmaal aan, zoo als *Hand. XXVI: 3*; *1 Thess. III: 7*: terwijl men op plaatsen, waarin het lidwoord voorkomt, het woord *allen*, wanneer het tot twee dingen of personen te betrekken is, ook tweemaal gebruikt vindt, zoo als *Hebr. XIII: 24*; *Jud. 15.*]

(1) Sommigen hebben, zoo als onze VAN DER PALM, gemeend, dat het voegwoordje *en*, vóór *geheel den Raad der Oudsten* geplaatst, zooveel zeggen wil, als *dat is*; maar op die wijze schrijft men er eene beteekenis aan toe, welke buiten het spraakgebruik ligt. Hetzelve dient buiten twijfel, om twee, van elkander onderscheiden, zaken te verbinden: het *Sanhedrin* en den *Raad der Oudsten*. Zou LUCAS het ook wel in de gedachten hebben kunnen nemen, om het woord *Sanhedrin*, hetwelk hij boven (Hoofdst. IV: 15) reeds gebruikt had, en hetwelk overbekend was, hier te gaan verklaren? Het ongerijmde van zulk eene verklaring is, onder anderen, door MEYER (*Krit. Exeg. Kommentar über das N. T.*) te regt opgemerkt. Doch hoe wij, te dezer plaats, den *Raad der Oudsten* van het *Sanhedrin* onderscheiden moeten, is eene vraag van te veel omvattend onderzoek, dan dat ik mij daarmede thans zou mogen ophouden. Genoeg, dat de benaming *Sanhedrin* op zich zelve niet voldoende blijkt te zijn, om volstrekt al de Raadsleden in te sluiten.]

Ik ga nog verder. FRITZSCHE (1) zegt in zijne aantekeningen op *Matth. XXVII: 1: Of de Raadsheeren, nadat zij JEZUS des nachts veroordeeld hadden*, volgens den Euangelist, *vóór deze tweede beraadslaging al of niet naar huis gegaan zijn, durf ik niet beslissen*. Velen beslissen voor het eene of voor het andere. Maar wanneer men geen' beteren weg tot vereeniging der Euangelisten inslaat, dan men tot dusverre betreden heeft, dan blijven er zwarigheden aan beide kanten.

Stellen wij voor een oogenblik, dat de Raadsheeren *niet naar huis gegaan*, maar in het paleis van CAJAFAS gebleven zijn; dan is de vraag: waartoe zulks? om te overleggen, hoe zij zich het best van JEZUS zouden afmaken? Maar MATTHEUS en MARCUS zeggen, gelijk wij gezien hebben, uitdrukkelijk, dat dit eerst in den morgenstond geschied is. Dan misschien, omdat het reeds zoo diep in den nacht was, eer zij beslist hadden, dat JEZUS sterven moest, en zij dus hier ter plaatse den morgenstond wilden afwachten? Maar indien gij zoo denkt, dan moet gij weér aannemen, dat de vergadering van den volen Raad op de voorloopige zamenkomst van deszelfs meeste leden gevolgd is: en ook dit is ons gebleken, dat men zonder eenigen grond verducht heeft. Even ongegrond zou het zijn, met MAKNIGHT te zeggen, dat zij den afloop der geheele zaak hebben willen zien. Of van wie hing die af, dan van hen zelven? Waarom hebben zij dus alles in den nacht niet afgedaan? Waarom

(1) *Quatuor N. T. Euangelia, etc.*

hebben zij het zelfs tot den morgenstond uitgesteld, om over de wijze, waarop zij den dood van JEZUS bewerken zouden, te beraadslagen? Hoe men zich wende of keere, men stoot, zoo lang men op den gewonen weg verklaring zoekt, op zwarigheden, die niet op te ruimen zijn. Zoo blijft er dus niets anders over, dan te stellen, dat de Raadsheeren *naar huis gegaan* zijn, om des morgens weér te keeren. Maar dit is aan geene mindere bedenking onderworpen. Hoe laat meent gij wel, dat het geweest is, eerdad het vonnis over JEZUS gevelde werd? Ik wil nog niets bepalen. Dit kan ik bij voorraad gerust aannemen, dat de nacht voor het grootste deel verlopen was. En nu zullen de Raadsheeren, ook zij, wier woningen in het uitgestrekte *Jeruzalem* verre afgelegen waren, voor dien korten tijd, welke er tot de komst van den morgenstond overschoot, naar huis zijn gegaan? Nu zullen zij, ik durf gerust zeggen, althans niet vóór drie ure zich derwaarts begeven hebben, om zich uiterlijk ten zes ure weér in de vergadering te bevinden? Zij zullen, mag ik er bijvoegen, zich zorgeloos te slapen gelegd, en JEZUS, die hun zoo dikwijls ontgaan was, nadat zij hem nu eindelijk in handen hadden gekregen, aan hunne dienaars ter bewaring toevertrouwd hebben? Komt dit aan iemand waarschijnlijker voor, dan aan GROTIUS en andere beroemde uitleggers; ik mag het lijden. Mijns inziens is het louter een noodshot, waarmede men zich beholpen heeft, dewijl men geen middel vond, om de Euangelisten tot overeenstemming te brengen. En ik kan

er niet aan twifelen, of gij zult van hetzelfde oordeel zijn.

Maar, zegt gij nu, indien al, wat men tot dus verre geopperd heeft, geen steek houdt; hoe moeten wij het dan aanleggen, om de Euangelisten van die onwaarheid of onnaauwkeurigheid vrij te pleiten, welke STRAUSS en anderen hun hebben voorgeworpen? Veroorloof mij, Vriend! dat ik deze vraag eerst in een' volgenden beantwoorde! Gij kunt er intusschen eens over nadenken. Vaarwel!

DERDE BRIEF.

Leyden , 29 April 1839.

Waarde Vriend !

Aangenaam waren mij uwe letteren, vooral ook, omdat het mij uit dezelve bleek, dat ik mij bij u niet misrekend had. Gij stemt mij, merk ik, volkomen toe, dat de Euangelisten zich, volgens de verklaringen, die er tot dus verre van gegeven zijn, niet laten vereenigen. Maar bedrieg ik mij, of ligt er in uw schrijven eenige vrees, dat ik ook de handen vol zal hebben, om alle zwaarigheden op te lossen? Dan moet ik u zeggen, dat ik, hoe weinig met mij zelve ingenomen, evenwel nu toch geloof, daarin te zullen slagen. Als ik u mijn gevoel opgeef, zult gij het, vertrouw ik, zeer eenvoudig noemen. Zoo kwam het ten minste dezen en genen voor, met wien ik er over sprak, nadat ik het een- en andermaal op mijn *Collegie* had voorgedragen. En daarom maakte een der kweekelingen van onze Hoogeschool er onlangs eene *Thesis* van, die hij achter zijne Akademische *Disputatie* zette (1). Doch hetgeen daar met een enkel woord gezegd, en in mijne *Dictata* ook zoo kort mogelijk voorgesteld is, wil

(1) KNOTTENBELT, *Disput. de Columbano*.

ik voor u wat nader ontwikkelen (1). Ik weet, dat het u niet ongevallig zijn zal.

Mijns inziens is de zaak gevonden, wanneer men aanneemt, dat MATTHEUS en MARCUS *het gelijksoortige, zonder inachtneming der tijldorde, bijeengevoegd* hebben. Zij verhalen, namelijk, *al wat er met JEZUS voor de Raadsheeren gebeurd is*, in éenen adem, even als of het zonder eenige tusschenpoozing zij afgeloopen. Maar, bedrieg ik mij niet, dan moet het verhoor der getuigen (*Matth. XXVI: 59—63^a; Marc. XIV: 55—61^a*) van het overige worden afgescheiden, zoodat wij het eene tot de voorvallen in den nacht, het andere tot de voorvallen in den morgenstond brengen. Dan staan de berigten van MATTHEUS (vs. 63^b—66) en MARCUS (61^b—64) met dat van LUCAS (XXII: 66—71) gelijk. Dan hebben ook de mishandelingen van JEZUS, van welke deze Euangelist (vs. 63—65) melding maakt, juist te dien tijde plaats gegrepen, waarin hij dezelve voorstelt. Men is, namelijk, in den nacht, en wel terstond nadat JEZUS in het paleis van CAJAFAS was binnengeleid, met het verhoor der getuigen begonnen.

(1) [Nadat deze Brieven waren uitgegeven, vergevoegde ik mij op mijn *Collegie* daarmede, dat ik mijn gevoelen met weinige woorden voorstelde, en beriep mij voorts op de bewijzen, welke ik publiek gemaakt had. Doch daar het *Maandschrift*, hetwelk die Brieven bevatte, slechts bij weinigen in handen was, drukten mijne leerlingen meermalen hunnen wensch uit, dat er een *tweede druk* van dezelve verschijnen mogt. Zie daar ook eene van de redenen, die mij bewogen hebben, om het daarop aan te leggen.]

Daarop gaf men hem weér aan de dienaars in handen, die nu met hem allerlei moedwil dreven. Vervolgens perste men hem de belijdenis af en verklaarde hem des doods schuldig. Dit laatste gebeurde in den morgenstond, benevens de nieuwe mishandelingen, welke hem werden aangedaan: totdat men hem uit het paleis van CAJAFAS naar het regthuis van PILATUS wegvoerde. Zoo heeft alles een' natuurlijken loop, en de Euangelisten houden op, elkander in het eene of in het andere, het zij regelregt, het zij van ter zijde, tegen te spreken. Het komt er nu alleen op aan, of wij veilig stellen kunnen, dat MATTHEUS en MARCUS opzettelijk hebben bijeengevoegd hetgeen zij wisten, dat op twee verschillende tijden was voorgevallen. Doch daarvan meen ik u gemakkelijk te zullen overtuigen.

Om alles af te snijden, wat hier niet volstrekt gevorderd wordt, laat ik nu de betrekking, waarin MATTHEUS en MARCUS tot elkander staan, zoo- wel als het doel, hetwelk zij met hun schrijven beoogd hebben, geheel onaangeroerd. Genoeg, dat wij daarvan verzekerd zijn, dat MATTHEUS [of, mogt iemand tegen dezen naam bedenking hebben, de schrijver van het Euangelie naar dien naam genoemd] het voor gewoonte houdt, gelijksoortige bijzonderheden, tegen de tijdorde aan, met elkander te verbinden. Maar wilt gij daarvan proeven hebben, denk dan aan de bergrede, (Hoofdst. V, VI, VII), waaraan wij zeker onderscheidene vermaningen en lessen, die bij andere gelegenheden gegeven zijn, vinden toegevoegd! Denk aan de voorspellingen en bevelen, welke de Apostelen op twee of meer verschillende tijden

van JEZUS ontvangen hebben, en die evenwel (Hoofdst. X) bijeen staan! Denk aan de zeven gelijkenissen betreffende het Koninkrijk der hemelen, die alle (Hoofdst. XIII) achter elkander volgen, maar zeker niet in éénen adem zullen zijn voorgedragen, ofschoon de Euangelist het (vs. 36, 53) zoo schijnt te laten voorkomen (1)! Hetzelfde geldt van 's Heilands strafredenen (Hoofdst. XXIII), en van zijne voorzeggingen nopens zijne toekomst (Hoofdst. XXIV, XXV). Vóór meer dan vijf en twintig jaar heb ik over die eigenaardige schrijfwijze van den Euangelist gesproken (2) en hetgeen, ook daarna, door anderen gezegd is, heeft mij meer en meer in mijn gevoelen bevestigd. Thans wordt het bijkans alleen door zulken ontkend, die nopens de Euangeliën stelsels heb-

(1) [Op de laatstgenoemde plaats heeft STRAUSS (I B. S. 622, IV *Aufl.*) zich ook beroepen, en DE WETTE heeft hem daarin toegestemd; maar bedient MATTHEUS zich (Hoofdst. VII: 28) niet van bijna dezelfde woorden ten aanzien van de *Bergrede*? Of zou men daaruit besluiten moeten, dat ook deze, naar de meening van den Euangelist, van het begin tot het einde, op denzelfden tijd gehouden is? Duidt dan die schrijver zelf (Hoofdst. XIII: 34) niet aan, dat men uit zulke uitdrukkingen niet te veel moet afleiden? STRAUSS vestigt daarop ook mede de aandacht van den lezer. Misschien heeft de Euangelist aan het slot, en zoo ook aan het begin, van groote stukken, wel zulke bewoordingen gebruikt, die met zijn plan strookten, om van het gelijksoortige, hetwelk hij wist, dat op verschillende tijden gesproken of gedaan was, één samenhangend geheel te maken.]

(2) *Verhand. van TEJLERS Godgeleerd Genootschap*, D. XXVII, bl. 63, 64.

ben aangenomen, waarmede zij het niet rijmen kunnen. Bij MARCUS komt zulks wel minder uit, omdat hij doorgaans korter en onvollediger dan MATTHEUS is; maar slaat gij die plaatsen op, welke hij met dezen gemeen heeft, zoo als Hoofdst. IV en XIII, dan zult gij ook daar hetzelfde aantreffen.

Maar hoe? zegt gij, zoo men eens toonen kon, dat beide de Euangelisten, bij het verhalen der Lijdens-geschiedenis, anders te werk gaan? Dit heb ik mij ook door een paar mijner vrienden, aan wie ik mijn gevoelens voordroeg, hooren tegenwerpen. Doch te dien opzichte kan ik u gerust stellen. Ja, ik zou durven zeggen, dat de gewoonte dezer schrijvers, om het gelijksoortige, tegen de tijdorde aan, opzettelijk bijeen te voegen, in de Lijdens-geschiedenis nog helderder dan ergens elders doorstraalt. Reeds bij den aanvang zien wij (*Matth.* XXVI: 6 volg. *Marc.* XIV: 3 volg.) de zalving van JEZUS te *Bethanië* op eene plaats gesteld, waar wij die niet verwachten konden; maar daaruit volgt niet, dat de Euangelisten dezelfde uit onwetendheid of onbedachtzaamheid hier eerst vermeld hebben, terwijl zij veel vroeger (*Matth.* XXI. *Marc.* XI) door hen moest beschreven zijn: neen, zij hebben die met overleg hier ingelascht, omdat deze zalving door JEZUS zelve in verband was gebragt met zijn lijden en sterven, waarvan zij nu begonnen waren berigt te geven, en zij, met afwijking van de tijdorde, het gelijksoortige wilden bijeenvoegen. Hunne bedoeling laten zij ook duidelijk merken, daar de een aanheft met de woorden: *als nu JEZUS te Bethanië was*, de ander bijna hetzelfde

voorop zet (1). [Even zoo verhalen die Euangelisten (*Matth.* vs. 50; *Marc.* vs. 46) het gevangen nemen van JEZUS, eerdad zij (*Matth.* vs. 51 volg. *Marc.* vs. 47.) van het voorgevallene met PETRUS gewagen, niet om den lezer te berigten, dat de poging van den leerling om den Meester te verlossen, na deszelfs overweldiging heeft plaats gehad, maar om naauw met elkander zaam te knopen, wat JUDAS en de bende in *Gethsemané* bedreven hebben.] Vervolgens (*Matth.* vs. 69; *Marc.* vs. 66) tot het verhaal der ontrouw van PETRUS gekomen, doen zij al wat zijne verloochening van den Meester betreft, geregeld achter elkander volgen, ofschoon het uit den aard der

(1) [Op deze woorden zie ik, dat ook EBRARD, S. 582, en WIESELER, S. 391, hunne lezers opmerkzaam hebben gemaakt. De WETTE meent wel, dat het woordje *toen*, vs. 14, niet veroorlooft, om het verhaal van het gebeurde te *Bethanië* voor een stuk te houden, hetwelk MATTHEUS hier met opzet, tegen de tijdorde aan, heeft ingevoegd; maar letten wij slechts op het gebruik van dat *toen* (*τότε*) in dit Hoofdst. vs. 36, 45, 50, 67, dan zien wij duidelijk, dat hetzelfde dikwijls, in eene ruime beteekenis, niet meer zegt, dan *daarop* of *vervolgens*, zoo als het ook Hoofdst. II: 16 en elders van een' tijd moet genomen worden, vóór welken er verscheidene dagen verlopen zijn. Met meerder grond spreekt die uitlegger het meest algemeene gevoelen tegen, dat MATTHEUS hier de rede van JEZUS over JUDAS heeft ingevoegd, om aan te wijzen, wat dezen leerling tot het verraad van zijnen Meester bewogen had, te regt aanmerkende, dat de Euangelist, ware dit door hem bedoeld geweest, ook den naam van JUDAS wel zou genoemd hebben.]

zaak kan opgemaakt worden en ook uit hunne verhalen blijktbaar is, dat er tusschenbeide andere dingen zijn voorgevallen. Al verder knoopt MATTHEUS (Hoofdst. XXVII: 3—10) aan zijn berigt nopens het berouw en het uiteinde van JUDAS, de beraadslaging der Overpriesters over de door hem weggeworpen zilverlingen, het koopen van den akker des pottenbakkers, het gerucht, dat er te dezen aanzien verspreid is, en dus bijzonderheden, die tot zeer verschillende tijden behooren. Wat later (*Matth.* vs. 39—44. *Marc.* XV: 29—32.) stemmen de beide Euangelisten weér daarin overeen, dat zij de beschimpingen zaamvoegen, welke door groot en klein, ook door de moordeuaars, of althans éenen van dezelve, tegen JEZUS, terwijl hij aan het kruis hing, en dat zeker niet in éenen adem, maar van tijd tot tijd zijn uitgebraakt. De zonderlinge verschijnselen bij deszelfs afsterven.... Maar wat dunkt u? zijn er wel meer bewijzen noodig? Verklaar ik MATTHEUS en MARCUS niet naar de hun eigenaardige schrijfwijze, wanneer ik zeg, dat zij het voorgevallene tusschen JEZUS en de Overheden bijeen hebben gezet, niet om daarmede te kennen te geven, dat dat alles achtereenvolgend gebeurd is, maar om het gelijksoortige zamen te verbinden?

Doch ik weet, wat gij mij antwoorden zult. Gij zult mij gaarne toestemmen, dat deze de aan beide Euangelisten eigene schrijfwijze is; maar hieruit, zult gij zeggen, volgt nog niet, dat dezelve hier in aanmerking komt, om hunne verhalen met dat van LUCAS te vereenigen. Ik gevoel het gewigt van die bedenking. Er is toch geen

twijfel aan, of MATTHEUS en MARCUS ook dikwijls, zonder aan het gelijksoortige te hechten, de tijdorde in acht nemen: en zoo kunnen zij dan ook bij het geven van deze berigten te werk zijn gegaan. Evenwel zou men onredelijk zijn, zoo men in zaken van geschiedkundigen aard er altijd stijf en sterk op stond, om bewijzen te hebben, waartegen niets viel in te brengen. Wanneer twee of meer schrijvers der oudheid elkander schijnen tegen te spreken, maar het verschil vereffend kan worden door aan de eene partij die schrijfwijze toe te kennen, welke bij haar op een aantal plaatsen voorkomt; mag men zich dan van dit hulpmiddel niet bedienen, en wel met vertrouwen, dat men den regten weg is ingeslagen? Doch ik meen stouter taal te mogen voeren. Ik zeide straks, dat beide de Euangelisten al wat de ontrouw van PETRUS betreft, hebben aaneengeschaald. Maar weken zij nu van de tijdorde af, om achtereenvolgens te berigten, hoe zich de vriend in het paleis van CAJAFAS aan den naam van JEZUS bezondigd had; dan wordt het immers waarschijnlijk, dat zij de tijdorde ook verlaten zullen hebben, waar zij het lijden beschrijven moesten, hetwelk zijnen persoon in hetzelfde paleis door zijne vijanden was aangedaan. Die waarschijnlijkheid klimt nog hooger, daar ook LUCAS, hoezeer op eene andere wijze, het gelijksoortige aaneenknoopt, door, namelijk, eerst alles af te doen, wat tot de wanbedrijven van den leerling betrekkelijk is, en dan van de mishandelingen te gewagen, die de Meester van de dienaars ondervonden heeft. Ja, wij kunnen de zaak voor zeker houden, wanneer wij daarop zien, dat

MATTHEUS en MARCUS, om het voorgevallene met JEZUS te doen voorgaan, de verloocheningen van PETRUS opzettelijk achteraan hebben geplaatst, ofschoon zij, blijkens hunne eigene bewoordingen, er kennis van droegen, dat hij reeds kort na zijn intreden in den voorhof begonnen was zich hieraan schuldig te maken. Het laatstgenoemde dient ook tot oplossing van eene zwarigheid, die men tegen mijne opvatting uit *Matth.* XXVII: 1 en *Marc.* XV: 1 ontleenen kan. Daar spreken de Euangelisten, gelijk wij reeds gezien hebben, van de beraadslaging der Overheden over de wijze, waarop zij JEZUS zouden doen sterven. Nu zeggen zij, dat die in den morgenstond gehouden is, en stellen dezelve daardoor op een' anderen tijd, dan hetgeen zij te voren verhalen. Wij kunnen er dus, oppervlakkig beschouwd, niets anders uit opmaken, dan dat zij de bijzonderheden, welke zij Hoofdst. XXVI: 63^b—68 en XIV: 61^b—65 beschrijven, als zoodanige hebben aangezien, die in den nacht waren voorgevallen. Maar daardoor krijgt de zaak eene andere kleur, dat zij de wanbedrijven van PETRUS, die werkelijk in den nacht geschied zijn, hierop regelregt volgen laten. Nu moesten zij immers (Hoofdst. XXVII: 1 en XV: 1) den morgenstond wel uitdrukkelijk noemen, al hielden zij het daarvoor, dat hetgeen in hunne Euangeliën die wanbedrijven voorgaat, ook in den morgenstond gebeurd was. En dat hunne aantekeningen in laatstgemelde plaatsen niet op Hoofdst. XXVI: 59—68 en Hoofdst. XIV: 55—65, maar alleen op vs. 69—75 en vs. 66—72 slaan, toonen zij klaarblijkelijk, daar de een van *al de Overpriesters en Ouderlingen des volks*,

de ander van de Overpriesters, en de Ouderlingen en Schriftgeleerden, en den geheelen Raad op nieuw gewag maakt. Voeg er vooral bij, dat er tusschen *Matth.* vs. 63^b. en het voorgaande verhaal geen zamenhang is! Of hoe slaat de door den Hoogepriester gedane bezwering van JEZUS met de door hem geopperde vraag: of JEZUS de *Christus* zij, op deszelfs stilzwijgen? Zweeg hij niet op eene aanklagt, welke hem tot een' roekeloozen en dwazen heiligschenner maakte, en was het dan niet een geweldige sprong, hem aanstonds daarop eene belijdenis als deze af te persen? Doch houdt het berigt van MATTHEUS nu niet op ons te bevreemden, als wij het ééne [het stilzwijgen van JEZUS op de beschuldigingen der getuigen] tot den nacht, het andere [de toespraak van den Hoogepriester] tot den morgenstond brengen? Ik durf derhalve gerust zeggen, dat, wanneer iemand zich tegen mijnen voorslag ter vereeniging van de Euangelisten, op *Matth.* XXVII: 1 en *Marc.* XV: 1 beriep, hij zich slechts door eene ingebeeelde zwaarigheid van den weg zou laten afleiden.

Er blijft mij nu nog over, mijn Vriend! dat ik u in bijzonderheden toone, hoe zich mijn gevoelen boven andere aanbevele. Misschien krijg ik daardoor ook gelegenheid, om u dit gedeelte der Lijdens-geschiedenis in een licht voor te stellen, waarin gij het tot dus verre niet beschouwd hebt. Doch thans ontbreekt mij de tijd, om er meer bij te voegen. Binnen kort hoop ik u op nieuw te schrijven. Ontvang mijne beste wenschen!

VIERDE BRIEF.

Leyden, 14 Mei 1839.

Waarde Vriend!

Zoodra mogelijk voldoe ik aan mijne belofte, en zonder omwegen ga ik nu terstond tot ontwikkeling mijner gedachten over. Doch het zal noodig zijn, de zaak wat hooger op te halen.

Beginnen wij dan met hetgeen ons JOANNES Hoofdst. XI: 47 volgg. verhaalt. Wij zien daar, op het vernemen, wat JESUS te *Bethanië* gedaan had, eene wettige *Raadsvergadering* van de Overheden der Joden door de Overpriesters en Phari-seërs belegd (1). Men brengt het in overweging,

(1) [Bij nader onderzoek ben ik zeer aan het twijfe-len gebragt, of wij ook hier wel aan *eene wettige vergadering van de Overheden der Joden* denken moeten. Het Grieksche woord (*συνέδριον*), waarvoor de onzen *Raad* geschreven hebben, komt in het Euangelie van JOANNES slechts eenmaal voor; maar elders (*Matth. X: 17. Marc. XIII: 9.*) wordt het, in het meervoud, nevens de *Synagogen* gesteld. En om het gemis van het lidwoord zou ik zeggen, dat het oorspronkelijke dus te vertalen is: *de Overpriesters en de Phariseërs beleiden dan eene vergadering*. Hiervoor verklaart zich, naar het schijnt, ook DE WETTE, die zich op 2 *Macc. XIV: 5* beroept. Hetgeen de Euangelist vs. 53 berigt: van

wat men met den *Nazarener* zal aanvangen. Eindelijk geeft CAJAFAS als zijn gevoelen op, dat die

dien dag af beraadslaagden zij zamen, opdat zij hem dooden zouden, slaat ook niet anders, dan op de *grootte meerderheid der Raadsheeren*, gelijk ik het te voren zelf heb uitgelegd. Maar vooral pleiten, mijns bedunkens, de woorden: *en een uit hen*, CAJAFAS (vs. 49), daarvoor, dat wij ons hier slechts *eene zamenkoms van die grootte meerderheid* voorstellen. WIESELER heeft uit die benaming afgeleid, dat CAJAFAS geen *Voorzitter* der bijeengeroepen vergadering geweest is. Maar hoe? zou een man, als de *Hoogepriester*, al had hij met de overige leden dier vergadering gelijk gestaan, zonder dat er eene andere reden voor was, met woorden zijn aangeduid, waarmede men van *personen* spreekt, *die men niet kent, of niet kennen wil?* Zie *Marc.* XIV: 47, 51; *Luc.* XXII: 50, en meer dan één HS. op *Matth.* XIX: 16. Waarlijk, ik weet de uitdrukking niet anders, dan daaruit te verklaren, dat JOANNES slechts eene onwettige zamenscholing van 's Heilands tegenpartijders vermeld en het verachtelijke van dezelve te kennen gegeven heeft, door te schrijven: *een uit hen*, CAJAFAS. Ik houd het er derhalve liefst voor, dat zich, na de opwekking van LAZARUS, de zaak dus heeft toegedragen: Zij, die aan JEZUS geloof weigeren, begeven zich tot die Phariseërs, welke bij hen bekend staan voor even afkeurig van hem, als zij zelven zijn. Deze Phariseërs vervoegen zich tot de Overpriesters, gezamenlijk zijne openbare vijanden. Beiden roepen zij in der haast de grootte meerderheid van den Raad bijeen, als in gezindheid aan hen gelijk. Nu wordt er niet ordelijk beraadslaagd. Neen, de een zegt dit, de ander dat, een derde weêr iets anders. Eindelijk neemt *een hunner* het woord. Het is juist CAJAFAS, de *Hoogepriester*, en hij verwijt hun hunne onbezonnenheid.]

ter behoudenis van geheel het volk behoort te worden opgeofferd. Daarin stemmen de leden van geheel het Sanhedrin, althans met groote meerderheid, overeen. En die meerderheid was het, welke van dezen dag af onderling overleide, hoedanig eenen weg men zou inslaan, om het voorwerp van haren haat om te brengen. Zij deden dan ook een bevel uitgaan, dat een elk, die wist, waar JEZUS zich ophield, het moest te kennen geven, opdat zij hem vangen zouden. [Dit deden (Joann. XI: 57.) dezelfde Overpriesters en Phari-seërs, die de eerste vergadering hadden bijeen-geroepen.] En naderhand vernieuwden zij hunne beraadslagingen, om hem in handen te krijgen (Joann. XII: 10, 19). Volgens MATTHEUS (XXVI: 3—5.), MARCUS (XIV: 1, 2.) en LUCAS (XXII: 1, 2.), kwamen de Overheden, bij het naderen van het Paaschfeest, daartoe ook opzettelijk bijeen. Toen spraken zij af, het op die wijze aan te leggen, dat zij zich met list van hem meester maakten, om hem zoo aan zijn einde te brengen. Evenwel bepaalden zij, daarmede tot na den afloop van het feest te wachten, opdat er geen oproer onder het volk ontstaan mogt (1). Het een en ander geschiedde

(1) [Door de Grieksche woorden (Matth. XXVI: 5. Marc. XIV: 2.), waarvoor onze Overzetters te regt geschreven hebben: *in het feest*, beweert WIESELER, dat *de plaats der feestviering* te verstaan zij; maar zulk eene uitlegging strijdt tegen het verband der rede, waarin, althans bij MARCUS, de vermelding van het *Pascha* kort voorafgaat, en tegen geheel het spraakgebruik van het Nieuwe Testament. Wat WIESELER voor die uitlegging bijbrengt, is vrij onbeduidend: en haalt hij ten slotte

nu zeker niet in eene wettig bijeengeroepen Raadsvergadering, dewijl JOZEF, NICODEMUS en dergelijken daarvan onkundig behoorden te blijven, wilde men niet in gevaar komen, dat die de volvoering van het plan verhinderden. Neen, het was eene *geheime zamenscholing der vijanden* van JEZUS. Zij bevonden zich dan ook niet in den Tempel, maar in het paleis van CAJAFAS (1). Evenwel mochten zij in het algemeen *de Overpriesters en de Schriftgeleerden en de Ouderlingen des volks* heeten, vermits er slechts weinigen in den Raad waren, die zich niet meer of min onder hunne partij rekenden. Met deze, bijzonder met de Overpriesters, die aan hun hoofd stonden, ging JUDAS dan ook een verdrag aan, om zijnen Meester over te leveren. En nu werd er van het vorige plan, de zaak tot na het Paaschfeest uit te stellen, afgestapt. De eenige voorwaarde was, alles in stilte te doen, zonder oploop onder het volk te verwekken. Hierin bewilligende, zocht de verrader van dit oogenblik aan eene geschikte gelegenheid. En deze gevonden hebbende zal hij zeker wel naar zijne vloekverwanten gegaan zijn, om er hen van te verwittigen (*Matth.* vs. 14—16, *Marc.* vs. 10, 11, *Luc.* vs. 3—6).

Toen de tijd ter volvoering van het snood ontwerp naderde, verliet JUDAS de feestzaal, waarin hij met JEZUS en de leerlingen den Paaschmaaltijd

Joann. VII: 11 aan, men vergelijke dat vs. met vs. 2, 8, 10, 14, waar de Euangelist zeker niet zeggen wil: *toen het reeds midden op de feestplaats was!*]

(1) [Zie onder anderen MEYER en DE WETTE op *Matth.* XXVI: 3 en WIESELER S. 402.]

gehouden had, en begaf zich naar het paleis van CAJAFAS. Van daar geleidde hij den troep, die het op den Meester gemunt had, naar het oord, waar het opzet best gelukken kon (1). Er gingen eenige van de Raadsheeren mede (*Luc. vs. 52*), misschien omdat zij de zaak aan hunne onderhoorigen niet durfden toebetrouwen, maar in allen gevalle tot schande voor hen zelve, als die zich derwijze verlaagden, dat zij zich aan het gemeen gelijk maakten (2). De optocht geschiedde

(1) [Intusschen zie men er hier weder een voorbeeld van, hoe er moet worden aangevuld, wat de Euangelisten, ik weet niet waarom, hebben overgeslagen. MATTHEUS en MARCUS doen JUDAS met de leerlingen te *Jeruzalem* aan den maaltijd zitten. Naderhand verhalen zij, dat hij de bende uit *Jeruzalem* naar *Gethsemané* geleid heeft. Maar hoe hij daar zoo in eens uit den kring der vrienden onder de vijanden gekomen is, laten zij volstrekt onaangeroerd.]

(2) [Dit zou ik thans terug moeten nemen, indien EBRARD (S. 659) gelijk had, dat LUCAS (XXII: 52) van de Overpriesters, de Hoofdmannen des tempels en de Ouderlingen spreekt, welke de bende *te gemoet gekomen*, niet met de bende *Jeruzalem uitgetogen zijn*. Maar als wij (en dit schijnt niet ontkend te kunnen worden), naar *Joann. XVIII: 3*, aan eene *Levitenvacht* denken moeten, die met de geregtsdienaars en huisknechten van de Raadsheeren uit de stad getogen is, zullen dan de *Hoofdmannen des tempels* deze niet naar *Gethsemané* geleid hebben? Daarenboven veroorlooft het hier gebezigde woord (*παράγενομένους*), volgens het spraakgebruik van dezen schrijver, zulk eene opvatting niet. Doe er bij, dat het lidwoord *de* en het bijgevoegde *tegen hem* ons op menschen wijzen, welke tot dezulken behoord hebben, die ter vangenneming van JESUS wa-

met lantarens en fakkelen (*Joann.* XVIII: 3). Geen wonder, daar het reeds nacht of laat in den avond geweest was, toen JUDAS uit den kring der twaalf vertrok (*Joann.* XIII: 30), en hij in het paleis van den Hoogepriester nog langen tijd zal vertoefd hebben. Dit eischte de behoedzaamheid, dewijl men gevaar liep, dat het plan te vroeg zou uitlekken, bijaldien men *Jeruzalem* uitging vóór en al eer de inwoners en feestgangers er diep in de rust lagen. Ook moest er met den optogt wel gewacht worden, totdat men wist of berekenen kon, dat JEZUS de stad verlaten had. En zeker verliep er nog een geruime tijd, eer hij van daar den togt naar *Gethsemané* aannam. Laat ons, mijn Vriend! eens optellen, wat er te voren al geschied zij! Voor eerst komen zijne gesprekken en zijn gebed, die wij bij JOANNES (Hoofdst. XIII—XVII) beschreven vinden, thans in aanmerking. Het is hier de plaats

ren *aangekomen*. Verre van daar ook, dat dit voor een berigt te houden zou zijn, hetwelk uit misverstand, misschien van *Joann.* XVIII: 20, ontstaan is, gelijk, op het voetspoor van STRAUSS (II B. S. 462.), WEISZE (I B. S. 448.) en anderen, ook MEYER en DE WETTE meenen, Wanneer ik bewezen heb, dat wij ons hier een' aanslag van de groote meerderheid der Joodsche Raadsheeren moeten voorstellen, dan is het niet te verwonderen, dat sommigen hunner met hunne handlangers zijn medegegaan. Hoe dikwijls hebben ook de hoofden des volks zich niet geschaamd, om zich als belagers en vervolgers van JEZUS onder het door hen verachte gepeupel te mengen! Men zie *Matth.* XVI: 1. XXI: 23, 45. *Marc.* VIII: 11. XI: 18, 27. XII: 12. *Luc.* XIX: 47, 48. XX: 1, 19.]

niet, om ter verdediging van derzelver echtheid op te treden. Anders zou ik wel lust hebben, u te toonen, hoe zeer die echtheid zich daarin aanschouwelijk maakt, hetzij wij op de donkerheid, in welke de toekomst hier voor ons ligt, of op de menigvuldige terugkeeringen tot reeds eens of meermalen aangeroeerde punten, of op het losse en schijnbaar zonder zamenhang bijeengevoegde, dat zich op onderscheidene plaatsen voordoet, de aandacht vestigen. Ook het vermoeden van STRAUSS (1), dat 's Heilands rede (Hoofdst. XV: 1 volg.) of door een' vreemde vervaardigd, of op eene verkeerde plaats geboekt is, zou geheel ongegrond blijken te zijn, indien ik er hier de bewijzen van geven kon, dat JESUS, eer de Paaschmaaltijd volgens Joodsch gebruik nog was afge-loopen, tot zijne leerlingen zeide: *staat op, laat ons van hier gaan*; dat zij evenwel bleven zitten, omdat zij al de drinkbekers, welke er voor dien maaltijd verordend waren, nog niet gedronken hadden; dat de Meester nu met de woorden: *Ik ben de ware wijnstok*, eene nieuwe rede aanhief en deze met het gebed eindigde; en dat dus de uitleggers, tot LUCKE, OLSHAUSEN en DE WETTE toe, met de hier voorkomende gaping zonder reden verlegen staa (2). Doch dit alles is onnoo-

(1) I B., S. 727 ff.

(2) [Hoe meer ik over die gissing nadenke, des te waarschijnlijker komt zij mij voor. Da COSTA volgt, met VAN DER PALM, nog het gevoelen van velen, dat JESUS deze gesprekken, *Joann.* XV en XVI, gehouden heeft op den weg naar den Olijfberg. Maar hoe is het mogelijk, ons den togt naar *Gethsemané* zóó voor te stellen, dat

dig, daar STRAUSS (1) zelf toegeeft, dat er onder

hij geschikt zal zijn geweest, om zulke gesprekken, niet met twee of drie, maar met elf leerlingen te voeren? Daarenboven blijft hierbij ook al weder de vraag, hoe JEZUS aan het beeld van den wijnstok en van den landman gekomen zij. Veel aannemelijker is het gevoelen van NOESSELT (*Opusc. ad interpr. S. S.* Fasc. II. p. 30), KNAPP, (*Scripta varii argumenti.* Tom. I. p. 304) en MEYER, dat JEZUS, nog in de feestzaal te *Jeruzalem*, zijne gesprekken voortgezet, en door het zien op *den wijn van den Paaschmaaltijd* aanleiding tot het gebruik van dit beeld gekregen heeft. Maar, dewijl daardoor het verband tusschen de woorden: *Ik ben de wijnstok, en mijn Vader is de landman*, en de voorgaande: *staat op, laat ons van hier gaan*, nog niet verklaard is, kan het geene verwondering baren, dat DE WETTE deze uitlegging hoogst ongepast noemt, en LÜCKE, zoo wel als hij (beiden in de *derde uitgave* hunner *Commentariën*), ten aanzien van de aaneenknooping der twee Hoofdstukken verlegen staat. Dit is, om van STRAUSS en WEISZE te zwijgen, ook het geval met SCHWEIZER, *Das Evangelium Johannis nach seinem innern Werthe*, u. s. w. S. 21, 227. Doch stellen wij hetgeen boven door mij gezegd is, dan is er tusschen Hoofdst. XIV: 31 en XV: 1 een zoo naauwe samenhang, als wij wenschen kunnen. Omtrent het gebruik van *verscheidene drinkbekers* bij den Paaschmaaltijd raadplege men de Schrijvers, door mij aangehaald in de *Jaarboeken voor Wetenschappelijke Theologie*. IV D. bl. 221. En wil men er voorbeelden van zien, dat de aanleiding, welke JEZUS tot het houden van eene kortere of langere rede gekregen heeft, door JOANNES, zoo wel als door de andere Euangelisten, onvermeld is gelaten, men leze en overdenke dan, wat er gevonden wordt: *Joann.* I: 49. V: 28 volgg. VIII: 12. IX: 4, 5. X: 1 volgg. XI: 41. XIV: 1 volgg.]

(1) II B. S. 498.

deze gesprekken zoodanige zijn, die JESUS op den laatsten avond gehouden heeft. Daarna zong het gezelschap, ten besluite van den Paaschmaaltijd, den bekenden lofzang, in Psalm CXV tot CXVIII begrepen. Hoeveel tijds er met het een en ander zij doorgebracht, durf ik niet beslissen: maar het moet niet verre van middernacht geweest zijn, toen de Meester met zijne leerlingen de feestzaal verliet. Nu ging hij met hen, de stad door, naar *Gethsemané*, en wel zoo langzaam, dat er gesprekken van min zamenhangenden aard konden gevoerd worden (*Matth.* vs. 31 volg. *Marc.* vs. 27 volg.). Dien hof binnengetreden zijnde, verviel hij driemaal in een' zwaren gemoedsstrijd en keerde telkens tot de drie meest vertrouwden, PETRUS, JOANNES EN JACOBUS, weder. Toen hij de laatste reis weérgekeerd was, zag hij de bende zijner vervolgers nabij. Hij stapte haar te gemoet en bood zich zelven aan; maar, eer zij hem gevangen nam, gebeurde er het een en ander, waardoor zij werd opgehouden. Doch zoodra zij hem in handen gekregen had, voerde zij hem naar *Jeruzalem* en bragt hem eerst bij ANNAS. Dit berigt ons JOANNES, terwijl de andere Euangelisten het met stilzwijgen voorbijgaan, hetzij, gelijk zelfs STRAUSS opgeeft, omdat er bij dien ANNAS niets is voorgevallen, of omdat zij er niet van geweten hebben (1). Intusschen schijnt men

(1) [Of zouden de woorden van MARCUS (Hoofdst. XIV: 53.): *tot den Hoogepriester*, mogelijk verklaard moeten worden: *tot ANNAS*? Zou LUCAS misschien (Hoofdst. XXII: 54.) denzelfden ANNAS bedoeld hebben, als hij van *het huis des Hoogepriesters* gewaagde? Zoo meende

in zijne woning, zoo als vrij algemeen wordt

de Hoogl. VETH in zijne geleerde beoordeeling van FRIEDLIEB'S *Archaeologie der Lijdensgeschiedenis van onzen Heer JESUS CHRISTUS* (in de *Gids. Tiende Jaargang. N°. 2*). Hij volgde hierbij de grondstellingen van WIESELER. S. 186. ff. 405, 406, die ook bij BLEEK, S. 40, 41, goedkeuring gevonden hebben. Doch daarmede instemmende, moet men aannemen, dat al, wat *Marc. XIV* en *Luc. XXII* van den *Hoogepriester* voorkomt, op ANNAS toepasselijk is, en op dezen dus meermalen *dezelfde uitdrukkingen* slaan, welke bij MATTHEUS CAJAFAS betreffen! Men moet daar benevens aannemen, dat ANNAS en CAJAFAS, als Hoofden van het burgerlijk en van het geestelijk bewind, of als *Nasi* of *Voorzitter* en als *Hoogepriester*, van elkander onderscheiden zijn geweest, waarvoor in het Nieuwe Testament geen het minste bewijs ligt, als men een paar moeilijke plaatsen, *Luc. III: 2* en *Hand. IV: 6*, uitzondert: plaatsen, welke ook dan nog niet in het volle licht gesteld zijn, en waarmede *Luc. XX: 1. Hand. IV: 1* moeten vergeleken worden. Nog al verder moet men aannemen, dat het Grieksche woord (*ἀρχιερεύς*) de kracht heeft, om personen van twee verschillende waardigheden, den *Nasi* of *Voorzitter* van den Raad en den *Hoogepriester*, te kennen te geven, en dat het ook door MARCUS (zie Hoofdst. II: 26.) in beide beteekenissen gebruikt is. Mijn bestek laat niet toe, dat ik mij thans in de beoordeeling van een geschil verdiepe, waarover de geleerden reeds van ouds verdeeld zijn geweest, zoo als men ook bij MEUSCHEN, *Novum Testamentum ex Talmude.* p. 1184 sqq. zien kan. Beneden zullen wij nog moeten nagaan, of JOANNES (Hoofdst. XVIII: 13—26) ook die onderscheiding in het oog gehad heeft. Maar die met mij van gevoelen is, dat de Joden geene wettige Raadsvergadering over de zaak van JESUS belegd hebben, zou zich van dit onderzoek kortelijk kunnen afmaken.]

aangenomen, eene poos gebleven te zijn, om er te wachten, totdat de Raadsheeren, die van den toeleg kennis droegen, in het Paleis van CAJAFAS waren aangekomen. Eindelijk leidde men JEZUS naar dat paleis henen. KALVIJN oordeelt met meer anderen, dat dit omstreeks middernacht geschied is: maar trekken wij de genoemde bijzonderheden bijeen, dan kunnen wij het veilig twee of drie uren later stellen. Daarmede strookt ook hetgeen MARCUS (XIV: 68.) verhaalt, dat de haan kraaide nadat PETRUS zijnen Meester eenmaal verloochend had. Het was dus omstreeks den tijd van het *hanengekraai*, hetwelk de Euangelist ons elders (Hoofdst. XIII: 35.) leert, dat tusschen middernacht en den morgenstond, of, naar onze uurtelling, 's nachts ten drie ure gerekend werd aan te vangen. En maar weinige oogenblikken vroeger of later zal men, zoo als ook MAKNIGHT van gevoelen is, met het verhoor van JEZUS een begin gemaakt hebben.

Doch wat spreek ik van een *verhoor*? Dit is een deftig woord, dat men van eene welgeordende en wettige Regtbank bezigt. En daarvan zien wij hier geen schijn of schaduw. Neen, wij vinden hier de vijanden van JEZUS eveneens bijeengeschoold, als toen zij afspraken, om zich van zijn' persoon te verzekeren en hem dan op de best mogelijke wijze uit den weg te ruimen. Ook hier worden zij door de Euangelisten (*Matth.* vs. 57, 59. *Marc.* vs. 53, 55. *Luc.* vs. 66.) wel zoo beschreven, alsof men aan eene vergadering van het geheele *Sanhedrin* denken moest, maar ook hier ligt de oorzaak dier beschrijving alleen daarin, dat verre weg de groote meerderheid van

dien Raad zaamgekomen is. Voor het overige geven MATTHEUS en MARCUS van hunne handelwijze een bericht, hetwelk hunne bedoeling in het volle licht stelt. Het was hun niet te doen, om de waarheid uit te vorschen. Dit kon geene plaats vinden bij menschen, die reeds besloten hadden, het voorwerp van hunnen haat om het leven te brengen. Neen, zij begeerden niets anders, dan hun wraakgierig gemoed, nu de gelegenheid zich aanbood, eens regt aan JEZUS te koelen, en tevens iets uit hem te lokken, waarmede zij zich wegens zijne veroordeeling bij het domme gemeen des noods konden verantwoorden. Daartoe leidden sommigen hunner, die met de woeste bende naar *Gethsemané* waren medegaan, hem in het paleis van den Hoogepriester binnen. Daartoe kwamen er de anderen, hetzij in het vertrouwen, dat de *Nazarener* hun nu niet ontgaan zou zijn, hetzij op het bericht, dat men met hem als gevangene bij ANNAS vertoefde. Zij gingen dan ook aanstonds met hem te werk, zoo als men van zulke lieden verwachten mogt. Hunne eerste poging strekte zich daarheen, om hem in den strik te krijgen. Iets anders kon CAJAFAS, de man, die den raad gegeven had, om hem aan de behoudenis van het volk op te offeren, wel niet bedoelen, toen hij hem naar zijne leerlingen en naar zijne leer vroeg. [En wat lag er nader bij de hand, om tot zijne verstriking te werk te stellen?] Evenwel was de vraag zelve niet onredelijk; en nu beantwoordde JEZUS dezelve met vrijmoedigheid, zonder daarom iets meer te doen, dan zich te beroepen op zulken, die hem gehoord hadden. Doch zoo euvel duidde dit een der geregtsdienaars, die daar

bij stond, dat hij hem een' kinnebakslag gaf en hem tevens toeduwde: *Antwoordt gij alzoo den Hoogepriester?* Stelt men zich nu eene deftige vergadering der Overheden voor, dan zou men met STRAUSS denken kunnen, dat zulk een voorval door iemand verdicht is naar hetgeen hij meende, dat in het Oude Testament nopens den *Messias* voorspeld was geworden. Maar wanneer Overheden hun karakter derwijze verloochenen, dat zij, als een eedgespan, des nachts bijeenscholen, om eenen gevangene, buiten het gerigt, iets te doen zeggen, hetwelk hun den schijn van regt geeft, om hem ter dood te brengen; dan is het immers niet onnatuurlijk, dat een onderhoorige hem wel in het aangezicht zal durven slaan? En dat JEZUS nu niet gezwegen, maar den geregtsdienaar toegevoegd heeft: *indien ik kwalijk gesproken heb, getuig van het kwade; en indien wèl, waarom slaat gij mij?* — dit laat zich gemakkelijk hieruit verklaren, dat er nu geene beschuldiging, welker valscheid van zelf bleek, tegen hem werd ingebracht, maar hij zijne eigene taal te verantwoorden had. Er is derhalve geene de minste reden, om aan JOANNES, die ons (Hoofdst. XVIII: 19—23) dit voorval berigt, geloof te weigeren. Intusschen gaf hetzelfde misschien daartoe aanleiding, dat nu de hoofden des volks, gelijk MATTHEUS (vs. 59) en MARCUS (vs. 55) ons melden, valsche getuigenis tegen JEZUS zochten. In eene zamenkomst als deze mengde zich dan ook allerlei gespuis, om logen en laster uit te braken. Onder de zoogenoemde Regters waren er mogelijk sommigen, die zich niet schaamden, om zelven tegen hem op te treden. Mogelijk be-

hoorden inzonderheid, zij daartoe, die hem de onzinnige belofte aantijgden, dat hij den Jeruzalemschen tempel, zoo men dien afbrak, in drie dagen herbouwen zou. (*Marc.* vs. 57). In plaats van voor eene deftige vergadering te staan, werd hij door een hoog en laag, gepeupel omringd, hetwelk hem nu op deze, dan op gene wijze aanviel. Maar al wat hem werd voorgeworpen, moesten zij met eigen mond erkennen, dat op niets anders, dan op valsche beschuldiging neêrkwam. Als meer dan een te gelijk dezelfde aanklagt deed, spraken zij elkander in de bijzonderheden tegen. Zoo ging het ook denzulken, die zijne woorden nopens den tempel ophaalden. Gelijk hij zelf dan steeds het stilzwijgen behield, zoo gaf hij hierop ook geen antwoord, al trachtte de Hoogepriester hem dit af te persen (1). Men was derhalve door al die getuigenissen nog niets gevorderd. En echter had men er een' geruimen tijd aan besteed. Nu begreep men, dat het over een' anderen boeg gewend moest worden. Doch men was er mede verlegen, wat men zou aanvangen. De hoofden van het bedrijf achtten het dus noodig, onderling te beraadslagen en JEZUS voor eene poos weg te zenden. Dit geschiedde: men gaf hem in de handen der dienaars over.

Tot dus verre volgde ik, mijn Vriend!, meestal MATTHEUS en MARCUS. De twee andere Euangelisten maken van de getuigenissen tegen JEZUS geen het

(1) [De wijsheid van JEZUS in zijn zwijgen, zoowel als in zijn spreken, zie men reeds vóór vele jaren in het licht gesteld door BROES, *Leerredenen*, III D. 2 Druk. bl. 284. volgg.]

minste gewag, behalve dat LUCAS aan de Raadsheeren (vs. 71) woorden in den mond legt, die toonen, dat hij er niet onkundig van geweest is. Maar heb ik dus verre (en dit vertrouw ik) alles naar waarheid voorgedragen; dan zal het u gebleken zijn, dat de gaping, welke STRAUSS daarom aan de verhalen van beide laatstgenoemden toeschrijft, enkel en alleen in zijne verbeelding bestaat, daar zij niets anders met stilzwijgen voorbijgaan, dan geheel verijdelde pogingen. Ook zult gij reeds gemerkt hebben, dat LUCAS wegens zijn berigt (vs. 63—65), dat JEZUS, nog vóór zijne veroordeeling, door de dienaars mishandeld is, geene berisping verdient. Integendeel moeten wij het hem dank weten, dat hij ons daardoor behulpzaam is, om de onderscheidene gebeurtenissen in het regte verband te stellen. Doch gaan wij verder! Aan al het ondervragen van JEZUS en het hooren der menigvuldige getuigen mogen wij wel rekenen, dat er meer dan een uur moet besteed zijn. Toen kwam JEZUS dan in het binnenhof, en wel in het benedendeel van het paleis, dat MARCUS (vs. 66) uitdrukkelijk vermeldt, en dat wij ook uit vs. 66 bij LUCAS leeren kennen, dewijl het oorspronkelijke daar, in plaats van *en bragten hem*, behoorde vertaald te zijn *en leidden hem op* of *bragten hem naar boven*. [Hetzelfde geeft MATTHEUS, ofschoon op eene andere wijze, echter niet onduidelijk te kennen, als hij (vs. 69) berigt: *Maar PETRUS, (of PETRUS nu) zat buiten in den voorhof*, daar hij door het woord *buiten* zooveel zeggen wil als *buiten de vergaderzaal der Overheden*.] (1).

(1) [Het is onbegrijpelijk, dat DE WETTE het Grieksche

In datzelfde binnenhof bevond hij zich nabij PETRUS, die nu weder onze aandacht tot zich trekt. Hoe dikwijls deze leerling woorden geuit hebbe, waardoor hij zich aan trouwloosheid schuldig maakte, durf ik niet beslissen (1); maar de tweede en derde reis deed hij het na verloop van korteren of langeren tusschentijd: en daarom hebben de Euangelisten te regt, overeenkomstig de gedane voorspelling, van drie verloocheningen gesproken. Op de laatste volgde, naar het bericht van LUCAS (vs. 61), dat *de Heer, zich omkeerende, PETRUS aanzag*: maar hoe dit mogelijk geweest zij, weet niemand van de uitleggers te verklaren. Wilt gij met OLSHAUSEN, NEANDER en an-

woord ἀνίπαρον (*Luc. XXII: 66*) verklaren wil door *wegleiden*, welke alleen de beteekenis van ἀνήγαγον zijn kan. Te vergeefs beroept hij zich op *Hand. XII: 4*, waar hetzelfde woord ons het plan van HERODES AGRIPPA voorstelt, om PETRUS, na het Paaschfeest, *uit de diepte van den kerker tot het volk op te voeren*. Te regt blijft dan ook MEIJER, ofschoon deze door hem wedersproken is, in de *tweede uitgave* van zijn *Komment.* bij de boven vermelde uitlegging.]

(1) [Te minder kan dit bepaald worden, dewijl PETRUS omstreeks denzelfden tijd door meer dan eenen op den toets gesteld is, zoo als JOANNES (Hoofdst. XVIII: 25) uitdrukkelijk verhaalt met de woorden: *zij zeiden dan tot hem*. Doch die woorden kunnen ons ook behulpzaam zijn, om de Euangelisten met elkander te vereffenen, door aan te nemen, dat dezelfde dienstmaagd als te voren (*Marc. vs. 69*) PETRUS andermaal aangeklampt, en nu ook eene tweede (*Matth. vs. 71*) en een derde (*Luc. vs. 58*) hem eene vraag gedaan heeft, met de hare hoofdzakelijk overeenkomende. Verg. EBRARD, S. 671, 672.]

deren aannemen, dat JEZUS dit gedaan heeft toen hij uit het paleis van ANNAS naar dat van CAJAFAS werd overgevoerd? Dan vooronderstelt gij zonder eenigen grond, dat de leerling zijnen Meester in dat paleis van ANNAS gevolgd is, en bovendien schrijft gij aan de woorden: *de Heer zich omkeerende*, eenen zin toe, dien zij niet lijden kunnen. Dit heeft STRAUSS zeer goed begrepen; maar wat doet hij nu? Den blik van JEZUS houdt hij voor niets anders, dan voor de aanschouwelijke voorstelling van hetgeen in de ziel van PETRUS omging, toen hij zich de woorden van JEZUS herinnerde. En zeker is dit evenmin waar, als het gevoelen van den Kerkvader AUGUSTINUS, die met dit geval reeds verlegen gestaan en het daarom voor een *aanzien in den geest* verklaard heeft (1). Neen, wij hebben niets meer aan te nemen, dan dat de derde verloochening geschied is toen de Meester, in de nabijheid van den leerling, door de gerechts- en huisdienaars mishandeld werd: en zoo is alles gevonden. Maar volgens LUCAS moeten wij dit ook wel aannemen, daar hij de bedrijven dezer dienaars achter die van PETRUS plaatst, en beide gelijkelijk van het voorgevallene in den morgenstond onderscheidt. JEZUS stond dus niet verre van PETRUS af, keerde zich om en zag hem aan. Nu herinnerde zich de leerling zijne nadrukkelijke waarschuwing. Zoo kwam hij tot alderdiepst berouw, dat hij in tranen uitte. Met der haast ontvlood hij de plaats, waar hij zich zoo grovelijk vergrepen had. Het was, als wij de aantekeningen van LUCAS (vs. 58, 59) nagaan, zeker

(1) *De Consensu Euangel.* Lib. III, cap. 6.

wel tusschen vier en vijf ure in den morgenstond. Inmiddels gingen de dienaars voort met JEZUS op eene vervaarlijke wijze te honen en te kwellen. En hoe lang had hij dit nog te verduren! Hoe lang zaten de hoofden des volks nog te beraadslagen! Al de vragen, zagen zij, al de getuigenissen hadden hun niets geholpen! Toen er eindelijk eene zaak was voorgekomen, waaraan zij vat hoopten te krijgen, was hun die ook weer ontgaan! En de Nazarener was er niet toe te bewegen geweest, om op eenige aanklagt te antwoorden! Het stond dus te vreezen, dat hij den mond niet openen zou, wat zij hem ook voorwierpen! Hoe langer zij overleiden, des te meer raakten zij verlegen. Eindelijk besloten zij, van den nood eene deugd te maken en hem, op den man aan, af te vragen, voor wien hij wilde gehouden zijn. Maar wie noemt het onwaarschijnlijk, dat het, eer zij dit besluit genomen hadden, dag was geworden? Zoo zegt dan LUCAS evenzeer de waarheid als MATTHEUS en MARCUS, en de berigten der drie Euangelisten zijn volkomen vereffend (1).

(1) [Laat het mij, om, voor mijne lezers regt duidelijk te zijn, nog eens herinneren, dat die vereffening geheel en al rust op mijn gevoelen, dat MATTHEUS (vs. 59—66) en MARCUS (v. 55—64) alles bijeengevoegd hebben, wat, en des nachts en des morgens, de veroordeeling van JEZUS betroffen had. Heeft dat gevoelen zijn goeden grond, dan geeft het mij vrijheid, om tusschen de verhalen dezer Euangelisten eene scheiding te maken, waardoor ik met het *stilzwijgen van JEZUS op de aanklagt der valsche getuigen* (Matth. vs. 63 en Marc. vs. 61) het gebeurde in den nacht eindigen en daar-

Maar de geloofwaardigheid dezer schrijvers zult gij, vertrouw ik, nog meer zien uitkomen, wanneer wij nu ook letten op hetgeen JEZUS al verder ondergaan heeft, eer hij naar PILATUS geleid werd. Men deed hem andermaal binnen roepen. De Hoogepriester sprak hem aan: en dewijl die, volgens overleg met geheel de zaamgevloede menigte van 's Heilands vijanden, het woord voerde, zegt LUCAS, dat dit door hen gezamenlijk geschiedde (1). Aan den anderen kant onderscheidt die Euangelist de twee verschillende vragen, welke beide de anderen tot één brengen. Ook vermeldt hij een gezegde van JEZUS, hetwelk de vereeniging dezer vragen hen belette te boeken, bijaldien zij er kennis van gedragen hebben. Doch de hevige taal, waarmede CAJAFAS heeft aangevangen, deelt MATTHEUS alleen ons mede, terwijl MARCUS en LUCAS die onaangeroerd voorbijgaan: gene, volgens de gewoonte van bekorting, welke men dikwijls bij hem ontdekt; deze, omdat dezelve met het door hem onvermeld gelaten stilzwijgen van JEZUS in zoo verre verbonden was, als de hartstogtelijkheid

mede afwisselen doe, dat men den gevangene buiten de vergaderzaal zond, om ongehinderd te kunnen beraadslagen. Maar nu meen ik dit gevoelen, uit de gewoonte om het gelijksoortige, ten koste van de tijdorde, bijeen te plaatsen, welke beide deze schrijvers, bijzonder in het verhaal der Lijdens-geschiedenis, ten toon spreiden, zoo voldoende bewezen te hebben, dat er redelijkerwijze geene bedenkingen tegen te maken zijn.]

(1) [Misschien belette hen hunne drift, om de zaak geheel en al aan hunnen Hoogepriester over te laten; gelijk zij zelyven (volgens *Matth.* vs. 59 en *Marc.* vs. 55) naar getuigenissen tegen JEZUS gezocht hadden.]

der toespraak zich daaruit alleen verklaren liet. De Hoogepriester begint dan met woorden, die de verlegenheid kenmerken, waarin hij met zijnen aanhang zich bevindt. *Ik bezweer u*, zegt hij, *bij den levenden God, dat gij ons zegt, of gij zijt de CHRISTUS*. Het is even als herhaalt hij dat bittere woord, door de Joden in den voorhof van SALOMO gesproken (Joann. X: 24): *Hoe lang houdt gij onze ziele op? Indien gij de CHRISTUS zijt, zeg het ons vrij uit!* Nu voegt JEZUS aan hem en zijne overige vijanden toe: *Indien ik het u al zeide, gij zoudt het immers niet gelooven. Maar indien ik ook al vroeg, gij zoudt mij immers niet antwoorden of loslaten*. Zoo voert hij eene taal [gelijk aan die, met welke hij (Luc. XX: 3) de Hoofden des volks geantwoord heeft: *Ik zal u ook een woord vragen, en zegt het mij!* Het is eene taal], waarin men met DE WETTE EN WEISZE alleen ongepastheid vinden kan, wanneer men zich eene deftige vergadering en een verhoor in den behoorlijken vorm voorstelt. Ook verdient LUCAS niet, dat men met OLSHAUSEN hem van onnaauwkeurigheid beschuldige dewijl hij nu vs. 69 van vs. 66 afscheidt. Hetgeen JEZUS op dit zeggen aanstonds volgen laat, is geene voorspelling van de toekomst, als waardoor hij *thans* zijne zaak toch niet verdedigen kan. Evenmin spreekt hij hier om het door CAJAFAS gevraagde te beamen en tevens te bevestigen, dat hij voor de waarheid uitkomt. Neen, hij beaamt het gevraagde slechts wat den klank der woorden betreft; maar voor het overige verklaart hij zich voor een' geheel anderen CHRISTUS, dan de Hoofden des volks meenen, dat er komen zal.

Waarschijnlijk zijn het letterlijk zijne eigene woorden, welke MATTHEUS ons aldus overbrengt: *Gij hebt het gezegd; doch Ik zeg u: van nu aan zult gij zien den Zoon des menschen zittende ter regter [hand of zijde] der kracht [Gods] en komende op de wolken des hemels.* Bijzonder bekort zich hier weder LUCAS, daar hij van *het komen op de wolken des hemels* geen gewag maakt. Doch daarbij lijdt de lezer geen wezenlijk gemis, dewijl JEZUS door het *zitten aan de regterhand Gods* zijne bedoeling genoegzaam uitdrukt. Wij treffen, namelijk, zoo wel in het eene, als in het andere, eene zinnebeeldige taal aan, waardoor hij den Zoon van God, die hij zijn volk slechts als de Zoon des menschen doorgaat, en dus zich zelve als den Heer der zedelijke wereld en alzoo als den geestelijken en hemelschen CHRISTUS beschrijft, tegen den vleeschelijken en aardschen MESSIAS overgesteld, waaraan zijne vijanden denken. Ik geef dus ook STRAUSS gelijk, daar hij het afkeurt, dat OLSHAUSEN het *van nu aan* bij MATTHEUS alleen tot *het zitten aan de regterhand Gods*, en niet tot *het komen op de wolken des hemels* betrekkelijk maakt. (1). Doch gij ziet te-

(1) [Evenwel heeft EBRARD het gevoel van OLSHAUSEN wêr aangedrongen. Maar al de kracht van 's mans redenering rust op de vooronderstelling, dat *het komen op de wolken des hemels* een' anderen tijd betreft, dan *het zitten ter regterhand Gods*, en dus op iets, dat hij moest bewezen hebben. Daarenboven verliest hij, wat nog erger is, uit het oog, dat de woordjes *van nu aan* noch met de eene, noch met de andere der meer verwijderde uitdrukkingen te verbinden zijn, maar alleen

vens, hoe verkeerd WEISZE oordeelt, als hij wil, dat deze beide uitdrukkingen hier buiten Zusammenhang staan. Intusschen was de hooge Profetentaal van JEZUS VOOR CAJAFAS en zijnen ahang, hoezeer zij hunne woede opwekte, nog niet beslissend genoeg. Die onregtvaardige regters vragen hem dan, ten tweede, door den mond van den Hoogepriester, [of zelve ook nog eens,] op den toon van verachting: *Gij zijt derhalve de Zoon van God?* Zij bedoelen dien Zoon van God bij uitnemendheid, welken zij verwachten, dat als hun *Messias* verschijnen zal. En JEZUS beaamt het weder zoo, dat hij den ingebeelden Zoon van God van den wezenlijken onderscheidt. Nu verhalen ons de Euangelisten de taal van verontwaardiging, waarin de Hoofden des volks uitbraken. LUCAS is hier verreweg de kortste: waarom? weten wij niet; maar in hetgeen hij meldt ligt toch het overige opgesloten. De zulken mogen zich aan zijne onvolledigheid ergeren, die hier met STRAUSS de *plegtige Akte der veroordeeling van JEZUS voor het Joodsche gerigt* meenen te vinden. Doch ik moet het op nieuw zeggen: wij hebben hier geen gerigt of

met de naastvolgende: *zult gij zien*. En voorspelt JEZUS dan niet aan zijne vijanden, dat *hun van nu aan, zoowel zijn komen op de wolken, als zijn zitten ter rechterhand Gods, aanschouwelijk zal zijn?* Volgens den gewonen tekst zegt hij (Joann. I: 52) tot NATHANAËL: *Van nu aan zult gij zien den hemel geopend, en de Engelen Gods opklimmende en nederdalende op den Zoon des menschen; maar dit is nu immers geene belofte, dat het eene binnen kort gebeuren en het andere eerst lang daarna volgen zal.*

raadsvergadering. Het is dezelfde onwettige zaamenkomst der meeste leden van het Sanhedrin; die ik reeds meermalen beschreven heb. Zij kunnen het dus ook niet in gedachten nemen, om een regterlijk vonnis te vellen, maar trachten alleen het plan ten uitvoer te brengen, waartoe zij hebben zaamgespannen. Evenwel stellen zij zich zoo aan, als of zij het nu eerst bevinden, dat de Nazarener sterven moet. Maar, overmits zij te voren zijnen dood reeds gezworen hebben, is het louter huichelarij, waarmede zij zich ophouden. In die huichelarij gaat CAJAFAS de aanwezigen voor, als hij, onder het voorgeven van verontwaardiging, zijnen tabberd scheurt. Daardoor gedreven, vaart hij in dezer voege uit: *Hij heeft [God] gelasterd: wat hebben wij nog getuigen noodig? zie, nu hebt gij zijne [Gods] lastering gehoord! Wat dunkt u?* En oogenblikkelijk daarop blijkt alweder, dat hier niets anders, dan een zamenmengsel van aanzienlijk gespuis bijeen is. Er ontstaat aan alle kanten een woest en bloedgierig geschreeuw: *hij is des doods schuldig, of hij verdient niet langer, dat hij leve.* Zoo roept men met helsche vreugde, terwijl men nu toch iets heeft, om zijn geweten en des noods het gemeen te kunnen paaijen. Dat de Hoofden des volks zich in deze oogenblikken niet ontzien, om zelve hem te bespuwen, en met vuisten te slaan, en andere mishandelingen aan te doen, mogen wij met de WETTE, WEISZE en anderen niet ontkennen. Hetgeen MATTHEUS nog onbeslist laat, stelt MARCUS buiten twijfel, door tusschen de eene soort van wreedaards en de andere, welke hij de *dienaars* noemt,

onderscheid te maken (1). Ook dit wordt door STRAUSS erkend: alleenlijk stemt hij in met SCHLEIERMACHER, die het voor onwaarschijnlijk houdt, dat de Raadsheeren zich zulk een onwaardig bedrijf zullen veroorloofd hebben. Maar wien kan dit bevreemden, als hij denkt, dat er onder deze hoog verheven mannen geweest zijn, die laag genoeg waren, om eerst zelve naar *Gethsemané* mede te gaan en vervolgens even als het gepeupel den gekruisigde te beschimpen? Zij meenden ook, gelijk door GROTIUS reeds is opgemerkt, dat jegens iemand, die des doods waardig was, alles vrij-

(1) [Zonderling genoeg, dat EBRARD, als hij aan STRAUSS eene les in de *Grammatica* zegt te willen geven, gelijk hij er hem pas te voren eene in de *Logica* gegeven heeft, zich met de opmerking vergenoegt, dat het meer-voudige *zij spuuden* aan het onbepaalde *men spuude* beantwoordt, en het berigt van MARCUS (vs. 65) geheel en al voorbijziet! Er is maar één middel om de Hoofden des volks van dezen blaam te ontheffen: de onderscheiding, namelijk, tusschen de *huisknechten* (δοῦλοι) en de *geregtsdienaars* (ὑπηρέται). Die onderscheiding, op *Joann.* XVIII: 18 gegrond, heeft MARCUS zoowel als MATTHEUS gekend, blijktens Hoofdst. XIV: 47, 54. Beiderlei personen kan hij dan ook vs. 65 onderscheiden hebben, door eerst de *huisknechten* te bedoelen, als hij van *sommigen* gewaagde, en daarna de *geregtsdienaars* uitdrukkelijk te noemen. Zoo geeft hij Hoofdst. XI: 5 door het woord *sommigen* ook *huisknechten* te kennen. En thans komt dit mij, ofschoon MELIER nog zeer onlangs aan *sommigen van de Raadsleden* gedacht heeft, wel zoo aannemelijk voor, als hetgeen ik in bovenstaanden Brief beredeneerd heb.]

stond. En verschilde het hiervan wel zoo veel, dat de Hoogepriester (*Hand. XXIII: 2*) PAULUS op den mond deed slaan, omdat hij gezegd had: *Ik heb met alle goed geweten voor God gewandeld tot op dezen dag?* Ik wil nu niet op nieuw herhalen hetgeen boven van het ongeregelde dezer zamenkomst gezegd is, en waardoor ook hier alle bedenking vervalt. Evenwel werd JEZUS spoedig achteraf geleid en weér aan de dienaars in handen gegeven, daar er nog moest beraadslaagd worden, hoe men het zou aanleggen, om hem ter dood te brengen (1). Terwijl dit dan boven geschiedde, pleegde men beneden in den binnenhof aan hem weér allerlei moedwil. Bepaaldelijk zegt MARCUS, dat *de dienaars hem kinnebakslagen gaven*, en dit moeten wij ook uit het verhaal van MATTHEUS besluiten. Eigenlijk stippen de Euangelisten de bedrevene gruweldaden slechts met een enkel woord aan, en hebben nu ook den schijn, dat de een aan het gemeen toeschrijft hetgeen volgens den ander' de Grooten gedaan hebben. Doch als ik mij de zaak juist voorstel, dan volgden de dienaars hunne Overheden in alles na, en dezen hadden weér een dergelijk boosaardig spel gedreven,

(1) [Ook deze stelling, dat JEZUS tweemaal aan de dienaars is overgeleverd, herinnere men zich, dat in verband staat met hetgeen ik boven over het bijeenvoegen van het gelijksoortige in de Euangeliën van MATTHEUS en MARCUS (*Matth. vs. 67, 68. Marc. vs. 65*) gezegd heb! Ook volgens DA COSTA en anderen is JEZUS meermalen in de handen der dienaars geweest; maar stemden zij met bovenstaande aanmerking in; dan zouden zij, vertrouw ik, omtrent den tijd, waarop dit gebeurd is, ook weinig of niet van mij verschillen.]

als waarmede hunne dienaars begonnen waren, toen zij JEZUS na het hooren der getuigen bewaakten. Het waren mishandelingen, zoo als het geweld den ongelukkige gewoonlijk lijden deed, of die thans een' ieder het eerst moesten invallen. En verwondert zich iemand, dat er bij de Evangelisten geen enkel woord voorkomt, hetwelk JEZUS aan zijne beulen heeft toegevoegd; dan moet ik op mijne beurt vragen, wat hij dan toch met spreken zou gewonnen hebben. Ook hier heeft STRAUSS derhalve geen' grond voor zijn gevoelen, dat men uit de toepassing van het Oude Testament op den *Messias* verhalen heeft gemaakt van hetgeen niet gebeurd was. Of zou het kwaad vermoeden opleveren, dat JEZUS vóór en na zijne zogenoemde veroordeeling gezegd wordt gehoord en bespot te zijn? Brengt dan de onmenschelijkheid, welke oudtijds groot en klein jegens de voorwerpen van algemeenen haat betoonde, zulks niet van zelf mede? Doch lang duurde het niet, dat de dienaars hunne gruweldaden voortzetten. De Hoofden des volks hadden spoedig het besluit genomen, om JEZUS bij PILATUS als een' oproermaker, die naar eene Koningskroon stond, aan te geven en zijnen dood te eischen. Zij kwamen dan naar beneden, deden hem op nieuw de boeijen aan, waarvan hij ontslagen was geweest, en leidden hem naar het regthuis.

Zie daar, Vriend! hoe ik mij de zaak voorstelle. Maar nu is de brief zoo verbazend lang geworden, dat ik verlegen ben, om er nog iets bij te voegen. Binnen kort zal ik wel eens vernemen, of ik u overtuigd heb. Vaarwel.

VIJFDE BRIEF.

Leyden, 10 Junij 1839.

Waarde Vriend!

Gij hebt, vertrouw ik, wel gezien, dat het mij om iets meer te doen is, dan dat gij zegt: deze denkt er dus, gene denkt er zoo, en VAN HENGEL denkt er weér anders over. Dikwijls hoort men dit of iets dergelijks zeggen, even alsof alles in de uitlegkunde van elks bijzonder gevoel afhing. Maar als het niet verder kan gebragt worden, helpt het waarlijk niet veel, die wetenschap te beoefenen; ja, dan moet men hun gelijk geven, die den Bijbel een' wassen neus noemen. Dat er plaatsen zijn, omtrent welke men niet tot zekerheid komen kan, omdat taalkunde, geschiedkunde, oudheidkunde ons in den steek laten, geef ik gereedelijk toe; maar van het getal, hetwelk men daartoe rekent, geloof ik, dat wij gerustelijk de helft, zoo niet veel meer (1), kunnen aftrekken. Dit zij ook van de verhalen gezegd, waarover ik u mijne gedachten heb medegedeeld. Maar uit dien hoofde vat ik

(1) [In de eerste uitgave staat: *drie vierde*, zoo niet meer; doch, bij zulk eene algemeene berekening, achtte ik nu veiliger, wat ik boven geschreven heb.]

nog eens de pen op. Gij houdt het daarvoor, schrijft gij mij, dat ik mijn pleit tegen STRAUSS voldongen zou hebben, had ik maar de zwaarigheden weggenomen, die men zou kunnen beweren, dat *het Evangelie van JOANNES* oplevert. Vooral hindert het u, dat er bij dezen schrijver (Hoofdst. XVIII: 12—25) geheel andere berigten voorkomen, dan bij MATTHEUS, MARCUS en LUCAS. En ik gevoel zelf, dat ik hier en daar van vooronderstellingen ben uitgegaan, van welke bewijs kan gevorderd worden. Ik deed zulks echter in het vertrouwen, dat gij daarover geene bedenking maken zoudt. Doch nu gij verlangt, dat ik bij dit punt nog eens opzettelijk met u stilsta, wil ik u ook deze dienst niet weigeren. Hadt gij STRAUSS gelezen, het zou u gebleken zijn, dat ik zijn boek ook hier niet behoef ter zijde te leggen.

Vooreerst verwondert die schrijver zich dan daarover, dat in het vierde Evangelie het beslissend verhoor van JEZUS geheel en al met stilzwijgen voorbijgegaan, en daarvoor een ander in de plaats gesteld wordt, hetwelk geene slotsom heeft opgeleverd. Nog veel verder gaat WEISZE (1), daar hij het berigt van dezen Euangelist voor een ongerijmd verdichtsel houdt, hetwelk aan het kwalijk verstaan van hetgeen in *Gethsemané* is voorgevallen, grootendeels zijnen oorsprong te danken heeft. Nu zij het laatstgenoemde enkel en alleen uit de lucht gegrepen, zoodat niet ligt iemand daarvan een bezwaar maken zal; het is toch inderdaad een zonderling verschijnsel, dat wij van die bijzonderheden, welke MATTHEUS, MARCUS en LUCAS mededee-

(1) I B. S. 452, 453. II B. S. 296, 297.

len, bij JOANNES geen woord gerept vinden, en omgekeerd hier de vermelding van gebeurtenissen aantreffen, welke bij de drie andere Euangelisten te vergeefs gezocht worden. Wilde men dit met eene reeks van uitleggers daaruit verklaren, dat JOANNES ten doel heeft gehad de verhalen dier Euangelisten aan te vullen; men zou zich met een gevoelen behelpen, hetwelk, hoezeer ook door velen aangeprezen, volstrekt niet vol te houden is. En iets beters weet ik waarlijk niet in het midden te brengen, wanneer men het zoo begrijpt, dat JEZUS in den nacht door den Joodschen Raad ordelijk verhoord en veroordeeld is geworden (1).

(1) [EBRARD neemt het dan ook in bescherming; maar, vermits hij het door JOANNES (Hoofdst. XVIII: 19—23) verhaalde als *een voorloopig verhoor ten huize van ANNAS* beschouwt, kan hij dezen Euangelist van den blaam, dat die *het eigenlijk gezegd verhoor* onaangeroerd gelaten heeft, niet vrijpleiten, zonder te beweren, dat daarvan NB. in vs. 13, 24, 28 eene duidelijke voorstelling begrepen is. Of dit iets meer zij, dan zijne eigene denkbeelden aan den Bijbel op te dringen, geef ik gerust aan de beoordeeling van den lezer over. En veel beteren grond heeft het niet, als WIESELER, terwijl hij ook al van *een voorloopig verhoor bij ANNAS* spreekt, denzelfden schrijver, die naar zijn gevoelen *het eigenlijk gezegd verhoor* met stilzwijgen voorbijgaat, *de slotsom daarvan* vs. 28 doet opteekenen. Intusschen willen ook anderen, zoo als BLEEK, en HASE (*das Leben Jesu*. III Aufl. S. 193) aan een *voorloopig verhoor bij ANNAS* gedacht hebben. En onder de voorstanders der meer gewone opvatting, welke CAJAFAS tot den hoofdpersoon maken, ontbreekt het aan dezulken niet, die almede op dit *voorloopige* drukken. Maar behoorde

Van dit begrip gaan dan ook STRAUSS en WEISZE uit. Maar hoe geheel verandert de zaak, als men stellen mag, dat wij hier alleen aan de zamen-scholing eener talrijke partij te denken hebben, die buiten wet en orde op JEZUS aanhield, om hem eene bekentenis af te persen, waarmede zij zich bij de wereld verdedigen kon, wanneer zij hem aan het leven tastte! En nu zou ik mij zeer bedriegen, zoo ik in mijne vorige letteren niet bewezen had, dat wij er ons die gedachten van vormen moeten. MATTHEUS, MARCUS en LUCAS blijven derhalve zich zelve daarin gelijk, dat zij den lezer bezig houden bij hetgeen de groote meerderheid der Raadsleden, van dat zij den aanslag gemaakt had om JEZUS in stilte te vatten en te dooden, tegen hem bedreven heeft tot aan zijne

het vragen aan JEZUS ten aanzien van *zijne leerlingen* en *zijne leer* niet als een wezenlijk deel tot deze zoo-genoomde regtspleging, en wel als het eerste bedrijf van dit afschuwelijk schouwspel? Ligt het niet in den aard der zaak, dat er tot het zoeken van getuigen tegen JEZUS eerst is overgegaan, nadat men in zijne hoop, om van hem zelve iets te zijner beschuldiging uit te lokken, bedrogen was? De WETTE schijnt dit ook begrepen te hebben, toen hij aanmerkte, dat het verhoor der getuigen (*Matth.* XXVI: 59 volg.) tusschen *Joann.* XVIII: 19—23 en *Matth.* XXVI: 63 kan geplaatst worden. En op deze zijne aanmerking vestig ik te eerder de aandacht van den lezer, omdat die scherpzinnige man daardoor een' der voornaamste gronden, waarop ik in deze Brieven gebouwd heb, voor aannemelijk verklaart, de stelling, namelijk, dat het gelijksoortige door MATTHEUS en MARCUS, tegen de tijdorde aan, is bijeengevoegd.]

wegvoering naar PILATUS toe. JOANNES vergenoegde zich, het besluit, dat de Overheden, door CAJAFAS opgewekt. (Hoofdst. XI: 47 vv.) (1), genomen hadden, met deszelfs gevolgen te berigten: en bleek het hieruit, dat het doodvonnis geslagen was; hij kon de vertooningen van regtvaardigheid, die er des nachts gemaakt waren, gerust met stilzwijgen voorbijgaan. Alleenlijk kwam hem het eerste weddervaren van JEZUS in 's Hoogepriesters paleis, waarvan hij bijzondere kennis droeg, te merkwaardig voor, om het niet mede te deelen. Doch zoo verre was hij er af van dit als een' plegtigen regtshandel voor te stellen, dat hij alleen van dien Hoogepriester gewag maakte, zonder ergens van Raadsheeren te reppen: iets, hetwelk door STRAUSS zelven niet onopgemerkt gelaten is (2).

(1) [In de vorige uitgave deed ik aan dit *genomen* de woorden: *in de volle vergadering*, voorafgaan; maar boven heb ik de redenen opgegeven, waarom ik thans van gevoelen ben, dat ons door JOANNES, zoo wel als door de overige Euangelisten, eene misdadige zamen-scholing van de groote meerderheid der Raadsheeren wordt voorgesteld.]

(2) [Ook SCHWEIZER heeft er de aandacht zijner lezers op gevestigd. Maar die uit het stilzwijgen van JOANNES besluiten wil, dat de Hoogepriester alles heeft afgedaan, zonder dat er Raadsheeren bij tegenwoordig waren, let zeker niet op de woorden: *zij dan leidden JEZUS van CAJAFAS in het regthuis* (vs. 28), waarin het meervoudig getal ons leert, dat wij vs. 19 en 24 ook aan hen te denken hebben, die ten huize van den Hoogepriester vergaderd zijn geweest; terwijl de vermelding van een aantal maagden, knechten en geregtsdienaars (vs. 15 volgg.) ons insgelijks tot de gedachte aan eene zamenkomst van de Hoofden des volks opleidt.]

Zoo neemt het dan de geloofwaardigheid der Euangeliën niet weg, dat JOANNES van hetgeen MATTHEUS, MARCUS en LUCAS ons berigten, stilzwijgt en daarvoor geheel iets anders verhaalt. Nopens die ééne bijzonderheid, dat PETRUS zijnen Meester verloochend heeft, komen zij alle vier overeen: en verklaart gij hun zeggen, dat zulks driemaal geschied is, zoo als ik in mijne vorige letteren heb opgemerkt, dat het mijns inziens verklaard moet worden, dan vervallen, meen ik, ook de bedenkingen, welke hiertegen door STRAUSS gemaakt zijn. Doch het is nu de vraag, waar die verloocheningen zijn voorgevallen. In het paleis van ANNAS? Dan moet ook daar de ondervraging van JEZUS met derzelver gevolgen, waarvan JOANNES (vs. 19—23) berigt geeft, hebben plaats gegrepen. En zoo oordeelden nog onlangs FRITZSCHE, HASE, NEANDER en OLSHAUSEN. Hiermede stemde WEISZE, ofschoon niet zonder twijfeling, insgelijks overeen. Dit deed ook STRAUSS in de *eerste uitgave* van zijn *Leben JESU*; maar in de *tweede* neigde hij tot het gevoelen, dat wij aan het paleis van CAJAFAS te denken hebben, en daarbij bleef hij in de *derde* (1). Ik voor mij durf gerust verder gaan en het hoogst willekeurig noemen, zich hier een ander paleis, dan dat van CAJAFAS, voor te stellen. Denkt men toch aan dat van ANNAS, dan moet men beginnen met te zeggen, dat MATTHEUS, MARCUS en LUCAS verbijsterd zijn geweest. Deze verhalen toch eenstemmig, dat PETRUS zijnen Meester in het paleis van CAJAFAS verloochend

(1) [In de *vierde uitgave* schijnt hij daarvan weêr eenigzins terug te zijn gekomen.]

heeft (1). Doch als men de zaak naauwkeurig beschouwt, dan komt JOANNES daarmede overeen. Zie, bid ik u, eens, wat hij vs. 24 berigt! Volgens den Staten-Bijbel vinden wij daar de tusschenrede: *ANNAS dan had hem gebonden gezonden tot CAJAFAS den Hoogepriester*. Neem nu aan, dat de Onzen 's mans meening wel begrepen hebben; of laat de haakjes weg, tusschen welke deze aantekening door hen is gevoegd; werp met GRIESBACH en anderen het woordje *dan* uit den tekst; vertaal het Grieksch op deze wijze: *ANNAS zond hem gebonden tot CAJAFAS den Hoogepriester*; in allen gevalle toont die aantekening onwedersprekelijk, dat al, wat er nu volgt, in het paleis van CAJAFAS gebeurd is. Het kan derhalve niet anders, of daar moet PETRUS den Meester bij herhaling verloochend hebben (2). Dit

(1) [Ofschoon MARCUS en LUCAS den naam van CAJAFAS niet noemen, komen hunne verhalen, gelijk boven gezegd is, te zeer met dat van MATTHEUS overeen, om door den *Hoogepriester* iemand anders dan CAJAFAS bedoeld te hebben. Inzonderheid betreft dit het Euangelie van MARCUS.]

(2) WIESELER gewaagt van HUG en anderen, die dit beweerd hebben. En dezulken zijn alleen aan het verhaal getrouw gebleven. Maar de eene zwaarigheid ontkomen, vervielen zij nu in de andere; daar zij moesten aannemen, dat PETRUS in twee paleizen geweest is, en in beide, aan een vuur staande, zijnen Meester verloochend heeft. Doch wat doet nu WIESELER? »De wegvoering van JEZUS naar CAJAFAS,» zegt hij, »wordt vs. 24 vermeld, om het verhaal van deszelfs verhoor bij ANNAS in éénen trek tot besluit te brengen.» Maar is er in vs. 24 wel iets te vinden, hetwelk ons tot de

leert ons ook vs. 28 het zeggen: *zij dan leidden* JEZUS *van CAJAFAS in het regthuis*; waar de woorden *van CAJAFAS* buiten twijfel op die van vs. 24 slaan en verklaard moeten worden *uit het paleis van CAJAFAS*; even gelijk vs. 13 door *tot* ANNAS niets anders te kennen wordt gegeven, dan *naar het paleis van ANNAS*. Merk dus ook in het voorbijgaan op, hoe zeer deze Euangelist hen tegenspreekt, die het zoo voorstellen, alsof er des morgens eene vergadering van den Raad *in den tempel* gehouden zij! Doch laat ons niet afdwalen! Zooveel hebben wij gezien, dat hetgeen JOANNES ons van vs. 25 af verhaalt, nergens elders, dan in het paleis van CAJAFAS is voorgevallen. Maar lees nu nog eens den aanhef van dat vers! Daar zegt de Euangelist: *en SIMON PETRUS stond en warmde zich*. En wat dunkt u? moet men zich niet in allerlei bogten wringen, wanneer men niet erkent, dat PETRUS hier gezegd wordt zich bij *hetzelfde* vuur te warmen, hetwelk wij vs. 18 lezen, dat de huis- en geregtsdienaars om de koude hebben aangestoken? Ja, is het niet zonneklaar, dat de woorden: *en SIMON PETRUS stond en warmde zich*, op het slot van dat vers: *PETRUS stond bij hen en warmde zich*, terugwijzen? De schrijver hervat, namelijk, den draad

gedachte aan zulk eene bedoeling leidt? En ware het den schrijver om éénheid of geregelde volgorde te doen geweest, waarom heeft hij dan vs. 25—27 niet tusschen vs. 18 en 19 in geplaatst? Ik zweeg er nu nog van, dat het zoogenoemde verhoor bij ANNAS, waarlijk geene reden opleverde, om het *gebonden* wegzenden van JEZUS te berigten.]

der rede, dien hij vs. 19 had laten slippen, om het voorgevallene met JEZUS bij zijne verschijning voor den Hoogepriester tusschenbeiden mede te deelen. Doch daaruit volgt dan buiten eenige bedenking, dat PETRUS zich nergens elders aan de verlooehening van JEZUS heeft schuldig gemaakt, dan in *het paleis van CAJAFAS*. En dus is daar ook alles geschied, wat wij vs. 19—23 vinden opgeteekend. Of zullen wij mogelijk zeggen moeten, dat ANNAS en CAJAFAS een gemeen binnenhof gehad hebben, hetzij ze zamen hetzelfde paleis of aan elkander belendende paleizen bewoonden? Zoo dacht CASAUBONUS met eene menigte uitleggers van vroeger en later tijd. Maar ik kan het aan STRAUSS niet ten kwade duiden, dat hij deze opvatting verwerpt. Zij is verre gezocht, zonder eenigen grond te hebben, waarop zij steunt; [ja, zij laat zich met het bericht omtrent *het gebonden wegzenden van JEZUS naar CAJAFAS* niet vereenigen (1). Voeg er bij, dat zij onvoldoende is] om de Euangelisten onderling in harmonie te brengen. Dit kan alleen geschieden, wanneer wij stellen, dat JEZUS, eene poos bij ANNAS vertoefd hebbende, naar CAJAFAS gevoerd, en dat nu al, wat zoowel door JOANNES, als door de drie anderen gemeld wordt, gebeurd is in het paleis van dezen Hoogepriester.

Tot dusverre liet ik mij, mijn Vriend! over de aanteekening van JOANNES, die vs. 24 voorkomt, niet verder uit, dan het beloop mijner redenering

(1) [Dit heeft LÜCKE te regt aangemerkt, ook BLEEK, en deze tegen EBRARD, welke de oude gissing weêr vernieuwd had.]

vorderde: maar nu moet ik mij daarover breedvoeriger verklaren. Ik zie het derhalve voor niets meer dan een noodshot aan, dit vers tusschen twee haakjes te zetten. Menigvuldig mogen al, zoo gij wilt, de tusschenredenen in den Bijbel zijn; maar eene tusschenrede van die soort herinner ik mij niet ergens gevonden te hebben. Evenmin kan ik er mijn zegel aan hechten, dat men het Grieksche woord, hetwelk hier voorkomt, met onze Overzetters *had gezonden* vertaalt. Al volgen hierin de latere uitleggers, ook KUINOEL, LÜCKE, DE WETTE, hetzij met geheele of halve toestemming, de vroegere na; al tracht een man als WINER (1) dit met het taaleigen overeen te brengen; al laat STRAUSS het insgelijks gelden; ik houd het voor niets anders dan kunstenarij, welke tegen het spraakgebruik aandruischt. Wordt in het Nieuwe Testament de *onbepaalde tijd* (*Aoristus*) voor den *meer dan volmaakten* gebezigd; dan geschiedt zulks daar, waar wij in onze moedertaal den *onvolmaakten* gebruiken kunnen. Het geschiedt wanneer een schrijver zich van een werkwoord bedient, welks *meer dan volmaakte tijd*, om niet te stout te spreken, zelden of nooit in deze boeken voorkomt. Doch die gevallen zijn ook veel zeldzamer, dan men doorgaans denkt. Zie de door WINER aangehaalde plaatsen naauwkeurig na; en ik laat het gerust aan uwe beslissing over, of de meeste niet kwalijk verstaan zijn, en wij op de overige niet moeten toepassen hetgeen ik daar zoo even gezegd heb. Maar zie nu

(1) *Grammatik der Neutest-Sprachidioms*, IV Aufl. S. 251.

ook eens, of het werkwoord, welks *onbepaalden tijd* wij *Joann.* XVIII: 24 aantreffen, in den *meer dan volmaakten tijd* niet zeer gebruikelijk zij: en oordeel dan, of wij hier wel eene verwisseling van die twee tijden mogen aannemen! Neen, wij moeten ons aan denzelfden *onvolmaakten tijd* houden, die in het voorgaande door *vroeg, gaf, antwoordde* staat uitgedrukt, en dus *had gezonden in zond* veranderen. Dit klemmt nog te meer om het voegwoordje *dan*, hetwelk gij niet gelooven moet, dat er staan kan, indien de *onbepaalde tijd* voor den *meer dan volmaakten* gesteld is, of indien hier eene tusschenrede aanvangt. In dit geval moest er, volgens bestendig gebruik, of geen voegwoordje voorkomen, of een ander, hetzij *want* ($\gamma\acute{\alpha}\rho$), hetzij *nu* ($\delta\acute{\epsilon}$). Daar en daar alleen wordt zoo wel door JOANNES, als door de andere schrijvers van het Nieuwe Testament *dan* gebezigd, waar zij een afgebroken verhaal weder opvatten, of een niet afgebroken voortzetten. Als bewijzen kunnen hier dienen *Joann.* IV: 45, 46. VI: 24. IX: 24. XI: 3, 31. XIII: 12 (1). Maar mogelijk moet men dit *dan* als on-

(1) [Nadat ik deze Brieven uitgegeven had, kwam er vrij wat in het licht, hetwelk de door mij gemaakte aanmerkingen scheen omver te stooten. De Hoogl. VETH, die geheel en al met WIESELER instemde, om door den *Hoogepriester* vs. 15, 16, 19 ANNAS te verstaan, beweerde wel, dat de verklaring van den *onbepaalden tijd* ($\alpha\pi\acute{\epsilon}\sigma\tau\epsilon\iota\lambda\epsilon\nu$) door den *meer dan volmaakten* ($\alpha\pi\acute{\epsilon}\sigma\tau\alpha\lambda\kappa\epsilon\iota$) veel te kunstig is, dan dat zij den onbevooroordeelde lezer zou kunnen voldoen; maar hij verklaarde toch, het niet in twijfel te trekken, of gene voor dezen staan kan, daar hij meende, dat, wat het Nieuwe Tes-

echt uit den tekst uitwerpen? Zulks deden zeker de laatste uitgevers, SCHOLZ en GOESCHEN, zoo wel als GRIESBACH, en door schriftverklaarders, als

tament betreft, de plaatsen *Matth.* XIV: 3 en XXVI: 48 zulks buiten alle bedenking stellen. Toen ik dit las, vermoedde ik, dat hij van het door mij geschrevene, hetwelk toch ook niet veel verder dan tot de bezitters van het *Christelijk Maandschrift* gekomen was, geene kennis had gedragen, en weldra overtuigden mij daarvan zijne vriendelijke letteren. Het was voor mij dan ook eene nieuwe drangreden, om te zorgen, dat mijne Brieven meer algemeen verspreid wierden. Doch reeds vroeger voelde ik mij gedrongen, om naar de gelegenheid te zoeken tot het sterker aanbinden van hetgeen ik in die Brieven gezegd had. De Heer DA COSTA had de verklaring van den *onvolmaakten* door den *meer dan volmaakten tijd* op nieuw in bescherming genomen, zich, onder anderen, op WINER beroepen, en er bijgevoegd: »De Heer VAN HENGEL beperkt dit gebruik van den *aoristus* bij zoodanige werkwoorden, wier *meer dan volmaakte tijd* zelden of nooit in het Nieuwe Testament voorkomt. Maar zulk een is juist het werkwoord ἀποστέλλω, waarvan het *plusquam perfectum* (ἀπεστάλκειν), zoo wij ons niet bedriegen, nergens in deze Boeken voorkomt; gelijk over het geheel dit *tempus* in dezelve, althans bij JOANNES, uiterst zeldzaam voorkomt.» In eenen *Brief aan den Heer VETH*, die met de *Gids* is uitgegeven, had hij er zich op nieuw voor in de hresse gesteld, om den *onbepaalden tijd* als een *meer dan volmaakten* op te vatten. WINER zelf had, in de *viijfde uitgave* zijner *Grammatik* (S. 318), het volgehouden, dat deze verwisseling der tijden plaats heeft, wanneer er naar eene te voren vermelde omstandigheid verwezen wordt, en zulks ook op *Joann.* XVIII: 24 toegepast. LÜCKE en DE WETTE bleven er, in

nÜCKE en DE WETTE, wordt het goedgekeurd. Ook ontbreekt het niet aan oude boeken, waarin dit voegwoord niet voorkomt, of daarvoor *nu* (δέ)

de *derde uitgave* hunner *Commentariën*, insgelijks bij, dat men den *onbepaalden tijd* voor den *meer dan volmaakten* nemen moest. Daarmede zag ik ook, dat MEYER overeenstemde. En hoewel STRAUSS (in zijne *vierde uitgave* van *das Leben JESU*) dit gevoelen verwierp, erkende hij toch, dat het spraakgebruik hetzelfde toeliet; zoo ook SCHWEIZER, die zich zelfs op *Marc. V: 8* beriep. Het tegendeel vond ik door niemand aangewezen: ook niet door EBRARD en BLEEK, die deze verklaring eene *halsbrekende operatie* noemen; ook niet door WIESELER, die van meening is, dat de uitleggers er bij JOANNES nooit op zouden gevallen zijn, hadden zij 's mans berigt niet met de berigten der andere Euangelisten willen vereenigen; ook niet door VON BAUR (*über die Composition und den Charakter des Johanneïschen Evangeliums*, in ZELLERS *Theol. Jahrb.* III B. S. 430), die dit hulpmiddel voor eene willekeurige kunstenarij verklaart. Doch dat schrijvers van verschillende rigtingen het zoo vreemd achten, dat men hier het woord *zond* door *had gezonden* uitlegge, bevestigt mij niet weinig in hetgeen ik te voren geopperd heb. Men zal zeker van mij niet vergen, dat ik hier in het onderzoek trede, of het gebruik van den *onbepaalden tijd* voor den *meer dan volmaakten* bij *Grieksche Schrijvers* voorkome. Maar bood zich thans daartoe de gelegenheid aan, dan twijfel ik niet, of ik zou kunnen toonen, dat de geleerden zich te dezen aanzien grovelijk vergist hebben. Slechts in één geval onderging, mijns bedunkens, de *onbepaalde tijd* bij hen zulk eene wijziging: wanneer zij, namelijk, van eene *zaak* gewaagden, welke het verband der rede leerde, dat *meer dan verleden* was. Doch dan werd de *eene tijd* nog niet voor

staat. Doch niets is duidelijker, dan dat van vroegen tijd af vele Bijbelvertalers en afschrijvers het weggelaten, of met een ander verwisseld

den anderen gebruikt; neen, dan gaf het verband der rede aan het onbepaalde die bepaling, dat het, zoowel als al het overige, tot den meer dan volmaakten tijd moest gebracht worden. Maar houden wij ons alleen aan het Nieuwe Testament! Als wij Joann. XVIII: 24 opslaan, dan treffen wij noch in het voorgaande, noch in het volgende iets aan, hetwelk ons tot zulk eene verklaring van het woord ἀπέστειλε opleidt. Het staat daar midden tusschen woorden, welke niemand ontkent, dat een' onvolmaakten tijd aanduiden, gelijk ik boven reeds gezegd heb. Tot dien onvolmaakten tijd moeten wij derhalve dit onbepaalde, zoowel als het overige, bepalen. De meer dan volmaakte tijd komt in geene de minste aanmerking, en er blijft niets anders over, dan de gewone vertaling te verbeteren, door te schrijven zond, in plaats van had gezonden. Verwierp ik dit had gezonden nu te meer, omdat er geen want (γάρ) of nu (δέ) op volgt; ik deed zulks op het voetspoor van THOLUCK, en, gelijk DE WETTE zelf erkent, dat dit zwaarigheid maakt, zoo stemt SCHWEIZER met mij geheel overeen. En rekende ik het werkwoord ἀποστέλλω onder de zoodanige, welker meer dan volmaakte tijd in deze boeken meermalen voorkomt, ook dit behoef ik niet te herroepen. Dien meer dan volmaakten tijd vinden wij toch Luc. XIX: 32. Hand. X: 17. XI: 11, alsmede Joann. I: 16, 24. Of zou mogelijk iemand zeggen, dat hier overal een lijdelijk deelvwoord staat? Dan zou ik antwoorden, dat het alleen de vraag is, of de meer dan volmaakte tijd van ἀποστέλλω gebruikelijk zij, en dat dit deelvwoord zulks evenzeer als iedere andere vorm aanwijst. Wat de plaatsen betreft, waaruit men afleidt, dat de onbepaalde tijd in het Nieuwe

hebben, omdat zij er mede verlegen zaten. En weegt men de getuigenissen tegen elkander op, dan pleiten, over het geheel genomen, de beste

Testament wel eens den *meer dan volmaakten* te kennen geeft, deze heeft men verkeerd beoordeeld, omdat men ze kwalijk begreep. Wil men *Matth. XIV: 3* met de Onzen vertalen: *had gevangen genomen, en gebonden, en in den kerker gezet*; dan moet men, om zich zelveu gelijk te blijven, ook vs. 4 het *zeide* van den *onvolmaakten tijd* in het *had gezegd* van den *meer dan volmaakten tijd* veranderen; vervolgens vs. 5, „6, 7 in denzelfden tijd schrijven: *had gevreesd, had gedanst, had behaagd, had beloofd*, en zoo, tot vs. 11 toe, eene lange reeks van tijdsverwisselingen aannemen; om nu niet te zeggen, dat wij in het gelijkkluidend verhaal van MARCUS (Hoofdst. VI: 17 volg.) op dezelfde wijze behooren te werk te gaan. Maar wie kan de schrikkelijke verwarring verdragen, die er uit zulk eene handelwijze in de Uitlegkunde zou gebragt worden? Neen, men vertale: *nam gevangen, bond, zette in den kerker, zeide* enz. en beschouwe dit alles als een verhaal in den *onvolmaakten tijd*, hetwelk zich, naar *populaireren spreek- en schrijftrant*, aan een voorgaand verhaal in denzelfden tijd aansluit, ofschoon het tot iets betrekking heeft, hetwelk vroeger is voorgevallen. Van een' anderen aard is het bericht omtrent JUDAS, Hoofdst. XXVI: 48. Men leest daar in onze Overzetting: *had hun een teeken gegeven*; maar wat zou ons beletten, om te schrijven: *gaf hun een teeken*, en dit te verklaren van hetgeen de verrader gedaan heeft, toen hij met de bende *digbt bij Gethsemané gekomen was*? Zoo kan men ook het gelijkkluidend verhaal van MARCUS (Hoofdst. XIV: 44) verstaan van hetgeen even vóór het intreden in den hof gebeurd is, ofschoon daar werkelijk de *meer dan volmaakte tijd* voor-

er voor; om het te behouden. Ja, al waren deze minder in getal, wij zouden haar toch geloof geven moeten; daar het niet te denken valt, dat men een woordje, hetwelk wezenlijke moeilijkheid baren kon, willekeurig in den tekst ingevoegd, of voor een veel gemakkelijker verruild zou hebben. Lees derhalve hier zonder te twijfelen: *ANNAS dan zond hem gebonden tot CAJAFAS den Hoogepriester!* (1)

komt en deze zijne gewone beteekenis heeft. Wilde ik over meer andere plaatsen uitweiden, waarin vele geleerden zich verbeeld hebben, dat een *onbepaalde tijd* voor een' *meer dan volmaaken* staat; de redenen voor dit gevoelen zouden hoe langer hoe zwakker blijken te zijn; met uitzondering misschien van hetgeen er over *Matth. XXVIII: 2—4* gezegd is. Maar thans zal men er niet ligt meer aan twijfelen, of ook daar de *onbepaalde tijd* zijne kracht behouden moet, vermits de Euangelist van dingen spreekt, die er voorgevallen zijn *terwijl de vrouwen uit Jeruzalem naar het graf kwamen*. Ook weet ik niet, of de woordjes *en zie*, bij den aanvang van vs. 2, wel toelaten, om den *onbepaalden tijd* tot een' *meer dan volmaaken* over te brengen. Men blijve derhalve bij het *geschiedde; kwam toe; wentelde*; enz., dër gewone Overzetting. Het voorbeeld, door SCHWEIZER uit *Maro. V: 8* aangehaald, betreft den *onvolmaaken tijd*. Doch de verwisseling van dezen met den *meer dan volmaaken* wordt ook al willekeurig aangenomen, daar de Euangelist zich van laatstgenoemden wel zou bediend hebben, ware het zijne meening niet geweest, dat de bezetene zich op denzelfden tijd tot JESUS wendde, waarop JESUS hem toespak.]

(1) [Nadat ik het bovenstaande geschreven had, zag

Maar nu, zult gij zeggen, wordt de zwaarigheid

ik, dat MEYER en TISCHENDORF, zoowel het voegwoordje *dan* (*οὐν*), als ieder ander woord, ook verwierpen. LÜCKE en DE WETTE hellen daartoe, in de *derde uitgave* hunner *Commentariën*, insgelijks nog over. DA COSTA merkt te mijner wederlegging aan: »De latere invoeging van *οὐν* laat zich kritisch zeer wel verklaren uit het veelvuldig gebruik van dat woordje bij JOANNES. In alle gevallen wordt het in de beste Handschriften niet gevonden, en is de uitspraak van BENDEL, die de weglating volstrekt handhaaft, ook door GRIESBACH en de latere *Critici* bevestigd.» BENDEL heeft (in *Gnomon. N. T. ad Joann. XVIII: 24*) waarlijk te regt ingezien, dat de woorden van den Euangelist (vs. 15): *deze discipel ging met JEZUS in des Hoogepriesters zaal*, den overgang van JEZUS uit het huis van ANNAS naar dat van CAJAFAS reeds insluiten. Te dezen opzichte stemt MEYER met hem geheel overeen. Maar wil men nu uit die aantekening van JOANNES opmaken, dat het volstrekt niet te pas kwam, verder van eene overbrenging uit het eene paleis in het andere, te spreken; dan geeft men haar dezelfde kracht, alsof er geschreven stond: *JEZUS ging met dezen discipel in des Hoogepriesters zaal*. En kwam zulks niet meer te pas, waarom heeft de Euangelist, die dit zelf wel beter dan iemand anders moest inzien, er dan vs. 24 bijgevoegd: *ANNAS zond hem gebonden tot CAJAFAS den Hoogepriester*? Dat het voegwoordje *dan* bij dezen schrijver dikwijls voorkomt, doet ook weinig af, om het hier voor onecht te verklaren; dewijl het altijd nog de vraag blijft, of eene latere hand het er daarom hebbe ingelascht, dan of wij aannemen mogen, dat het, zoo als Hoofdst. XI: 3 en elders, van hem zelven oorspronkelijk zij. Onder de *Critici* van onze dagen, die hetzelfde behouden hebben,

nog grooter. Ik erken het, mijn Vriend! als wij

staat LACHMANN bovenaan. Een nieuw onderzoek heeft er mij ook in bevestigd, dat men het, naar de regelen der Kritiek, werkelijk behouden moet. Pleit LÜCKE voor de verwerping van dit voegwoord door zich te beroepen op Hoofdst. VI: 59, waar hij wil, dat eene terugwijzing op het vorige te vinden is; zonder dat de rede daarmede door iets verbonden wordt; men behoeft de plaats slechts op te slaan, om er zich van te overtuigen, dat aldaar geene *terugwijzing op het vorige*, maar een *besluit van het gegeven verhaal* voorkomt. Oordeelt DE WETTE, dat sommigen hier het voegwoord hebben kunnen invoegen, omdat zij meenden, dat JOANNES in dit vers *zijn verhaal voortzet*; het moeten dan menschen zijn geweest, die, van 's mans schrijfstijl geheel onkundig, ook volstrekt niet wisten, hoe dikwijls hij, bij het voortzetten van zijn verhaal, dergelijke woordjes weglaat, zoo als Hoofdst. XVIII: 5, 8, 20, 23, 26, 30 enz. waar niemand, zoo ver mij bekend is, aan eenige invulling of zamenknooping gedacht heeft. En kan dit aan de vervaardigers van die Handschriften of Vertalingen, welke men opgeeft, dat voor *nu* (δέ) pleiten, almede niet ontgaan zijn; dan zullen zij alleen om die reden zoo geschreven of vertaald hebben, dewijl zij ook in het oorspronkelijke *dan* (ὅν) lazen en dit verbeteren wilden. Zoo zal het insgelijks met hen gelegen zijn geweest, die aan *en* (καί) de voorkeur schijnen gegeven te hebben. Voorts beroept men zich, ter verwerping van ieder voegwoord, ook op den *Cod. D*, zonder in aanmerking te nemen, dat deze hier door eene latere hand bedorven is, en dus, gelijk DOEDES (in TEYLER's *Godg. Gen.* XXIV D. bl. 337) mij geleerd heeft, niet getuigen kan. Aan den anderen kant moet de getuigenis van *Cod. B en C*,

deze aantekening hier staan laten. En wat dan? vraagt gij. Zouden wij met SENLER (1) en anderen gissen mogen, dat zij door den eenen of anderen lezer aan den kant van zijn exemplaar gesteld en van daar in den tekst opgenomen is? Wie zou dan zoo onhandig zijn geweest, om haar juist op eene plaats te zetten, waar zij hinderde? Ik zeg nu nog niet, dat er geene de minste reden bestaat, om dezelve voor onecht te verklaren. Beter laat het zich hooren, dat dit vers hier moet uitgeligt en tusschen vers 13 en 14 gevoegd worden. Zoo dacht, om anderen niet te noemen, reeds ERASMUS, een man van vernuft en oordeel, zoo als weinigen. Doch de overplaatsing met VENEMA (2) tusschen vers 14 en 15 te doen, is om meer dan ééne reden nog verkieslijker. Nu behoef ik u niet te zeggen, dat zulk eene overplaatsing wel eens het eenige hulpmiddel ter verbetering van fouten is, welke door de afschrijvers begaan zijn. Ook in ons Vaderland, weet gij, zijn daarover geheele verhandelingen in het licht gekomen (3). En om proefondervindelijk te zien,

waardoor het *dan* (*οὐν*) van den gewonen tekst gestaaft wordt, in ons oog te meer gewigt hebben, omdat die Handschriften niet alleen zeer oud zijn, maar ook onder dezulke behooren, in welke dit voegwoord dikwijls ontbreekt, als men het in andere aantreft. Alles zamen genomen, mogen wij het er, dunkt mij, vrij gerust voor houden, dat wij te dezer plaatse lezen moeten: *ANNAS dan zond hem gebonden tot CAJAFAS den Hoogepriester.*]

(1) *Paraphrasis et notae in Euang. Joh.*

(2) *VERSCHUIJII Opuscula.* p. 375.

(3) [Men herinnere zich bijzonder de verhandeling over dit onderwerp, door den onlangs overleden Hoog-

dat ook het Nieuwe Testament van gemelde slordigheid geleden heeft; hebt gij de aantekeningen van GRIESBACH op *Rom.* XVI: 25—27. *2 Cor.* I: 6. *Phil.* I: 16, 17. *2 Joann.* 6 enz. maar te raadplegen, zonder dat het hier onderscheid maakt, of gij met hem al of niet overeenstemt. Het is zoo, daar wijken de Handschriften en andere overblijfsels der Oudheid van elkander af, terwijl men *Joann.* XVIII: 24 geen verschil, dat naam mag hebben, aantreft. Maar zou het daarom ongelooflijk zijn, dat er een misslag begaan is? Stel eens: de Gemeente van *Efese* of eene andere ontvangt dertig, veertig, vijftig jaar na den dood van JEZUS, het Euangelie van JOANNES! Natuurlijk zorgt zij, dat er afschriften van gemaakt worden, ook om die naar andere landschappen of steden van *Klein-Azië* te verzenden. Op haren last schrijft dan zeker iemand het boek netjes af. Doch bij vergissing slaat die de woorden: *ANNAS dan zond hem gebonden tot CAJAFAS den Hoogepriester*, over, misschien omdat het woord CAJAFAS, daar het hier nu driemaal achtereen voorkomt, hem misleidt. Naderhand ontdekt hij den beganen misslag, en wel, toen hij vs. 23 heeft afgeschreven. Wat dan nu gedaan? De Oudheid wilde niet, dat er in stukken van blijvende waarde geklad werd. Hij voegde daarom het overgeslagene te dier plaatse in, waar het nu voorkomt. Ook liet de *Corrector*, toen hij het exemplaar nazag, het liever zoo staan, dan

leeraar CLARISSE, in den *Recensent*, ook der *Recensenten*, I D., bl. 51 volgg. uitgegeven; waar ook anderen worden opgenoemd.]

eene verandering te maken, die het boek te zeer misvormen zou. Nu werden er naar dit afschrift van tijd tot tijd al meerdere vervaardigd. Zoo plantte de fout zich verder en verder voort. Eindelijk veroorzaakte het verloren gaan van het oorspronkelijke, dat die fout algemeen werd. Was er nu in den loop der eeuwen nog de een of ander, welke dezelve verbeterde, hij deed het alleen bij gissing, zonder daarvoor gezag te hebben, en vond dus weinig navolgers. En dit is de reden, dat er heden ten dage in de overblijfsels der Oudheid bijna geen spoor van te vinden is, dat hier eene vergissing heeft plaats gehad. Zie daar, v... p.....! hoe ik mij de zaak voorstelle. Niet, alsof ik beweren wil, dat zij zich zoo heeft toegedragen. Neen, ik zocht u alleen te toonen, dat ik mij met geene onmogelijkheid ophoude. Ik volgde daarbij hetgeen wij uit HUG (1), BERTHOLDT (2) en anderen weten, dat het gebruik der eerste Christenen medebragt. Voorts zult gij, onder geleide van GRIESBACH, de oudste vertalingen en Kerkvaders te dikwijls onderling of met de Handschriften vergeleken hebben, om er niet volkomen van overtuigd te zijn, dat er *van de vroegste tijden af* reeds fouten in de Exemplaren van het Nieuwe Testament zijn ingeslopen. En alles zaamgenomen, zult gij mij moeten toegeven, dat de vermelde gissing die minachting niet verdient, met welke zij niet alleen door STRAUSS,

(1) *Einl. in die Schriften des N. T. T. I. S. 87 ff.*

(2) *Historisch-Kritische Einleit. in sämmtl. Kan. und Apocr. Schriften des A. und N. T. Th. II. S. 403 ff. 415 ff.*

maar ook door alle hedendaagsche uitleggers verworpen wordt (1).

Doch ik durf hooger en toon aanslaan. Bedrieg ik mij niet, dan zijn er verscheiden redenen, die volstrektelijk schijnen te gebieden, dat wij die gissing aannemen. Sla het oorspronkelijke eens op! Dit zal u te hulp komen, om mij spoediger te verstaan. Maar ook zonder hetzelve en alleen bij het inzien van onze gewone Overzetting, geloof ik, dat mijne meening zich zal laten begrijpen. Ik begin dan met het woordje *eerst*, vs. 13. Dit behoort in den historischen stijl een *ten tweede* achter zich te hebben, of althans een gezegde, waarin *ten tweede* ligt opgesloten. Zoo is het, bij voorbeeld, *Matth. X: 2. Hand. XXVI: 20*. Maar altijd zoekt gij bij JOANNES zoodanig iets te vergeefs, ten zij gij, vóór het berigt nopens PETRUS, vs. 15, volgen laat: *ANNAS dan zond hem gebonden tot CAJAFAS den Hoogepriester*. Niet minder wordt zulk eene verplaatsing door al wat er voorgaat gevorderd. Zie toch eens, of wij van vs. 12 af niet aldus vertalen moeten: *De bende dan, en de Overste over duizend, en de dienaars der Joden namen JEZUS gezamenlijk, en bonden hem, en leidden [hem] eerst tot ANNAS heen*. Ik laat hier met

(1) [EBRARD noemt deze gissing ook al eene *halsbrekende operatie*. DE WETTE rekende haar geene wederlegging waardig. LÜCKE bleef haar insgelijks afkeuren. Evenwel scheen deze de *Trajectie* niet voor geheel verwerpelijk te houden, en misschien zou hij gunstiger over dezelve geoordeeld hebben, had hij zich zoowel het verplaatsen van vs. 24 achter vs. 14, als achter vs. 13 voorgesteld.]

LACHMANN, op gezag van zeer voorname overblijfsels der Oudheid, het voornaamwoord *hem* eenmaal uit den tekst weg, en verbind, door verandering van een scheidteeken, de beide verzen zeer naauw aan elkander. Het is dus evenveel, alsof JOANNES geschreven had *en bonden en leidden hem henen*. Op dezelfde wijze moet men ook elders te werk gaan, onder anderen *Luc. XXII: 54*, waar de schrijver zeggen wil: *Nadat zij hem nu gegrepen hadden, leidden zij [hem naar Jeruzalem] en leidden hem binnen, in het huis*, enz. Gij zult mij, vertrouw ik, gelijk geven. En al behieldt gij bij JOANNES ook het voornaamwoord, dit zou geen wezenlijk verschil maken. Doch ga nu eens verder! Lees het volgende: *want hij was schoonvader van CAJAFAS, welke deszelfs jaars Hoogepriester was. CAJAFAS nu was degeen, die den Joden geraden had, dat het nut was, dat één mensch voor het volk stierve*. Zoo breekt de schrijver zijne rede af, deels om aan te wijzen, wat de bende er toe bewogen hebbe, dat zij JEZUS eerst naar ANNAS bracht; deels om den lezer eene vroegere aantekening (*Joann. XI: 49, 50*) te herinneren, en dus den Hoogepriester als den man voor te stellen, van wien niets goeds te wachten was. Maar is de zamenhang nu niet gestoord, ten zij wij hier terstond achter zetten: *ANNAS dan zond hem gebonden*, enz.? Kwam het wel te pas, CAJAFAS als den hoofdpersoon van het bedrijf in te voeren, zonder er bij te zeggen, dat JEZUS van ANNAS tot hem geleid is? Moest een man van gezonde hersenen niet gezien hebben, dat hij den lezer in de war zou helpen, zoo hij er dit niet bijvoegde? Doch zet ik vs. 24

tusschen het 14 en 15 vers in, dan vraag ik u, of de woorden niet één voor één aanduiden, dat zij daar behooren te staan? Let eens op het deelwoord *gebonden* in den meer dan volmaakten tijd! Het kan kwalijk iets anders beteekenen, dan *zoo gebonden, als hij was*. En al maakt gij van vs. 24 eene tusschenrede, evenwel voegt dit niet achter een verhaal, volgens hetwelk JEZUS in het verhoor en dus voor een' tijd van de boeijen ontslagen is geweest. Wildet gij met GROTIUS beweren, dat het deelwoord hier gezet is ter opgave van de reden, waarom PETRUS zijnen Meester verloochend had; dan zoudt gij vergeten zijn, dat de leerling zich daaraan ook reeds vroeger had schuldig gemaakt. Neen, dan alleen heeft het *zoo gebonden als hij was* kracht en nadruk, wanneer wij vs. 24 aan vs. 12 zoo nabij brengen, dat dit zeggen op het voorgaande: *en bonden hem*, kan terugslaan. Dan alleen is men met *den onbepaalden tijd* niet verlegen, maar schrijft men in onze moedertaal *zond* in plaats van *had gezondend*, gelijk wij gezien hebben, dat door het spraakgebruik vereischt wordt. Wat zal ik noemens het voegwoordje *dan* aanmerken? Als er geene verplaatsing geschiedt, moet het, gelijk ik meen, dat voldoende gebleken is, tegen de regelen van kritiek aan, worden uitgeworpen; maar bij die verplaatsing staat het juist, waar het voegt (1), daar het nu de rede op deze wijze

(1) [In de vorige uitgave staat er: *is het onmisbaar*; doch zoo schrijvende, heb ik mij te sterk uitgedrukt. Al wordt het voegwoordje *dan* vs. 24 voor onecht verklaard, echter kan men dit vs. nog wel aan vs. 14

zamenknoopt: *zij leidden [hem] eerst tot ANNAS heen* — — — *vervolgens zond hem ANNAS gebonden.* Gij bemerkt, ik geef aan het Grieksch (*οὕν*), dat de Onzen door *dan* vertaald hebben, de beteekenis, welke het op de meeste plaatsen van dit Euangelie heeft. Maar er is nog iets, dat gij misschien niet hebt opgemerkt. JOANNES pleegt op zinsneden, die met het woordje *maar* of *nu* (*δέ*) aanvangen, zulke te laten volgen, aan welker hoofd *dan* (*οὕν*) te lezen staat. Elk Hoofdstuk van zijn boek kan u daarvan de bewijzen geven. Somwijlen treffen wij achter elkander twee zinsneden aan, die met *maar* of *nu* (*δέ*) beginnen. Maar nergens komt dit, zoo ver ik weet, bij den aanhef driemaal voor. En zulks zou echter vs. 14, 15 en 16 het geval zijn, bijaldien wij geene verandering maken. Doch wie zal het waarschijnlijk achten, dat JOANNES zich hier van eene hem zoo ongewone schrijfwijze bedient? Bij wien moet het zich niet aanprijzen, wanneer wij, door vs. 24 tusschen vs. 14 en 15 te zetten, het zonderling verschijnsel, dat hij hier van een bestendig gebruik afwijkt, geheel wegnemen? Wat zeg ik? door die verandering wordt deze plaats aan andere gelijk, waarin er tweemaal met *maar* of *nu* (*δέ*) begonnen is en daarop, bij eenen nieuwen aanhef, *dan* (*οὕν*) volgt, zoo als Hoofdst. XI: 4—6. XII: 14—17. XIX: 19, 20. Inzonderheid noem ik Hoofdst. XI: 1—3, nadien de stijl daar juist denzelfden gang als hier heeft, wanneer vs. 24 tus-

vastknoopen, dewijl men *dan* te werk gaat naar het gebruik van JOANNES, om de voegwoorden in eene zaamverbonden rede weg te laten.]

ſchen vs. 14 en 15 wordt ingevoegd. Derhalve ſchijnt het ſpraakgebruik van den Euangelist ons het doen van die invoeging uitdrukkelijk te gebieden. Doch ik heb nog niet geëindigd. Mijns inziens moet vs. 24, verre van op zijne plaats te kunnen blijven, vs. 19 volstrekt voorafgaan, zal dit geen' onzin opleveren. Daar begint de ſchrijver zijn verhaal op deze wijze: *De Hoogepriester dan vroeg* JEZUS. Maar wie is nu die Hoogepriester? ANNAS? Onmogelijk? Nergens staat er in het enkelvoud en met het bepalend lidwoordje *de Hoogepriester*, dan ten aanzien van den man, die werkelijk deze waardigheid bekleedde. Had OLSHAUSEN beter opgelet, dan kon hij gezien hebben, dat GROTIUS dit reeds leert. Ook wordt ANNAS vs. 12 uitdrukkelijk van den Hoogepriester onderscheiden. Het is dan buiten twijfel CAJAFAS. Doch zoo komt gij in de onvermijdelijke noodzakelijkheid, om er *het zenden van* JEZUS *naar dien Hoogepriester vóór* te zetten. Al gaf ik eens toe, dat men in den *meer dan volmaakten tijd* verhalen kan *had gezonden*; dan moest ik dit nog zeggen. Of wat zou vs. 24 in dit geval toch anders beduiden, dan deze of dergelijke waarschuwing: versta dit alles, Lezer! van CAJAFAS, naar wien ik verzuimd heb te melden, dat ANNAS JEZUS gezonden had! Doch hoe kan, bid ik u, zulk eene slordigheid door eenen ſchrijver begaan zijn, ik zeg niet, wien alles zoo levendig voor den geest stond (want ik wil niets vooronderstellen, dat gij zoudt kunnen tegenspreken); maar die alles zoo bedaard, zonder eenig blijk van hartstogtelijkheid verhaalde? Of deed hem misschien zijne aantekening vs. 14 vergeten, dat hij de verzending van

JEZUS naar CAJAFAS nog berigten moest? Dit meent ook STRAUSS, maar zonder de minste waarschijnlijkheid. Neen, de gedachte aan hetgeen hij vs. 15 schrijven zou, moest hem tot zich zelve gebragt hebben. SIMON PETRUS *nu*, staat er, *en de andere leerling volgde JEZUS. Deze leerling nu was bekend bij den Hoogepriester, en ging met JEZUS in het binnenhof des Hoogepriesters.* Zelfs het woordje *nu* (δέ) past hier niet regt, ten zij er vooraf ga: *ANNAS dan zond hem gebonden naar CAJAFAS den Hoogepriester.* Doch zetten wij deze aantekening tusschen vers 14 en 15; dan bekleedt dit woordje, dan bekleedt geheel het berigt nopens PETRUS en den anderen leerling de juiste plaats. Ja, dan wordt de zamenhang der rede (vers 23—25), welke nu gestoord is, weder hersteld. Willen toch de woorden (vs. 25) SIMON PETRUS *nu stond en warmde zich*, die op vers 18 slaan, buiten tegenspraak zooveel zeggen, als: *terwijl zulks gebeurde, bleef SIMON PETRUS al bij het vuur staan en zich warmen*; dit is brabbeltaal, wanneer hier vs. 24 voorgaat, en krijgt alleen een' gezonden zin, wanneer het onmiddellijk op de gebeurtenissen volgt, die vs. 19—23 berigt worden.

En wat zegt gij nu, lieve Vriend! Geloofst gij met mij, dat wij vers 24 werkelijk tusschen vs. 14 en 15 behooren in te voegen? Mogelijk vindt gij mijne redenering uitvoerig en droog genoeg: maar een' anderen weg kon ik niet gaan, wilde ik het pleit trachten te voldingen. En zulks wenschte ik zeer, omdat mijn gevoelen over dit gedeelte der lijdens-geschiedenis daardoor be-

vestigd wordt (1). Evenwel zou de hoofdzaak er niet door lijden, al mogt mijn voorslag nopens

(1) [Een onderzoek van jaren heeft mij dikwijls genoopt, om te herroepen, wat ik vroeger geopperd had; maar de voorslag, om *Joann.* XVIII: 24 tusschen 14 en 15 te plaatsen, is mij hoe langer hoe aannemelijker geworden. Zoo eenige *Trajectie* op gronden steunt, dan houd ik het er voor, dat het deze is. Laat mij aan de lange reeks van bewijzen, welke ik boven daarvoor in het midden heb gebragt, nog het een en ander toevoegen! Wat JOANNES vs. 24 heeft aangeteekend, dient, of om den lezer op vs. 13 volgg. terug te wijzen, of om het verhaal verder voort te zetten. Maar aan eene *terugwijzing op het vorige* is niet te denken, omdat het, meen ik, ten volle gebleken is, dat de *onbepaalde tijd* (ἀπέστειλε) hier voor den *meer dan volmaakten* niet kan gesteld zijn, en er dus moet vertaald worden: *ANNAS dan zond hem gebonden tot CAJAFAS den Hoogepriester*. Daarenboven herinner ik mij niet, in het Nieuwe Testament, of in eenig ander geschrift, een voorbeeld van zulk eene vreemde terugwijzing gevonden te hebben, en wat de geleerden als zoodanig hebben opgegeven, verschilt hiervan hemelsbreedte. Evenmin kan echter vs. 24 tot *voortzetting van het verhaal* dienen, wanneer het daar staan blijft, waar het nu voorkomt. Men zie bij LÜCKE (S. 712), welke kunstenaarijen men al heeft uitgedacht, om het te dezcr plaatse drage-lijk te maken. Wat WIESELER er van zegt, is, gelijk ik boven bewezen heb, eveneens uit de lucht gegrepen. En desniettemin zijn de woorden van dien aard, *dat men ze niet anders dan van eene voortzetting des verhaals verklaren kan*. Het eenige, dat er derhalve overschiet, bestaat daarin, dat men ze tusschen vs. 14 en 15 invoegc. Daarvoor pleit nu, behalve al de redenen,

vs. 24 u nog niet bevalen. Wees zoo goed mij uw oordeel met een enkel lettertje te melden! Ik had wel lust, deze brieven publiek te maken: en

die ik boven heb bijgebragt, zoo ik mij niet bedrieg, ook nog het Grieksche woord (*ἀπέστειλε*), hetwelk de Euangelist gebruikt. Dat men het van een ander (*ἐπέμψε*), hetwelk de Onzen gewoonlijk eveneens vertaald hebben, onderscheiden moet, zal niemand, of schoon zulks door de uitleggers voorbijgezien is, kunnen tegenspreken. Het eene (*πέμπω*) duidt in het algemeen *iedere zending* aan, welke er geschieden kan; het andere (*ἀποστέλλω*) geeft in het bijzonder *zulk eene zending* te kennen, *welke met een last of eene boodschap gepaard gaat, aan anderen opgedragen*. Wordt het van Vorsten, Overheden, Regters gebruikt, dan betreft het eene zaak, die zij, zonder er zelve mede te doen te hebben, aan hunne gezanten geheel en al overlaten, zoo als men *Marc. XII: 13. Luc. XIV: 32. Joann. I: 19. VII: 32. Hand. V: 21* enz. zien kan. Deszelfs ware beteekenis zal men best uitdrukken, wanneer men het vertaalt door *afzenden*, gelijk de Onzen *Matth. II: 16* en elders gedaan hebben. Zoo schrijve men hier ook: *ANNAS dan zond hem gebonden tot CAJAFAS den Hoogepriester af*. Maar nu ga men eens na, of die woorden ter plaatse, waar zij staan, wel blijven kunnen! Zeker niet, wanneer men het voorgaande (vs. 13—23) zoo verklaart, dat *ANNAS reeds in het onderzoek der zaak van JEZUS getreden is*. Evenmin echter omdat wij, hoe ook het voorgaande verklaard worde, achter dit vers *niets van een gevolg* lezen, *hetwelk er aan de afzending gegeven is*. Maar hoe gepast staan die woorden tusschen vs. 14 en 15! Zoo worden zij in naauwen samenhang gebragt met het berigt (vs. 13): *zij leidden [hem] eerst tot ANNAS heen*. Tegen hetgeen de bende, dus doende, verrigt heeft, stellen wij het

werd het mij door u geraden, dit zou mij daartoe aanmoedigen. Maar als gij het mij raadt, verzoek ik u ook mij alles terug te zenden. Voorts bespeur ik, dat ik, in de voorgaande letteren zoo wel als in deze, somwijlen over bijzonderheden heb uitgeweid, welke het voor u voldoende zou geweest zijn, met een enkel woord aan te roeren. Doch in den loop van mijn schrijven vergat ik wel eens, aan wien ik schreef. Gij moet mij dit niet kwalijk nemen. Daarover, dat ik van die vrijheid, welke de briefstijl verleent, nu en dan gebruik maakte, om een' uitstap te doen, behoef ik geene verschooning te vragen. Maar nog één ding moet ik zeggen. Het haperde mij aan tijd, om eene menigte van uitleggers na te slaan: dus

bedrijf van ANNAS zelven over. Die tegenoverstelling geschiedt echter niet eer, dan nadat er door de beschrijving van CAJAFAS is aangewezen, wat JEZUS van ANNAS verwachten moest. Doch dit aangewezen zijnde, zegt de Euangelist: *ANNAS dan zond hem gebonden tot CAJAFAS den Hoogepriester af*. Het is, dunkt mij, als heeft hij willen zeggen: *vervolgens droeg ANNAS, zonder dat hij zelf zich met hem inliet, het aan CAJAFAS den Hoogepriester op, hem voor het volk te doen sterven*. Of acht iemand het misschien beter, het voegwoordje *dan* (οὐν) op de orde der zaken (*consecutio rei, non temporis*) betrekkelijk te maken, van mijnen kant mag hij schrijven: *gevolgelyk droeg ANNAS, enz.* Mij blijft niets anders te doen over, dan den lezer te herinneren, dat ik vs. 13 en 14 in hetzelfde verband geplaatst heb, waarop WIESELER zoo zeer aandringt. Wil men het echter met LÜCKE ruimer nemen, voor mijn gevoelen zal er meer door gewonnen, dan verloren worden.]

kan het wel zijn, dat ik het eene of andere voor nieuw aanzag, ofschoon het reeds elders te berde was gebragt.

[Toen deze Brieven voor het eerst in het licht verschenen, bleef de vraag, wie *de Hoogepriester*, Joann. XVIII: 15, 16, 19, 22 vermeld, geweest zij, ANNAS of CAJAFAS, bij lange na niet onaangevoerd. Zij kwam echter niet op den voorgrond, en daar wenschte ik haar wel te brengen, toen ik deze *tweede uitgave* voor de drukpers gereed maakte. Maar met geheel mijn betoog vond ik haar op verschillende plaatsen zoo dooreen geweven, dat ik hiertoe vruchteloze pogingen deed. Ik vergenoegde mij dus met aan den voet der bladzijde het een en ander aan te teekenen, dat tot dit onderwerp betrekking had. Doch vóór dat ik de pen nederleg, moet ik er nog eens op terugkomen, hetzij om kortelijk te wederleggen, wat in de laatste jaren tegen het door mij voorgestaan gevoelen geopperd is geworden, hetzij om daaraan nieuwe kracht van bewijs bij te zetten.

Reeds bij de *eerste uitgave* mijner Brieven sprak ik van verscheidene geleerden, die beweerd hadden, dat ANNAS de *Hoogepriester* geweest is, welken JOANNES bedoelt. Naderhand zag ik, dat onze HERINGA ook in die gedachte gedeeld heeft (1). En leest men, wat in de laatste jaren SCHWEIZER,

(1) *Quaestiones de vitis Apostolorum et locis Novi Testamenti difficilioribus* etc. p. 45.

EBRARD, BLEEK daarvoor gezegd hebben, dan schijnt zij nog al op gronden te steunen. Inzonderheid heeft WIESELER dit gevoelen in het oog van den Hoogl. VETH zoo aannemelijk gemaakt, dat hij het geheel omhelsde. Maar VON BAUR draagt ook het zijne bij om het aan te prijzen. Evenwel staat het bij hem in verband met zijne *Paradoxe* begrippen omtrent *de zamenstelling en het karakter van het Euangelie van JOANNES*. Hij meent, namelijk, dat de vervaardiger van dit Euangelie JEZUS door ANNAS verhooren doet, opdat deze zoo wel, als CAJAFAS, naar wiens te voren (Hoofdst. XI: 51) reeds geuiten raad hier verwezen wordt, te zijner veroordeeling openlijk optrede en zich dus het ongeloof der Joden in beide de Hoogepriesters ten toon spreide. Zoo opgevat verkrijgt, zijns bedunkens, de voorstelling der zaak bij JOANNES eerst eene eigenaardige beteekenis; maar hij vindt die ook reeds daarin, dat de Euangelist JEZUS van zijne werkzaamheid voor geheel de wereld op eene wijze spreken doet, welke met de beschrijving van deszelfs leven bij de drie andere Euangelisten in strijd is en alle vereeniging hunner berigten met de zijne onmogelijk maakt. Het is hier de plaats niet om over de gronden, waarop 's mans beschouwing van dit Boek des Nieuwen Testaments gevestigd is, in het onderzoek te treden. Maar genoeg, dat zijne redeneringen omtrent Hoofdst. XVIII: 13 volgg. vervallen, indien het bewezen is, dat CAJAFAS daar als de *Hoogepriester* wordt voorgesteld. Ik wil dus beproeven, of ik dit in zulk een licht stellen kan, dat er redelijker wijze geene stof tot tegenspraak overblijft.

Al geven wij met DE WETTE toe, dat ANNAS,

ten tijde der veroordeeling van JEZUS, *Nazi* of *Voorzitter* van den Joodschen Raad geweest is, hieruit volgt niet, dat hij in die betrekking den naam van *Hoogepriester* gedragen heeft. Slaan wij *Joann.* XI: 49, 51 op, daar zien wij, dat *het Hoofd van het Geestelijk bestuur* door dit woord te kennen wordt gegeven. Zoo behooren wij het ook op te vatten, als er Hoofdst. XVIII: 13 van een *Hoogepriester deszelven jaars* gesproken wordt. Of zou dit mogelijk te *dezer plaats* geschreven zijn, om de twee Hoogepriesters van elkander te onderscheiden? dan moest men *gene plaats* ook zoo uitleggen, dat men den Schrijver iets ongerijmds toedichtte. Doch waar vindt men hier schijn of schaduw van eene onderscheiding tusschen twee mannen, als *beiden met hooge waardigheid bekleed*? De een wordt vs. 13 eenvoudig ANNAS genoemd, en, nadat er van het voorgevallene met JEZUS en PETRUS berigt is gegeven, blijft hij vs. 24 dien naam dragen, zonder dat er iets wordt bijgevoegd, gelijk bij den naam van CAJAFAS, die hier uitdrukkelijk als *Hoogepriester* voorkomt. Bedrieg ik mij niet, dan behoeven wij dit ééne vers maar te lezen, om er ons van te overtuigen, dat de Euangelist door ANNAS niemand anders dan een *ambtelooß persoon*, of althans zulk eenen, *die geen Hoogepriester geweest was*, heeft willen aanduiden. Wij ontdekken er gevolgelijk ook uit, dat de woorden *deszelven jaars* vs. 13 geene onderscheiding tusschen den eenen en den anderen in zich sluiten. Ik weet wel, dat men die woorden zoo verklaard heeft, als gewaagde de Schrijver in zijne onkunde, van een *Hoogepriesterschap*,

hetwelk ieder jaar was afgewisseld VON BAUR heeft dat (1) nog onlangs zeer gedrukt, en daaruit een bewijs tegen de echtheid van dit Euangelie ontleend. Wat BLEEK (2) daarop antwoordt, is juist niet van veel beteekenis. Of LÜCKE, DE WETTE en anderen, die JOANNES van *dat merkwaardig jaar* doen spreken, de zwaarigheid wel geheel wegnemen, laat ik aan de beslissing van anderen over. Doch in zooverre hebben zij gelijk, dat men in de woorden van den Euangelist een' verkeerden zin legt, wanneer men ze zoo verklaart, als had hij het *jaarlijks afwisselen van het Hoogepriesterschap* willen te kennen geven. Raadplegen wij 's mans spraakgebruik! Verhaalt hij, bij voorbeeld, omtrent twee leerlingen van JOANNES (Hoofdst. I: 40), dat zij *dien dag bij JESUS bleven*, hij doet zulks niet, om den genoemden dag van een' vorigen of volgenden te onderscheiden, maar heeft alleen ten doel, den dag voor te stellen, waarop de leerlingen bij JESUS gekomen zijn. Zoo dienen dergelijke uitdrukkingen in zijn Euangelie dikwijls ter tijdsbepaling, zonder dat daarom de eene tijd tegen den anderen overstaat, gelijk een ieder Hoofdst. V: 9. XI: 53. XIX: 27 zien kan, ook vs. 31, waar wij volgens de beste uitgaven lezen moeten: *de dag van dien Sabbath*. Ik blijf hier derhalve gerust, met MEIJER, bij het *Hoogepriester van dat jaar*, hetwelk aan het Grieksch beantwoordt, en doe den Euangelist niets meer dan dit alleen zeggen, dat *in het jaar, waarover nu zijne berigten liepen*,

(1) T. a. pl. S. 636, 637.

(2) S. 257.

CAJAFAS *het Hoogepriesterlijk ambt bekleed heeft.* En vruchteloos bedient men zich van deze aantekening tot bewijs, dat ANNAS werkelijk *Hoogepriester*, of, onder dien naam, *Voorzitter van den Raad* geweest is.

CAJAFAS komt derhalve vs. 13 alleen als *Hoogepriester* voor. Nu wordt vs. 14 's mans vijandige gezindheid tegen JEZUS beschreven. Daarop gaat de Euangelist aldus voort: *en SIMON PETRUS en de andere Discipel volgde JEZUS. Deze Discipel nu was den Hoogepriester bekend en ging met JEZUS in 's Hoogepriesters zale.* Stond dit nu vlak achter het berigt: *zij leidden [hem] eerst tot ANNAS heen*, dan zou niemand er aan twijfelen, of die ANNAS werd *de Hoogepriester* genoemd, en al wat er volgde, tot vs. 23 toe, moest tot hem betrokken worden. En hoe zonderling dan ook vs. 24 de aantekening ware, die CAJAFAS, als den *Hoogepriester*, tegen ANNAS overstelt; zooveel zou die niet afdoen, dat zij ons belette, al het voorgaande op ANNAS toe te passen. Maar nu er tusschenbeiden van CAJAFAS, als den *Hoogepriester van dat jaar*, of *die thans in dienst was geweest*, melding wordt gemaakt, nu is het een geheel ander geval. Nu blijve de gang van het verhaal eenigermate gestoord, ten zij men vs. 24 achter vs. 14 invoege; doch men veroorlooft zich de hoogste willekeur in de uitlegkunde, ten zij men door den *Hoogepriester*, bij wien de leerling van JEZUS bekend was, en in wiens paleis hij met zijnen Meester inging, denzelfden CAJAFAS versta, die even te voren als *de in dienst geweest zijnde Hoogepriester* voorkomt. En dan zullen wij ook vs. 19 bij het berigt, dat *de Hoogepriester* JEZUS

gevraagd heeft, en vs. 22, bij de vraag: *Antwoordt gij alzoo den Hoogepriester?* aan niemand anders, dan aan CAJAFAS denken kunnen. In de bovenstaande brieven is dit reeds hoofdzakelijk opgemerkt; maar om de tegenspraak, die het thans, ook bij mannen van verdiensten, nog vindt, reken ik het van aanbelang, dat ik het in het helderste licht stelle.

Wij moeten echter nu nog letten op hetgeen men van den anderen kant inbrengt. Maar als WIESELER daarmede aanvangt, dat ANNAS, tot wien JEZUS geleid is, vs. 13, als de hoofdpersoon voorkomt, en er van CAJAFAS, vs. 13 en 14, alleen gewaagd wordt in eene tusschenrede, die ook al betrekking op ANNAS heeft, behoeven wij ons met die bedenking dan wel in het breede in te laten? Wat maakt ANNAS toch kennelijk als den hoofdpersoon? Er staat niets anders, dan dat de bende JEZUS het eerst tot hem geleid heeft. Wil men daaruit besluiten, dat hij in deze bedrijven de voornaamste is geweest, ik acht het waarlijk niet veel beter, dan, bij voorbeeld, op grond der woorden van PAULUS (*Hand. XXVI: 20*): *Dengenen, die te Damascus waren, heb ik eerst verkondigd*, de inwoners van die stad als de voornaamste te rekenen, aan wie het Euangelie door den Apostel gepredikt is. Voorts heeft JOANNES op ANNAS nog het oog, waar hij hem *den schoonvader van CAJAFAS* noemt; maar nu treedt die man bij hem geheel op den achtergrond. Nu wordt CAJAFAS als *Hoogepriester van dat jaar* beschreven. Nu volgt daarop eene gansche zinsnede, die dezen alleen betreft. In plaats van eene tusschenrede te bevatten, gaat het verhaal van de eene bijzonder-

heid tot de andere geregeld voort, om helgeen er bij dien *Hoogepriester* gebeurd is, in te leiden. Het is zoo, men zegt, dat het *ging met JESUS in* (vs. 15) uitdrukkelijk op het *zij leidden heen* (vs. 13) schijnt terug te slaan; maar men verzuimt er aan toe te voegen, wat den terugslag eerst verstaanbaar maakt: aan het eene, namelijk, *in des Hoogepriesters zale of paleis*, aan het andere *tot ANNAS*. Zoo worden wij van ANNAS met onze gedachten naar elders verplaatst, en wel naar CAJAFAS, denzelfden, die even te voren als *thans in dienst geweest zijnde Hoogepriester* is voorgesteld. Of vordert de vermelding van een *eerste wegleiden* (vs. 13), dat er een *tweede wegleiden* tegenover sta? Ik heb boven *Matth. X: 2* en *Hand. XXVI: 20* aangehaald, om te bewijzen, dat, waar *ten eerste* voorgaat, dit een gezegde achter zich moet hebben, waarin een *ten tweede*, zoo het niet staat uitgedrukt, ligt opgesloten. Ik moest er echter hebben bijgedaan, dat zulk een *ten tweede* dikwijls, zonder dat er iets volgt, uit het *ten eerste* verstaan wordt. Voorbeelden, van het eene zoo wel als het andere, zijn er in menigte voorhanden, en zulks bij het gebruik van het bijvoegelijk naamwoord niet minder, dan van het bijwoord. Men zie *Luc. XII: 1. Joann. I: 42. Hand. III: 26. XI: 26. XV: 14. Rom. I: 16*, enz. Op welk een' grond zal men het derhalve noodzakelijk noemen, dat hier een *ten tweede*, hetzij letterlijk, hetzij ingewikkeld, voorkome? Het eenige, hetwelk er kan worden toegegeven, bestaat daarin, dat het vrij duidelijk wordt uitgedrukt, wanneer wij op vs. 14 volgen laten: *ANNAS dan zond hem gehonden tot CAJAFAS den Hoogepriester af*. Dit

behoort dan ook, gelijk boven gezegd is, onder de redenen, welke voor de verplaatsing van deze woorden pleiten. En nu mag ik het voor vol-dongen rekenen, dat wij door den *Hoogepriester* niet ANNAS, maar CAJAFAS te verstaan hebben. Want al stelt men, dat *Luc. III: 2* en *Hand. IV: 6* (1) het Grieksche woord den *Voorzitter van den Raad* te kennen geeft, men zal hieruit toch wel niet bewijzen willen, dat wij het in die beteekenis bij JOANNES moeten opvatten. Evenmin behoeven wij ons op te houden met bedenkingen, zoo als deze, dat PETRUS wel zoo vermetel niet zal geweest zijn, om in het paleis van CAJAFAS te durven intreden. Of zou die leerling gedacht kunnen hebben, dat hij zich minder waagde, wanneer hij zich in het paleis van deszelfs schoonvader en wel onder den stoet van dezelfde dienaars begaf, die hem in *Gethsemané* gezien hadden? En gaat men, door zoodanig iets in het midden te brengen, niet reeds van het denkbeeld uit, dat de verwonde MALCHUS een huis-knecht van CAJAFAS geweest is? Alles zaamgenomen, meen ik te mogen besluiten, dat wij, al

(1) [Ik laat *Hand. XXIII: 2—5.* en *XXIV: 1*, waarop WIESELER en anderen zich ook al beroepen hebben, met opzet onaangeroerd. Ik meen er zeker van te zijn, dat die plaatsen in een geheel ander licht moeten worden voorgesteld, dan tot dus verre door de uitleggers geschied is. En geeft God mij gezondheid en krachten, dan zal ik elders gelegenheid zoeken, om te toonen, wat mijn bestek mij hier niet veroorlooft. Doch ook over *Luc. III: 2* en *Hand. IV: 6* twijfel ik zeer, of er nog niet iets beters te zeggen valt, dan men tot nog toe gezegd heeft.]

bezaten wij de drie andere Euangeliën, inzonderheid dat van MATTHEUS, niet, wij toch uit het verhaal van JOANNES zouden moeten opmaken, dat hij door den *Hoogepriester* CAJAFAS alleen bedoeld heeft. Laat mij er dit bijvoegen, dat, wanneer wij ons daaraan houden, het berigt van MATTHEUS, als hij den *Hoogepriester* CAJAFAS noemt, de waarheid bevat, terwijl OLSHAUSEN, WIESELER, BLEEK en anderen gedwongen zijn, om aan te nemen, dat er bij dien Euangelist verkeerdelijk van CAJAFAS gesproken wordt.]

BS

2421

15885716

312833

Kengel, W.A. van.

Vijf Brieven over
das Leben Jesu.

7

UNIVERSITY OF CHICAGO

50 707 905

